

T.C.
DICLE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SOSYOLOJİ
ANABİLİM DALI

Türk Modernleşmesinde Oryantalizmin Etkisi ve Kadın
Sorununa Yansımaları; Diyarbakır Örneği

Yüksek Lisans Tezi

Funda Atak ÇELEBİ

Diyarbakır- 2007

T.C.
DİCLE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SOSYOLOJİ
ANABİLİM DALI

Türk Modernleşmesinde Oryantalizmin Etkisi ve Kadın
Sorununa Yansımaları; Diyarbakır Örneği

Yüksek Lisans Tezi

Funda Atak ÇELEBİ

Tez Danışmanı
Doç.Dr.Rüstem ERKAN

Diyarbakır-2007

T.C.
DİCLE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SOSYOLOJİ
ANABİLİM DALI

Türk Modernleşmesinde Oryantalizmin Etkisi ve Kadın
Sorununa Yansımaları; Diyarbakır Örneği

Yüksek Lisans Tezi

Tez Danışmanı : Doç.Dr Rüstem ERKAN

Tez Jürisi Üyeleri

Adı ve Soyadı

İmzası

.....
.....
.....
.....
.....
.....

.....
.....
.....
.....
.....
.....

Tez Sınavı Tarihi .....

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
DİCLE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Bu belge ile, bu tezdeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu beyan ederim. Bu kural ve ilkelerin gereği olarak, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce ve sonuçları andığımı ve kaynağını gösterdiğimi ayrıca beyan ederim.(...../...../200...)

Tezi Hazırlayan Öğrencinin
Adı ve Soyadı

Funda Atak ÇELEBİ

ÖZET

Bu çalışmada ilk olarak Doğu ile Batı arasındaki ilişkileri incelemede bir dönüm noktası oluşturan Edward Said'in Oryantalizm teorisinden yola çıkarak Türkiye'de modernleşme sürecinin oryantalist tahayyülden nasıl etkilendiğini ve bu etkilenimin toplumsal cinsiyet politikalarını nasıl belirlediğini incelemeye çalışacağız. Aynı zamanda oryantalizmin çoklu görünümünün varlığı argümanına dayanarak Türkiye'nin oryantalizm merkezli modernleşme çabasının özellikle ülkenin Doğu bölgelerinde, kadının toplumsal konumunu nasıl şekillendirdiğini ve Doğu'lu kadın üzerine oluşturulan söylemin gerçekliği üzerine yoğunlaşacağız. Çalışmamız Türk modernist elitlerinin oryantalizmin etkisiyle tanımladıkları Doğu kadını imgesinin verili gerçekliğe oturup oturmadığını ve özellikle Kemalist ideoloji ve Avrupa merkezci bir pencereden Doğu'ya bakmanın gerçekleri ne kadar kavrayabileceğini sınımayı hedeflemektedir.

Çalışmanın ana teması Batı dışı modernleşme çabalarının kendi toplumsal gerçekliğine karşı geliştirdiği Batılı ve önyargılı bakış açısının en belirgin olduğu alanın toplumsal cinsiyet kimlikleri alanı olduğunu ve bu nedenle başarısızlık ve çelişkilerin en çok bu alanda gözle görülür hale geldiğini ortaya koymaya çalışmaktır.

Türkiye gibi ulusal inşanın geç kaldığı ülkelerde modernleşme zaten sancılı, tepeden ve baskıcı bir süreç olarak yaşanırken Türkiye'nin kendi özgünlükleri de ülkenin özellikle doğu ve batısı arasında daha gerilimli bir ilişkinin ortaya çıkışına neden olmuştur. Modernist elitlerin ideolojik duruşuna hakim bir içsel ve örtük oryantalizmin varlığı özellikle Doğu bölgelerinde yaşayan kadınlara yönelik bir medenileştirme, modernleştirme çabası içine girilmesi sonucunu doğurmuştur. Bu nedenle Batı merkezli bir gerçeklik projesi olarak Türk modernleşmesi ve onun cinsiyet politikalarının başarısızlığı üzerinde durmak istenmektedir. Bu başarısızlığın en belirgin olduğu yerler ise ülkenin Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgeleridir. Geleneksel ve özgül değerlerin Batılı değerler lehine göz ardı edildiği modernleştirme süreci, bölgenin kendi sosyo-ekonomik gerçeklikleri göz önüne alınmadan gerçekleştirildiği için istenilen başarıyı yakalayamamıştır. Milliyetçi bir öze sahip oryantalist söylemin Doğu'ya ve Doğulu kadınlara karşı geliştirdiği

güvensiz, üsten ve dayatmacı medenileştirme çabalarının milliyetçi ve oryantalist özü bu bölgede kadının sosyo-ekonomik koşullarının geliştirilmesinde ki başarısızlıkta önemli bir etkidir.

Çalışmada teorik çerçevenin oluşturulmasıyla birlikte Doğulu kadınların Batılı tahayyüllerin oluşturduğu resmin neresinde yer aldıkları, Doğulu kadınların Batılı hemcinslerinin algıladıkları gibi pasif,suskun, edilgen nesnelere mi yoksa Batılı algılayışla örtüşmese de eylemselliğe sahip pratik, güçlü ve çözüm üretme kapasitesine sahip öznellikler mi olduğunu ortaya koyabilmeyi. Bu amaçla Diyarbakır ilinin Sur içi bölgesinde 50 kadınla bir anket çalışması yapıldı. Kadınlara ekonomik, sosyal durumları, aile içi-evlilik ilişkileri ve siyasal duyarlılıklarıyla ilgili sorular sorulup alınan cevaplar istatistiksel analize tabi tutuldu bazı yorum sorularının sonuçları ise çalışmada ayrı olarak yer aldı.

Anahtar Kelimeler: Oryantalizm, Çoklu Oryantalizm, Toplumsal Cinsiyet, Kimlik, Söylem

ABSTRACT

In This study first of all we try to analyze the effect of orientalism on Turkish modernization process and it's gender policies with the help of Said's Orientalism Theory. At the same time standing with the argument of Orientalist variations we focused on social situations of women in the eastern part of Turkey. We argued that Turkish modernist elite's orientalist argument on eastern woman conditions do not reflect the reality of them.

The main aim of this study is that; Third World modernization experiences have been unsuccessful especially on gender politics because of it's western centred and precudiced view point to traditional socio-economic charecteristic of society. Turkish modernization has been realized as a very conflictual process mainly because it's shaped by an elite group from top to bottom. Moreover it exalt western values and reject all it's own traditional socio-cultural values, an inclusive and latent orientalism have been coherent to it's ideology. Thus Turkish elites have missioned themselves by civilization and modernization of provinces of the country especially of women in this regions. This charecteristic of modernization effort cause its own failure. In a therotical frame we examined that; Are eastern womens really passive, obedient and quite objects like western womens have seen them or are they active, productive objects having the power and the capacity of producing solutions. We made a survey with fifty woman living in Suriçi region of Diyarbakır and asked them questions about their social, economical conditions, family and marriage relations and their political sensitivity.

Key Words: Orientalism, Orientalist Variations, Gender, İdentity, Discourse

ÖNSÖZ

Bu çalışmada Türkiye’de modernist elitin Doğu ve Doğulu kadına yönelik oryantalist bakış açısının eleştirisine girilmiştir. Çalışmanın en önemli handikapı feminist yaklaşımların sürekli altını çizdiği gibi ‘Üçüncü Dünya’daki resmi ideolojilerin modernist tutumlarının kendi toplumuna yabancı Avrupa merkezli bakış açılarını eleştirirken yerli kültürel pratiklerin ve toplumsal cinsiyet rollerinin kadını ikincilleyen yaklaşımlarını savunma pozisyonuna düşmektir. Aynı çelişkili durum tersinden bir yaklaşım içinde söz konusudur. Bu nedenle özellikle az gelişmiş bir ülkenin az gelişmiş bir bölgesinde kadının konumunu incelemek oldukça hassas bir ayarı gerektirmektedir.

Çalışmamızda incelemeye çalıştığımız şey; Doğulu kadınların kendilerini Batılı gözlerden daha farklı bir gerçeklikle değerlendirip değerlendirmedikleri ve bu kadınların kendi toplumsallıkları içinde belli bir etkinlikleri olup olmadığıdır. Batı merkezli modernlik çabaları Batıyla uyumlu olmak yerine Batılı olmayı bir hedef olarak tüm topluma dayattığı için kendi toplumsal gerçekliğini Batılı gözlerle ölçmüş ve burada Doğuyla özdeşleşen tüm değerleri reddetmiştir. Bizce Doğu’ya ve Doğulu kadına bu oryantalist yaklaşım toplumsal değişim çabalarını destekleyen değil geriletken ve hatta çoğu zaman kadının dönüştürücü kapasitesini daha muhafazakar saflara yönlendiren bir etken olarak rol oynamıştır.

Çalışmamızda 50 kadınla yaptığımız anket çalışmasının sonuçları analiz edilmiştir. İlk bölümde modernleşme ve oryantalizmin teorik temelleri tartışılıp sonrasında Türkiye’de modernleşme süreci ve bu sürecin oryantalist zihniyetiyle şekillenen, devletin cinsiyet politikaları üzerinde durulmuştur. Cumhuriyetin cinsiyet rejiminin analizinin ardından üçüncü bölümde uygulanan anket çalışmasının sonuçları değerlendirilmiştir.

Bir fikir olarak olgunlaşması uzun bir zaman alan bu tezi tamamlamamdaki emeklerinden dolayı özellikle desteğiyle bana büyük katkılar sunan danışmanım Doç.Dr Rüstem Erkan’a teşekkürü bir borç bilirim. Ayrıca bana olan inançlarından ve her zaman sundukları desteklerinden dolayı aileme, aynı zamanda anket sonuçlarının analizinde desteğini esirgemeyen eşime teşekkür ederim.

İÇİNDEKİLER

ÖZET	<i>I</i>
ABSTRACT.....	<i>iii</i>
ÖNSÖZ	<i>IV</i>
TABLO LİSTESİ	<i>V</i>
GİRİŞ	<i>1</i>
BÖLÜM-1	<i>4</i>
1.1. Yönteme Dair	<i>4</i>
1.2. Araştırmanın Uygulanması	<i>6</i>
BÖLÜM-2	<i>8</i>
2. KAVRAMSAL VE KURAMSAL ÇERÇEVE	<i>8</i>
2.1. Modernleşme Teorileri	<i>8</i>
2.1.1.Modernite.....	<i>12</i>
2.1.2.Modernleşme.....	<i>14</i>
2.1.2.1.Siyasal Modernleşme.....	<i>14</i>
2.1.2.2.Kültürel Modernleşme.....	<i>14</i>
2.1.2.3.Ekonomik Modernleşme.....	<i>15</i>
2.1.2.4.Toplumsal Modernleşme.....	<i>15</i>
2.2. Oryantalizmin Genel Özellikleri	<i>16</i>
2.2.1 Oryantalizmde Kültürel Fark ve Temsiliyet Biçimleri.....	<i>17</i>
2.2.2 Oryantalizmde Cinsel Fark ve Temsiliyet Biçimleri.....	<i>21</i>
2.3. Oryantalizmin Tarihsel Serüveni	<i>25</i>
2.3.1.Doğu Batı Karşıtlığında Tarihin Kuruluşu.....	<i>25</i>
2.3.2.Hıristiyan Avrupa'ya Karşı İslami Doğu.....	<i>26</i>
2.3.3.Ötekiliğin Değişen Parametreleri.....	<i>28</i>
2.3.4.Modern Batının Kuruluşu.....	<i>29</i>
2.3.5.Sömürge Sonrası Doğu.....	<i>33</i>
2.4.Oryantalizm Eleştirileri	<i>34</i>
2.5. Türkiye'de Oryantalizmin Gelişimi	<i>37</i>
2.5.1.Tanzimat, Meşrutiyet ve Oryantalist Tahayyülün İzdüşümleri...39	
2.5.2.Kemalist Modernleşme Projesinin Batıya Dönük Yüzü.....40	
2.5.3.Dünyevilik Yada Sekülerizm.....46	

2.6.Oryantalizm, Milliyetçilik ve Kadın.....	47
2.7.Türk Modernleşmesinin Cinsiyet Rejimi.....	50
2.7.1.Tanzimat'tan Meşrutiyete Kadın Sorunu.....	54
2.7.2.Cumhuriyet Dönemi ve Kadın.....	60
2.7.3.Osmanlıdan Cumhuriyete Kadın Hareketi	64
BÖLÜM-3.....	70
3. ÇALIŞMANIN ANALİZİ.....	70
3.1.Eğitim ve Kadın	71
3.2.Ekonomik Yaşam.....	75
3.3.Kutsal Aileyi Kim Kurar:Evlilik ve Aile Yaşamı	85
3.4.Dini Yaşam ve Tercihler.....	94
3.5.Sosyal Yaşam.....	97
3.6.Siyasal Alanda Kadına Yer Var mı?.....	100
3.7.Şiddetin Gölgesinde Kadın.....	103
BÖLÜM-4.....	109
4. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME.....	109
KAYNAKÇA.....	116
EK.....	120

TABLO LİSTESİ

Tablo-1:Katılımcıların Yaşı.....	72
Tablo-2:Katılımcıların Türkçe Bilgisi.....	72
Tablo-3:Eğitim Durumu.....	73
Tablo-5:Meslek.....	75
Tablo-6:Eşlerin Mesleği.....	76
Tablo-7:Eşlerin Eğitim Durumu.....	73
Tablo-8:Aylık Ortalama Gelir.....	76
Tablo-10: Aylık Kira Miktarı.....	76
Tablo-11:Evlenme Yaşı.....	83
Tablo-12:Çocuk Sayısı.....	86
Tablo-13:Doğum Kontrolü Uygulanmış mı?.....	87
Tablo-14: Uygulanmamışsa Nedenleri.....	87
Tablo-15:Evlenme Biçimi Ne olmalı.....	85
Tablo-16:Eşi ile Akrabalık İlişkisi.....	85
Tablo-17: Evlilik Kararında Kimler Etkili.....	83
Tablo-18:Kız-Erkek İlişkilerine Bakış.....	83
Tablo-20:Eşler Arasında Yaşanan Sorunlar.....	90
Tablo-21:Kadınların Düşüncelerine Başvurma.....	91
Tablo-22:Erkeklerin Ev İşlerine Yardımcı Olmasına Nasıl Bakılıyor.....	93
Tablo-23:Erkeklerin Çocuk Bakım ve Eğitiminde Rolü.....	93
Tablo-24:Ev İşlerinde Kimden Yardım Alıyor.....	92
Tablo-25:Kadının dışarıda Çalışmasına Nasıl Bakıyor.....	78
Tablo-26:Erkeğin Birden Fazla Kadınla Evliliğine Nasıl Bakıyor.....	88
Tablo-27:Eşin Başka Bir Kadınla Birlikte Olmak İstese Ne yapar.....	89
Tablo-28:İdeal Çocuk Sayısı.....	88
Tablo-30: Kız Çocukların Okula Gitmeme Nedeni.....	73
Tablo-31: Kız Çocuklarını Okutmak Gerekli mi.....	74
Tablo-32: Örtünme Nedenleri.....	95
Tablo-33 :Kadınların Örtünmesine Nasıl Bakıyor.....	95

Tablo-34: Şiddete Uğrayan Kadın Ne Yapmalı.....	104
Tablo-35: Şiddete Uğradınız mı?.....	103
Tablo-36: Hangi Sıklıkla Uğradınız.....	104
Tablo-37: Şiddete Uğradığınız Zaman Ne Yaptınız.....	104
Tablo-38: Erkeklerin Şiddet Uygulama Hakkı Var mı?.....	105
Tablo-39: Kadın Şiddeti Hak Ediyorsa Hangi Durumlarda.....	105
Tablo-40: Bir Kadın Tarafından Şiddete Uğradınız mı?.....	106
Tablo-41: Siz Hiç Şiddet Uyguladınız mı?	107
Tablo-42: Kadınlara Yönelik Çalışmalardan Haberdar mısınız?.....	99
Tablo-43: Kadınlar En Çok Hangi Alanlarda Sorun Yaşıyor	100
Tablo-45: Yaşantınızdan Mutlu musunuz.....	90
Tablo-48: Çalışsaydınız Ev İçindeki Konumunuz Farklı Olur muydu.....	79
Tablo-49: Çalışan Kadınlar Daha Rahat ve Özgür mü.....	79
Tablo-50: Hiç Çalışmak İstediniz mi.....	77
Tablo-51: Eşiniz Çalışmanıza Nasıl Bakar	77
Tablo-52: Eşiniz Kızlarınızın Çalışmasına Nasıl Bakar.....	80
Tablo-56: Eşinizden İzin Almadan Dışarı Çıkabiliyor musunuz.....	97
Tablo-58: Oy Verdiğiniz Partiyi Kim Belirler.....	101
Tablo-59: Siyaseti Takip Eder misiniz.....	101

GİRİŞ

Edward Said, Oryantalizm isimli eserini 1978 yılında yazdığından beri birçok alanda yeni bakış açılarının yeşermesine olanak sağladı. Özellikle Avrupalı olmayan sosyal bilimciler için Said'in sağladığı birikim kendilerini anlatmanın, kendileri üzerine düşünmenin bir aracı oldu. Tabii Said'in eseri beraberinde birçok eleştiri ve karşıt görüş de getirdi. Avrupa merkezilik, Doğu-Batı ikilemi, öteki söylemi ve sömürgecilik üzerine "oryantalizm" tanımlamasından kalkılarak çok büyük bir literatür oluşturuldu. Said'in çalışmasından sonra, Doğu-Batı ilişkilerini az gelişmişlik, sömürgecilik, emperyalizm gibi teorilerle incelemeye çalışan pek çok sosyal bilimci, bu çalışmadan sonra Doğu- Batı ilişkisinin sadece sosyo- ekonomik boyutunun olmadığını bu süreçleri önceleyen bir kültürel hegemonya ilişkisinin de varlığı üzerine yoğunlaştı. Said'in çalışmasıyla birlikte Batının Doğu karşısında geliştirdiği Avrupa merkezci bakış açısının bugünkü tablonun analiz edilmesinde belirleyici etkilerinin olduğu anlayışı genel bir yaygınlık kazandı.

Oryantalizm'in temelini, Batı'nın kendisini hegemonik bir biçimde doğu'nun karşısında merkezi bir yere taşıması oluşturur. Bu yerleştirme hiyerarşik bir işleyiş içinde kendini farklı tarihselliklerle birlikte yeniden üretir. Batı bu hegemonik süreçte kendini bir merkez olarak kurarken çevreye kendi ötekisi olarak Doğu'yu yerleştirir. Fakat bu süreç sadece Doğu ile Batı arasında işlemez Doğu'nun kendi içinde de ötekisini yani doğusunu kurduğu çok boyutlu ve katmanlı bir 'merkezeleme' söz konusudur. Çalışmamızda bu perspektiften hareketle oryantalizm tanımlanıp kapsam ve sınırlılıkları tartışılırken Türkiye'deki modernleşme sürecinde oryantalizmin etkisi ve bizzat bu sürecin içerisinde oluşturulan kadın kimliği ve cinsiyetin toplumsal algılayışı incelenmeye çalışılacak. Modern ulus devletin kuruluşunda oluşturulan Doğulu ve Batılı kadın imgesi incelenirken oryantalist bir öze sahip bu imgelemin ötekileştirilen Doğulu kadını nasıl tanımladığı ve Doğulu kadının kendi gerçekliğinin ne olduğu üzerine durulacaktır. Oryantalizm kavramını tartışırken kavramın tarihsel gelişiminden yola çıkarak bu tarihsel tecrübeyi nereye yerleştireceğimizi ve Batı'nın nerede ve hangi araçsal/kurumsal aygıtlar kullanarak oryantalizmle birleştiğini ortaya koymaya çalışacağız.

Doğu ile Batı'nın ilişkileri ideolojik bir süreçte şekillenir bu süreç, ulus-devletin milliyetçi söylemleri içinde geçerlidir. Ulusal programlar ve ulus-devleti kuran söylemler Batı'yı merkezleyen bir dünya kurgusuyla ve onun evrimci anlayışıyla sıkıca bağlantılıdır. Ulus devletin milliyetçi söylemlerinde Batı ve onun tarihsel gelişimi ayrıcalıklı bir ideal hedef olarak yer alır bu nedenle oryantalizm sadece Batı'ya değil ulusalcı söylemlere de içkin olarak yer alır. Osmanlıdan Cumhuriyete geçişte kurucu elitin siyasal projesini, modern Batılı normlarda bir toplumun inşası oluşturuyordu. Fakat bağımsızlığını ancak Batı'ya karşı bir mücadeleyle kazanmış bir ülkede bir yandan Batı'yla mücadele edip diğer yandan Batı'yı bir hedef olarak sunmak ideolojik olarak çelişik, siyasal olarak katı ve toplumsal olarak ise kaotik bir yapının oluşumuna zemin hazırlamıştır. Bu nedenle Batı sömürgeciliğine bir direniş olarak görülen milliyetçi söylemlerde belirgin bir oryantalist öz vardır ve bu üçüncü dünya milliyetçiliğinin en çelişkili yönünü oluşturur.

Kültür, anlamların ve değerlerin verili bir mekan dahilinde inşa edilip değiş tokuş edildiği ideolojik-söylemsel bir pratiktir ve toplumsal ilişkilerin üretilmesinde ve yeniden üretiminde kültürün etkileri belirleyicidir. Modern benlik kendi karşısı olmadan kendi içinde kurulu bir anlam taşıyamaz çünkü kültürel pratikler farklılıklar üzerinden nesnelere anlamlandıran pratiklerdir. Üçüncü dünyada kültürel kimlik ve pratiklerin oluşumu çok daha karmaşık ideolojik süreçler içinde şekillenir. Chatterjee, Batı sömürgeciliğine karşı temel direnme biçimi olarak kabul edilen milliyetçi söylemin aslında oryantalizmin bir ürünü olduğunu savunur. Ulusal milliyetçi söylemler 'modern' olmaya razı olarak Batılı bilginin ve uygarlığın evrensel olma iddiasını kabul ederler ama yinede ulusal kültürün özerk kimliğini de oluştururlar. Böylelikle yabancı bir kültürün hem bilimsel hem de kültürel üstünlüğünü aynı anda hem savunup hem reddederler. Milliyetçi söylem sömürge yönetimine karşı çıkar ama evrensel aklın ve sermayenin düşmanı gibi davranamaz. Milliyetçi düşüncenin yaptığı ulusun siyasal yaşamını devletin eline vermektir. Chatterjee'ye göre milliyetçiliğin nesnesi, oryantalist söylemin kurduğu Doğu'dur (Chatterjee, 1996:52). Milliyetçi söylemin, kendi içinde ki bu çelişkili yanı ve doğasına içkin ideolojik çatlakla değerlendirilmesi gerekmektedir.

Edward Said'in tanımladığı haliyle oryantalizm tekdüze ve kendi içinde tutarlı bir doğu tanımı oluşturur. Oryantalizmin ürettiği Doğu tektir yani kendi içindeki farklılıklar Doğu üst kimliği altında birleştirilip, tanımlanabilir. Mekanların tanımlanışının basit coğrafi adlandırmalar değil tarihsel ve söylemsel kurgular olduğunu ve verili 'Doğu' imgesinin sadece Batılı insanın zihni değil bizzat Doğunun kendisi tarafından da içselleştirildiğini hatırd tutarak 'Batılı' devletlerin doğusunda, 'Doğulu' devletlerin ise batısında yer alan bir ülke olarak Türkiye'nin zihin ve siyaset tarihi ve bu bağlamdaki oryantalist yansımalar çalışmanın genel çerçevesini oluşturmaktadır.

Modern toplumsal bilgi alanı, şarkiyatçı karşılaştırma ve tanımlamalarla şekillenmiştir ve bu nedenle sosyal analizlerde farkında olarak yada olmayarak şarkiyatçı bir zihniyete yaslanmaktadır. Oryantalizmle ilgili tartışmaların en önemli alanlarından birini ise oryantalist söylemde cinsiyet farklarının temsili sorunu oluşturmaktadır. Oryantalist söylemin kurucu öğelerinden biri olarak cinselliğe dair Said'in çalışmasının yetersizlikleri feminist yaklaşım tarafından ciddi eleştirilere uğramıştır. Oryantalist söylemde 'Doğu' ile 'cinsellik' arasında düzenli bir birlik ve çağrışım olmasına rağmen Said çalışmasına kültür ve cinselliği iki ayrı alan gibi almayı uygun görmüştür. Oysa cinsellik ve bilinçdışı alanlar oryantalist söylemin kurucu öğelerinden biridir. Doğu imgesinin ve temsilinin cinsel fanteziler, bilinçdışı arzular ve korkularla içsel bir bağlantısı vardır. Batı'nın öteki kültürleri tanımlayış ve temsil ediş biçimlerindeki cinsiyetçi boyut ve Türkiye'deki modernleşme sürecinde cinsiyet kimliklerinin tarihsel kurgulanışı ve bu kurgulanışta oryantalist tahayyülün ve söylemin yapısal etkisi çalışma içerisinde analiz edilmeye çalışılacaktır.

BÖLÜM-1

1.1. Yönteme Dair

Spivak'ın ifade ettiği gibi oryantalizmin mirası çözülmüş bir sorun değil fakat ısrarcı bir eleştiri zeminidir (Spivak,2007:17).Bu bakışla hareket edildiğinde oryantalizm, sadece Batı ile Doğu arasındaki ilişkilenmeleri anlamakta değil çoklu görüntüleriyle Batı dışı ama Batılılaşma eksenli modernleşme çabalarını açıklamakta da oldukça verimli bir zemin sunmaktadır. Foucault'nun yaklaşımıyla, bilginin bizzat kendisinin dünyayı bir biçimlendirme ve düzenleme aracı olduğundan (Akt. Said,2004:104) yola çıkarak farklı tarihselliklerde bilginin, toplumsal yapının şekillenmesine hem kültürel hem de cinsel kimlik rolleri bağlamında nasıl sirayet ettiğini eleştirel bir zeminde incelemeye tabi tutmak gerekmektedir.Burada kullanacağımız yöntem anket çalışmamızın istatistiki sonuçlarını teorik çerçeveye dahilinde bir analiz ve okumaya tabi tutmak olacaktır.

Post-modern dönemle birlikte insan olgusunun sorgulanması,bu kavramla imlenen şeyin aslında Batılı, beyaz, burjuva erkek olduğunu ortaya çıkarmıştır.Bu nedenle hem modernizmin hem de onun kavramlarının evrensellik iddiaları rafa kalkmış, en ciddi gelişmeler ise daha önce ham vaziyette bulunan bir kadın tarihi yazma çabalarında ortaya çıkmıştır.Feminist yaklaşımın kendi içinden başlayarak bilgi iktidar ilişkilerini yeniden bir incelemeye tabi tutması Türkiye gibi modernleşmesi sancılı ülkelerdeki kadın sorununu daha bir çetrefil fakat bütünü tanımlamakta olmazsa olmaz olgulardan biri haline getirmiştir. Tarih yazımında, toplumsal dönüşümün her zaman temel unsurları olarak merkeze yerleştirilen kadınların saf dışı bırakılması önemli bir eksikliği meydana getiriyor. Toplumsal cinsiyetin toplumsal değişimlerin analizinde ek bir öge olarak değil asli bir unsur olarak analize dahil edilmesi bütünlüklü değerlendirmelerin yapılmasında elzem bir ihtiyacı oluşturur. Kadınların da tarihsel özneler olduğu göz önüne alarak, kadınların belli ideolojik söylemler aracılığıyla nasıl harekete geçirildiğini ve bu söylemlerin pratikleşmesindeki rollerini de aynı eleştirel gözle incelemeye tabi tutmak gerekmektedir. Foucault'nun da ifade ettiği gibi iktidarın insan ilişkilerinin olduğu

her yerde varolan çok odaklı bir olgu olması nedeniyle kadınların ortak deneyimlerinin yanı sıra kadınlar arası farklılıkların belirlediği iktidar ilişkileri de önemli bir öz eleştiri alanı oluşturmaktadır (Foucault,1993 Akt. Yeğenoğlu, 2003:84).

Bilimler alanındaki tartışmaların en önemli sonuçlarından biri kadınların bilgi üretim süreçlerinden dışlanmışlığına yapılan vurgu oluşturur. Foucault'ya göre bilimsel düşünce de iktidarın bir uzantısı yada onun dolaylarında biçimlenmiş bir süreçtir. Gerçeğin politik ekonomisi olarak kavramsallaştırılan bu düşüncede gerçek, onu üreten, dolayına sokup genişleten iktidarla yakından ilişkilidir (Foucault,1980 Akt.Kahraman,2002:159).Kadınların dünyayı yorumlama, anlamlandırma deneyimlerinin bilimsel çalışmaların dışında tutulması bilimin tarafgirliğinin açık bir kanıtıdır.Gerçek ile gerçekliğin kurgulanması arasındaki asimetrik fark bilimsel söylemin tarafsızlığını ve cinsiyetçiliğini gözler önüne serer. Özellikle 1980'lerde kullanılmaya başlayan toplumsal cinsiyet kategorisi belirli bir zamanda belirli bir kültürde cinsler için uygun görülen davranışların kültürel tanımına işaret eder. Cinsler arası iktidar ilişkilerine vurgu yapan bu tanımlama çalışmamızdaki merkezi kavramlardan birini oluşturur.

Batı düşünsel tarihi ikili karşıtlar üzerine kurulu bir zeminde yükselir. Bu ikili karşıtlıklar ise sistemin doğası gereği hiyerarşik bir düzlem oluşturur. Bu düzen içerisinde doğu daima hiyerarşinin tepesinde yer alan batı tarafından ve onun adına batılı bir gözle tariflenmiştir yani bugün doğu olarak 'bilenebilir' olan şey aslında doğu gerçekliğinin batı aynasından yansıyan yüzüdür.Zîzêk'in belirttiği gibi bazı olguların gerçekliğini görebilmek için onlara belli bir açıdan bakmak yani 'yamuk bakmak' gerekmektedir (Zîzêk,2004:38). Batı'nın Doğu'ya yönelttiği yamuk bakış açısı olarak da tanımlayabileceğimiz oryantalizmde bu nedenle yapı çözümüne uğratılması gerekmektedir. Hiyerarşinin basitçe tersine çevrilmesi ise aynı özselciliğin yeniden üretilmesi anlamına geleceği için yapıçözüm yöntemi bir taraftan sistemi tersine çevirir ve bununla birlikte terimleri yerinden oynatır. Böylelikle iki terim arasındaki farkı işaretleyerek anlamlandırılan sistemin, eski sistemin kavramları dışında yeni kavramlarla analiz edilmesi mümkün hale gelir. Batı merkezli saf ve özsel kimlikler kurgusu yapı çözüm yöntemiyle bu kimlikleri dağıtıp, çoğullaştıran bir söylemsel müdahaleye açılır (Yeğenoğlu,2003:18). Böyle

bir tarih yazımı ise sorunsallaştırıcı bir nitelikte tanımlanır. Böylelikle moderniteyi karakterize eden akıl, ilerleme, özne gibi kategoriler tartışmaya açılarak yapı çözümüne uğratılır.

1.2. Araştırmanın Uygulanması

Araştırmamızı yürüttüğümüz Diyarbakır şehri, Erkan'ın belirttiği gibi bir yandan Türkiye'nin diğer büyük kentlerine benzer bir kentleşme gelişimi göstermiş fakat diğer yandan bu gelişimin plansızlığı ve plansızlığın tüm kenti kapsayan boyutları nedeniyle farklı bir örnek teşkil etmiştir (Erkan,2005:160). Şehrin ekonomisi, tarım ve hayvancılığın yanı sıra küçük çaplı sanayi, turizm ve ticarete dayanırken kente işsizlik ve yoksulluk oranları ise oldukça yüksek bulunmaktadır. DIE'nin 2000 nüfus sayımı verilerine göre Diyarbakır'ın işsizlik oranı kent genelinde yüzde 30,2 kent merkezinde ise yüzde 43 dolayındadır¹. Diyarbakır Ticaret ve Sanayi Odası'nın 2002 verilerine göre ise, kentte 28.000 çalışana karşılık 312.000 kişi iş ararken, il genelindeki işsizlik oranı 2007 itibariyle yüzde 70'e varmıştır. Yoğun göç ile nüfusu artan ilde mutlak yoksulluk oranı, 2000 verilerine göre, yüzde 39,7'dir². Ekonomik uğraşların başında tarım ve hayvancılığın geldiği Diyarbakır'da tarım ve hayvancılıkta çalışanların oranı yüzde 63'le Türkiye ortalamasının iki katıdır. Sanayi iş kolundaki istihdam oranı ise Türkiye genelinde yüzde 13 iken Diyarbakır'da bu oran yüzde 3 tür³. Kırsal ekonomik üretim biçiminden koparak kentte sanayi ve hizmetler ağırlıklı bir üretim ağına dahil olan ancak yeterli eğitim ve iş niteliğine sahip olmayan nüfus enformel sektörü beslemektedir. Devlet Planlama Teşkilatı tarafından yapılan illerin sosyo-ekonomik gelişmişlik sıralaması araştırmasında 63. sırada bulunan Diyarbakır, 1930'lu yıllarda Türkiye'nin 3. büyük sanayi şehriyken, 1970'li yıllarda 40. sıraya 1990'lı yıllarda 53, 2007 yılında ise 63. sıraya gerilemiştir. Bölge illerinden yoğun göç alan Diyarbakır'ın göç hızı yüzde 44 ile Türkiye ortalamasının iki katıyken, batı illerine göç oranı ise yüzde 48 civarındadır⁴. 1990'lardaki zorunlu göç uygulamaları sonucu kırsal kesimlerden kent merkezine

---

¹ www.tuik.gov.tr 10 Ekim 2007

² www.diyarbakirtso.org.tr 10 Ekim 2007

³ www.dpt.gov.tr 10 Ekim 2007

⁴ www.diyarbakirtso.org.tr 10 Ekim 2007

yoğun bir göç yaşanan Diyarbakır'da bu durum kentin istihdam, yoksulluk, kentsel bütünleşme, altyapı, çarpık kentleşme ve kentsel hizmetlerin sağlanması gibi alanlardaki sorunlarını iyice ağırlaştırmıştır. Diyarbakır, bu nüfusu kendi içinde eritecek yapısal mekanizmalardan yoksun olduğu için bugün kentte hem kentsel hizmetler hem de istihdam alanlarında büyük sorunlar yaşanmaktadır.

Biz anket çalışmamızı uygulamak üzere Diyarbakır'ın sosyo-ekonomik düzeyi oldukça düşük göç sonucu özellikle köy veya küçük kentlerden gelen insanların barındığı bir bölge olan Sur İçi semtini seçtik. Bu bölge özellikle bölgedeki terör olaylarının yoğunlaştığı doksanlı yıllarda bölge il ve köylerden yoğun göç almış, işsizlik ve yoksulluğun yoğun olduğu bir yerleşim alanıdır. Kentin tarihi dokusunun içine alan bu bölgedeki gecekonduların büyük bir kısmı da sit alanlarında bulunmaktadır.

Bölgede rastgele seçilen evler ziyaret edilerek 50 kadınla anket görüşmesi yapılmıştır. Anket içerisinde katılımcıların sosyo-ekonomik durumları, aile ve evlilik yaşantıları, siyasi duyarlılıkları, dini hassasiyetleri gibi yaşamın geneline dair altmış soru bulunmaktadır. Modernleşme sürecinde bölge kadınlarının yaşam alanlarında meydana gelen değişimleri bir bütün olarak kavrayabilmek için anket çalışması evli kadınlarla gerçekleştirilmiştir. Yapılan anket çalışmasında genel soru metnine sadık kalırsa da katılımcıların ifade ettiği kimi farklı düşünceleri açmak için ekstra sorular yöneltilmiş bunlar çalışmanın istatistiksel değil yorum bölümünde değerlendirmeye alınmıştır. Ankette yer alan soru ve cevapların istatistiksel analize elverişli hale getirilmesi zorunluluğu konunun genişliği nedeniyle belli sıkıntılar yaratmıştır. Bu nedenle cevaplarda belli bir yönlendirmeye neden olmamak için katılımcıların kendi fikirleri ve ayrıca eklemek istedikleri düşünceler not alınmış ve değerlendirme kısmına dahil edilmiştir. Katılımcılara EK-1'deki sabit soru listesi uygulanmış fakat çalışmalar bazen görüşme formuna dönüştüğü için bazı konularda soru listesinin dışına çıkılıp daha ayrıntılı bilgi alınmaya çalışılmıştır.

BÖLÜM-2

2.Kavramsal ve Kuramsal Çerçeve

Bu bölümde ilk olarak modernleşme teorileri tartışılıp sonrasında oryantalizmin kuramsal analizine geçilecektir. Oryantalizm analizinde önce teorinin temel argümanları incelenip sonrasında doğu-batı ilişkilerinin oryantalist boyutunun tarihsel süreci ortaya konmaya çalışılacaktır. Said'in oryantalizm teorisine diğer araştırmacıların yönelttiği eleştirilerin ortaya konmasının ardından Türkiye'de oryantalizmin tarihsel serüvenine yönelinecek ve Osmanlıdan başlayıp Cumhuriyet dönemine kadar oryantalizmin toplumsal değişim projelerindeki izleri sürülecektir. Oryantalizmin milliyetçilik ve ulusçulukla oluşturduğu girift ilişkilendirmelerin analizinin ardından ise belli dönemleştirmelerle Türk modernleşmesinin cinsiyet kimlik politikalarının oluşumunda oryantalizmin etkileri incelenecektir.

2.1.Modernleşme Teorileri

Marshall Berman'a göre, artık "dünyanın her tarafındaki insanların paylaştığı hayati bir deneyim tarzı" olan modernlik, fiziksel bilimlerdeki büyük keşifler, sanayileşme, demografik değişimler, kentleşme, kitle iletişimlerinin yaygınlaşması, ulus devletler, egemen sistemlere alternatif önerme iddiasında olan kitlesel toplumsal hareketler ve kapitalist dünya pazarı gibi kaynaklara dayanır⁵.

Modernlik, "ekonomik, politik ve kültürel değişimdeki karmaşık süreçlerle karakterize edilen, yeni tipte bir toplumun ortaya çıkması" olarak da düşünülebilir. (Altun,2002:45). Bir başka deyişle modernlik terimi, on yedinci ve on sekizinci yüzyıllarda Batı Avrupa'da filizlenmeye başlayan ve o zamandan bu yana Batı dışı dünyaya yayılan yada dayatılan bir toplum biçimine karşılık gelmektedir.

Osborne, modernlik (modernity) düşüncesine bir tarihsel dönemleştirme kategorisi, toplumsal deneyimin bir niteliğinin belirleyicisi ve tamamlanmamış bir proje olarak üç biçimde yaklaşılabileceğini söyler⁶. Tarihsel bir dönemleştirme kategorisi olarak modernizm kendisinden önceki dönemlerden yalnız farklılığı değil, daha iyi, daha ileri ve gelişmiş olmayı da içeren bir nitelikle tanımlanır. Başka bir

⁵ www.yazi yaz.com/dergi/kureselleşme-ve-yeni-sosyal-düzen Temmuz 2007

⁶ www.derindusunce.org/bir-kurtuluş-recetesi-modernite Kasım 2007

deyişle tarihsel bir kategori olarak modernleşme belli bir dönemi çağdaş olarak sınıflar. Ancak, bu çağdaşlık yeni ve kendini aşmış olmayı içerecek ikili bir rol oynamaktadır. Farklılaşmış biçimler içinde ilerleme ve gelişmeyi simgelemesi yanında, gerçekleşmesi gerekli yeni ölçütleri koyarak farklılaşma ve homojenleşmenin diyalektiğini, dolayısıyla ulusal devlet ve modernleşme kuramlarını da vermektedir. Böylece modernleşmenin kendisi hem kronolojik olarak bir dönemi, hem de gelişme ve ilerlemeyle bütünleşen toplumsal deneyimin gelişerek süreklileşmesini anlatmaktadır.

Ulusal devlet ve modernleşme kuramları özellikle 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren toplumsal gelişmenin temel taşlarını oluşturmuşlardır. Uluslaşma-sanayileşme-demokratikleşme dinamikleri bir yandan kimi toplumların ulaştıkları belli bir aşamayı simgelemiş, bir yandan da gelişmenin olmazsa olmaz, koşulu olarak diğer toplumlar için bir model oluşturmuştur. Modelin getirdiği en önemli özellik ise farklı bir alanda ortaya çıkmıştır. Bu modelle birlikte artık uluslaşmanın, gelişmenin ve ilerlemenin devlet öncülüğünde, devletin belirleyeceği hedefler ve ilkeler çerçevesinde gerçekleşebileceği anlayışı oluşmuştur. Bir diğer özellik ise, bu süreç giren toplumların tüm yönlerinin değişiminin söz konusu olması, total bir değişimin gerekliliğinin ortaya çıkışıdır. İster kendi isteğiyle, ister sömürgeleşme sonucu bu sürecin başladığı her yerde hedeflerin önceden belirlenmesi ve bu hedeflerin verili bir toplumun yaşantısının, tüm yönlerini içermesi modernleşmenin temel özelliğini olarak değerlendirilmiştir. Altun'un belirttiği gibi bu oluşumun doğal sonucu modernleşmenin aynı zamanda bir "siyasal kuram" niteliği kazanmasıdır. Her siyasal kuramda olduğu gibi, modernleşme de, "hem ortak yaşam için bir ideal sunmuş, hem de insanların bu idealde yaşamak istediklerini onlara gösteren ikna edici bir işlev kazanmıştır' (Altun,2005:98).

Modernleşme, toplumsal değişme ve gelişmesinin tamamen Batı uygarlığına özgü, akılcı ve pozitivist bir ruhun ürünü olduğunu, bu nedenle Batı dışı ülkelerde de ancak bu ruhu oluşturan aşamalardan geçilerek gelişmenin sağlanabileceğini kabul eder. Batıda Rönesans ve Reform hareketleriyle başlayan gelişme sürecinde oluşan ekonomik ve sosyal sınıflar, devleti ele geçirme mücadelesi vermişlerdir. Ayaklanan kitleler diktatörlükleri devirmiş ve yöneticilerin seçimle işbaşına geldiği temsili siyasal sistemler kurmuşlardır. Bu gelişmeler olurken nüfus hareketleri ve şehirleşme

hızlanmış, hızlanan şehirleşme, okur-yazar oranını, o da kitle iletişiminin etkisini artırmıştır. Kitle iletişimin en önemli etkisi ise, halkın ekonomik, siyasal ve sosyal katılımını genişletmek olmuştur⁷.

Ancak modernleşme teorilerine göre, Batı'nın yaşadığı bu gelişme 'modernleşme' değildir. Modernleşme tamamen Batılı olmayan toplumların Batı'yı örnek alarak sağlayacakları toplumsal değişmeyi açıklayan bir kavramdır. Batıda geleneksel toplumdaki modern topluma geçiş, dört yüz yıllık bir mücadele sonucu gerçekleşmiştir. Seyrini kendi iç dinamiklerinden alan ve Batı için doğal bir gelişme olan bu süreci, modernleşmeciler Batı dışı toplumlar için de zorunlu görmüştür. Buna göre, Avrupa dışında kalan toplumların gelişebilmeleri için, Batı'nın yaşadığı süreci yaşamaları gerekmektedir. Genel ve eşit oy hakkına dayalı olarak siyasi iktidarın değişimine olanak veren, muhalefet, örgütlenme ve ifade özgürlüğünün olduğu demokratik siyasi rejimler, Batı'daki ekonomik ve sosyal evrimleşmenin ürünü olarak ortaya çıkmıştır. Batılı olmayan toplumlar, benzer bir evrimleşmeyi yaşamadıklarından demokratikleşme şansları zayıf olarak görülmüştür. Bu nedenle demokratikleşmeden çok ekonomik ve sosyal şartları oluşturacak bir modernleşme programı uygulamaları, toplumlarının ekonomik ve kültürel düzeylerini yükseltmeleri gerekmektedir. Bu süreçte modernleşmeyi kısa bir sürede tamamlayabilmeleri için gerekirse demokratik uygulamaları tamamen askıya alıp, otoriter politikalar yürütmeleri de mümkündür.

Batılı olmayan toplumlar, 19 yüzyılın başlarından itibaren Batı'yı örnek alan değişme modelleri uygulamaya başladılar. Modernleşme, ülke yönetimini elinde tutan monarşiler, aristokratik azınlıklar veya Batı kültürünü benimsemiş bürokrat ve aydınlar tarafından, öncelikle askeri alanlarda başlatıldı⁸. Özellikle sömürge ülkelerde modernleşme tamamen devlet eliyle yürütüldü ve sömürgelerin tasfiyesine kadar resmi alanla sınırlı kaldı. Modernleşme teorileri, neredeyse Batılı olmayan tüm toplumları, sömürgelerle aynı kategoride değerlendirmekteydi. Sömürgelerin tasfiye edilmesinden sonra, modernleşme programlarının kapsamı, ekonomik, sosyal ve kültürel konuları da içine alarak genişletilmiştir. Batılı ülkeler, bağımsızlık kazanan eski sömürgelerdeki siyasi gelişmelerin yönünü kendi lehlerine çevirebilmek için

---

⁷ www.cumhuriyet.edu.tr/edergi/makale 4 Ocak 2007

⁸ www.globalmedia-tr.emu.edu.tr 17 Mayıs 2007

modernleşmenin kapsamını genişletmişlerdir. Ayrıca sosyal yaşam kapitalist ekonominin gerektirdiği alt yapısal ihtiyaçlara uygun olarak da değişime uğramıştır.

Üçüncü dünya ülkelerinde ve özellikle eski sömürgelerde Batı'nın desteklediği yönetici ve bürokratlar iktidarlarını sürdürebilmek için toplumlarını Batılı model doğrultusunda gerekirse baskıyla değiştirmekten çekinmemişlerdir. Bu nedenle modernleşme bir yönüyle Batı sömürgeciliğinin yeni şartlara uydurularak sürdürülmesine hizmet etmeye başlamıştır⁹. Türkiye, sömürgeci bir geçmişe sahip olmamanın ve Osmanlı'nın çöküşüyle birlikte Batı'ya karşı bir mücadeleyle kurulmuş bir ulus devlet olmanın getirdiği belli bir özgünlük içinde modernleşme sürecini yaşamaktadır ama diğer ülke deneyimleriyle ortaklaşan yönleri de göz ardı edilmeyecek boyuttadır. Modernleşme teorilerinin oryantalist boyutu pek çok ülkede Batılı değerlerin verili toplumsal değerler lehine fetişleştirilip Batı kültür ve medeniyetinin üstünlüğü, Doğulu ve özellikle İslami değerlerin ise Batılı bir değerlendirmeye küçümsenmesine, toplumsal geriliğin nedeni olarak görülmesine neden olmuştur. Modernleşme çabaları ekseninde kendi dinamiklerine ve toplumsal gerçekliğine sırt çevirip Batı'yı ve Batılı değerleri idealize ederek ilerlemeyi mümkün gören mantık köklerini aslında içselleştirilmiş bir oryantalizmde bulmaktadır.

20. yüzyılın ortalarına gelindiğinde modernleşme teorilerinin klasik işlevselliği, etkinliğini belli ölçüde yitirmiş ve Avrupalı olmayan toplumlarda Batı hedefli modernleşme çabaları toplumsal yapılarda belli dönüşümler gerçekleştirmiştir. Artık önemli olan Batılı kapitalist ihtiyaçlara uygun düşen iktisadi sistem olarak kapitalizmi siyasal sistem olarak liberal demokrasinin idealleştirilmesiydi. Dönemle birlikte artık liberal demokrasinin uygulandığı kapitalist Batı ülkeleri, ulaşılması gereken ideal toplum modeli olarak gösterilmeye başlanmıştır¹⁰. Tüm bu çabaların ardında yatan amaç Batı'nın kendi hegemonyasını hem ekonomik hem de ideolojik alanda sağlamlaştırmasıdır. Böylelikle Batı, hem kendi konumunu meşrulaştırıp sağlamlaştıracak hem de idealize ettiği kimliğiyle alternatif yönelimlerin ve diğer muhalif, radikal hareketlerin önünü kesmeyi başaracaktı.

---

⁹ www.aof.anadolu.edu.tr/kitap/ 8 Şubat 2002

¹⁰ www.birikimdergisi.com/birikim/ dergiyazı. 11 Mayıs 93

2.1.1.Modernite

Benzer bir kavramsal alana dayansalar da modernizm, modernite, modernlik gibi kavramların hepsi tarihsellikleri bakımından öncelikle birbirlerinden ayrılırlar. Bir süreç olarak Modernite, ekonomik ve toplumsal koşulları itibariyle esas olarak 16.yüzyıldan itibaren ele alınıp değerlendirilmektedir. Modernite kavramı bu bağlamda, bireysel, toplumsal ve politik yaşam alanlarının tamamındaki dönüşümü yada değişimi adlandırmaktadır (Marshall,1999 Akt,Altun,2002:67).

Felsefi gücünü 18.yüzyıl Aydınlanma Felsefesi'nden alan Modernite, Akıl'ı ve İnsan'ı merkezi nosyonlar olarak belirler, toplumsal yaşamı rasyonalize ederken dini toplumsal yaşamda geriletir, laisizmi ilke olarak benimser ve özgürleşmeyi ilkeleştirir. Modernite tarihsel gelenek ve dışsal otoriteler karşısında özerkliğin sağlanmasını, özgürlük fikrinin hem birey hem toplum düzleminde yaygınlaşp güçlenmesini ve bunların tüm siyasal ve felsefi düşüncenin merkezi durumuna gelmesi anlamına gelir (Küçük,2005:30). Ayrıca Modernite teriminin gelişen anlamlarının on sekizinci ve on dokuzuncu yüzyıl keşifleri ve buluşlarıyla da ilişkili olarak boyut kazanmış olduğunu da belirtmek gerekir. Özet olarak ifade etmek gerekirse, Modernite kavramı düşünsel olarak Aydınlanma Çağı'na, politik olarak Fransız Devrimi'ne ve ekonomik olarak da Sanayileşmeye bağlıdır.

Aydınlanma ve modernite öncesinde yani siyasal düzenin meşruiyetinin ilahi iradelere dayandırıldığı dönemlerde eşitsizliğin meşruiyetini sağlamakta da görece olarak kolay olmuştur ve eşitsizlik de ilahi olarak temellendirilmiştir. Oysa Aydınlanma sonrasında gelişen ve tüm dünyayı dönüştürme iddiası taşıyan modernite projesi bu soruna içsel çelişki taşıyan bir çözüm geliştirmiştir.Ercan'ın da belirttiği gibi Modernite projesinin siyasal boyutu, içerdiği demokratik ulus-devlet ve onun belli haklara ve sorumluluklara sahip eşit bireylerden oluşan yurttaşlık anlayışı, bir yandan toplum bakımından iyi olanın, ancak yurttaşlarının seçimiyle belirlenmesine olanak veriyor, öte yandan toplumda ortaya çıkacak olan eşitlik talebine yanıt oluyordu. Buna karşılık modernite projesinin, piyasa mekanizması içinde girişimciliği yücelten, gelişmenin dinamiğini kapitalist birikimde bulan ekonomik boyutu, eşitsizlik yaratmakta ve ona meşruiyet kazandırmaktaydı. Böyle olunca da modernite projesinin siyasal ve ekonomik boyutları arasında eşitlik açısından bir iç çelişki oluşmaktaydı (Ercan,2001:78). Nitekim bu çelişki, modernite

projesinin içinden bu çelişkiyi çözümlmek iddiasını taşıyan farklı bir teorinin gelişmesine de kaynaklık etmiştir. Ama bu çelişki yeni biçimler olarak varlığını sürdürmüştür. Çelişkiyi yumuşatmak ve sistemin sürekliliğini tehlikeye atmayacak düzeyde tutmak arayışları ise her zaman gündemde kalmıştır.

Bu konudaki arayışların önemli bir dönüm noktası İkinci Dünya Savaşı sonrası olmuştur. İkinci Dünya Savaşı sırasında, savaş meydanlarında sıcak savaş sürerken, aynı zamanda da savaş sonrası düzenin ne olması gerektiği konusundaki değişik projeler arasında bir ideolojik savaş yaşanmıştır. Savaşı kazanmak için savaşı anlamlı kılacak ideolojik savaşı da kazanmak gerekmiştir. Nitekim savaş sırasında, gerek İngiltere'de, gerek ABD'de, savaş sonrası düzenin kurulmasını etkileyecek bir çok çalışma yapılmıştır. Bunlar arasında Beveridge Raporu özel bir öneme sahiptir çünkü bu rapor tam istihdamın sağlanmasının, sosyal güvenlik kurumlarının geliştirilmesinin, eşitsizlikle mücadelede ki önemine tekrar dikkat çekip, refah devletinin düşünsel temellerini atmıştır¹¹. Savaş sonrasında kurulan, Birleşmiş Milletler Teşkilatı çerçevesinde, 1948 yılında kabul edilen İnsan Hakları Evrensel Beyanname'si ile insan hakları kavramı genişletilmiş ve ikinci kuşak insan hakları olarak adlandırılan, sosyal ve ekonomik haklar getirilmiştir. Böylece insanların onurlu bir yaşam sürebilmesi için gerekli düzenlemelerin yapılması devletlerin görevi olarak görülmeye başlamıştır¹². Bu gelişmeler daha sonra Keynes'in ekonomi kuramının sağladığı çözümlene olanaklarıyla biraya gelerek refah devleti anlayışının hayata geçmesini sağlayacaktır. İkinci Dünya Savaşı sonrasında kurulan düzen 1970'li yıllara kadar önemli sorunlarla karşılaşmadan sürmüştür. 1970'li yıllarda yaşanmaya başlayan dünya ekonomik bunalımından çıkmak için izlenen yollar ve yeniden yapılanma süreçleri, dünyayı yeni bir noktaya getirirken günün ihtiyaçlarına uygun düşmeyen refah devleti eleştirilerin yöneldiği ana konulardan birini oluşturmuştur. Devletin bu konudaki işlevleri tam olarak kaldırılmasa da önemli ölçüde geriletilmiştir.

---

¹¹ www.aof.edu.tr 2 Eylül 2007

¹² www.tpe.org.tr 21 Mayıs 2006

2.1.2.Modernleşme

Moderniteyi bir dünya görüşü, Modernizmi bir kültürel ve sanatsal akım olarak ifade etmek mümkünse, Modernleşmeyi de bir ideoloji olarak tanımlamak mümkündür. Modernleşme, modernitenin her yönüyle bir gerçeklik olarak bilince yerleştirilmesi girişimidir. Modernleşme, Batılı toplumsal bilimciler tarafından, bütün gelişmekte olan toplumların, Batı toplumlarına benzer aşamalardan geçecekleri anlayışından hareketle oluşturulmuş bir kavramdır (Kongar,2002:132).

Modernleşmeyi Anthony D.Smith, üç başlık altında ele alır: “bir toplumsal değişme süreci veya kuramsal yer ve zaman boyutunda evrensel olan veya bu tür süreçler toplamı” olarak modernleşme; genellikle Rönesans ve Reform’a kadar geri götürülen, “laikleşme ve kapitalizmin doğuşu ile ayırt edilen” tarihsel bir deneyim olarak modernleşme; “gelişmekte olan ülkelerin liderleri veya elitlerince izlenen seri politikaları” niteleyen bir kavram olarak modernleşme (Smith,1991:42) Bir değişme ve gelişme kuramı olan modernleşme kuramı, toplumların modern ekonomik gelişme aşamasına ulaşmaları için kültürel ve toplumsal bir değişim sürecine ihtiyaç duydukları yönünde bir inanca dayanır. Modernleşme farklı bağlamları olmakla birlikte dört ana düzeydeki gelişmelerle tanımlanabilir.

2.1.2.1.Siyasal Modernleşme

Siyasi partiler, parlamentolar, oy hakkı gibi katılımcılıkla ilgili ve karar vermeyi destekleyen anahtar kurumları içeren modernleşmedir. Siyasal alanda geleneksel yapıdan kopuşun ve modern demokrasinin ilk geliştiği ülkeler İngiltere ve Amerika sonrasında ise Fransa’dır. Jeanniere’e göre buradaki en önemli yenilik demokrasinin artık devletin tek rasyonel biçimi haline gelmesi yani modern devletin ancak demokratik bir devlet olabileceği anlayışının gelişimidir (Jeanniere,2000:100) Artık otoritenin ve iktidarın kaynağının tanımlanışı radikal bir dönüşüm geçirmiş ve ilahi bir öğeden somut halka dayanan bir iktidar anlayışı şekillenmiştir. Burada belirleyici olan şey ulus halini almış bir halkın modern devletin iktidarının kaynağı sayılmasıdır. Ancak iktidarın aynı zamanda akla uygun ve onun yasalarınca belirlenmiş olması da gereklidir.

2.1.2.2.Kültürel Modernleşme

Genellikle sekülerleşme ve ulusalcı ideolojiye bağlılığın üretildiği kültürel modernleşme boyutudur. Kültürel modernleşmenin temelini düşüncenin laikleşmesi,

toplumsal kuralların rasyonalize olması oluşturur (Jeanniere,2000:101). Laiklik toplumsal kuralların dinin etkisinden arındırılması ve dine eleştirel bir yaklaşımın geliştirilmesi olarak sunulmuştur. Modernleşme her şeyden önce laik bir hareket olma özelliği taşır. Başlangıcı Rönesans ve Reformasyon'dan Aydınlanmaya uzanan değişim sürecinde bilim ve bilginin demistifikasyonu temel niteliktedir. Böylece bilim ve bilgilenme Tanrısal bir süreç olmaktan çıkarılmış, akıl temelli bir insan özelliği olma konumuna indirgenmiştir (Şaylan, 1996: 18).

2.1.2.3.Ekonomik Modernleşme

Endüstrileşme, insan-doğa ilişkilerinin devrimsel nitelikte bir dönüşümünü içerir. İnsan ile doğa arasında aracı konumda olan teknik yapı modernleşmeyle birlikte giderek artan oranda bağımsız bir yer işgal etmeye başlar. Ekonomik modernleşme, endüstrileşmeden farklı olmakla birlikte artan bir ekonomik dönüşümle özdeşleşen ve giderek büyüyen iş bölümü, yönetim tekniklerinin kullanımı, teknolojinin ilerlemesi ve ticari yeteneklerin artması gibi unsurları bünyesinde barındırır. Endüstriyel ilerleme diğer modernleşme boyutlarına hem eşlik eder hem de onları yapılandırır. Bu süreçle birlikte üretim süreci doğrudan insana değil makineye bağlı bir süreç olarak belirlenir (Jeanniere,2000:102). Modernleşme kavramı teknoloji ve sanayileşmeyle birlikte, kırdan kente doğru geçiş ile artan bir ticaret olgusuna da vurgu yapar. Fakat modernleşme özellikle ilk sanayi devrimi sonrasında bu sürece giren ülkeler açısından bağımlı bir kapitalist gelişmeyi, sanayi ve teknoloji ithalini ifade eder(Aslan,Yılmaz,1993:32).

2.1.1.4.Toplumsal Modernleşme

Toplumsal modernleşme artan okuma yazma oranı, kentleşme süreci ve giderek geleneksel otoriterliğin zayıflaması gibi öğelerden oluşur. Bu dört boyuta bakıldığında toplumsal ve yapısal bir farklılaşmadan bahsedilebilir. Peki bu farklılaşma kime göre önemli olur yada değişimin, farklılaşmanın yönünü kim belirler? Bu sorunun cevabı oldukça basittir. Batı dışında kalan toplumların Batı'nın öngördüğü şekilde ve yapıda toplumsal, ekonomik, siyasal ve kültürel alandaki değişimleridir modernleşme.

Bu dört modernizasyon boyutu birbiriyle bağlantılıdır ama aralarındaki ilişki esnekler. Jeanniere'nın belirttiği gibi her birey bunlardan farklı biçimlerde etkilenir ve birey bir alanda modernken başka bir alanda geleneksel tutum takınabilir

(Jeaniere,2000:103). Bireysel yaşam alanlarında eşzamanlı olarak gelişmeyen bu modernizasyon süreçleri toplumsal alanda da farklı düzeylerde yaşanabilir. Bugün artık modern birey ve ona gücünü veren bilimsel bilgisi ciddi eleştirilere maruz kalırken, Lyotard'ın söylediği gibi modern insanın dayanak bellediği en temel koordinatların da birer kuruntudan ibaret olduğu tartışılmaktadır (Lyotard,2000:37).

Bağlı'nın da belirttiği gibi kartezyen birey nosyonu bilimsel devrimin gelişmesinde önemli bir adımdı. Newton'la zirvesine ulaşan modern bilim kavramı ve onun mekanistik evren anlayışı bilimsel bilgiyi eşyanın hakikatini olduğu gibi tanımlanabilecek mutlak bir bilgi olarak görüyordu. (Bağlı,2000.129) Aydınlanma düşüncesinin bireyi ve bilimsel bilgisi toplumun, geleneğin, tabiatın, ekonominin etkisinden bağımsız ve rasyoneldi. Bu nedenle doğu da birey yoktu çünkü doğulu toplumlar ne rasyonelleşebilmiş ne de özgürleşebilmişlerdi. Aydınlanmanın modern bireyi iktidar ilişkilerinden bağımsız, yalın ve özgür bir birey olarak tanımlanırken Foucault modern bireyin bizzat kendisinin iktidar ilişkilerinin ürettiği bir araç olduğunu ileri sürmüştü¹³. Bugün bu bakıştan hareketle modernizmin tüm kavramları ve bu kavramlara içkin iktidar ilişkilerinin ciddi bir biçimde eleştirilmesi söz konusudur. Yine benzer bir niyetle Avrupa merkezci ilerleme ve toplumsal değişme anlayışlarının tersine, modernleşmenin farklı toplumsallıklarda farklı biçimler altında seyrettiğini bu nedenle de modernleşmenin genel görünümünden çok yerel inşa biçimlerinin üstünde durulması gerekliliğinin altı çizilmektedir. Biz de bu noktadan hareketle çalışmamızda, evrenselliğin ve özneliğin alanından tamamen dışlanmış olan 'doğulu' kadınların yerel modernlik inşalarını oryantalist bakışın dışında bir bakışla analiz etmeye çalışacağız.

2.2.Oryantalizmin Genel Özellikleri

2.2.1.Oryantalizmde Kültürel Fark ve Temsiliyet Biçimleri

Öteki'ni bilme ve tanımlama ihtiyacı egemen bilgi üretim biçimi içerisinde ötekine hakim olma arzusuyla iç içe geçmiş bir yapı arz eder. Bilinmeyeni görünür kılma çabasında seçilen temel yöntemse genellikle diğer kültürler, bölgeler ve halklar hakkında çeşitli ampirik bilgilerin toplanması olur. Farklılıkların ve benzerliklerin ortaya konması adına öteki kültürlerin egemen bilimsel söylem içerisine

---

¹³ www.yarindergisi.com.tr 22 Eylül 2007

yerleştirilmesi ise ötekini salt ampirik ve kültürel bir yapıya indirger. Doğu'yu bilerek Batının kendi bilgisine haiz olması, Doğu'yu kurarken Doğu'ya ait olmayanlarla kendisini de kuruyor olması, Doğu'yu gözlenen, üzerinde çalışılan pasif bir araştırma nesnesine dönüştürürken Batı'yı ise bilen, araştıran özne konumuna yerleştirir. Oryantalistlerin ürettikleri en önemli yapı Doğu'nun bizzat kendisidir. Bu noktadan hareketle Said'e göre oryantalizm akademik bir kuruluştur (Said,2004:63).

Yapısalcılık sonrası eleştirilerle kendisini artık eskisi gibi ifade edemese de özellikle on dokuzuncu yüzyıl ve yirminci yüzyıl başlarına kadar şarkiyatçılık akademik alandaki şark çalışmaları aracılığıyla yaşam bulmuştur. Tarafsız saf bir bilginin imkanlılığından ve bilimsel bilginin siyasal olmadığından hareketle oluşturulan şark çalışmaları bilginin üretildiği koşulları çevreleyen siyasal süreçleri görmezden gelir. Oysa Batı'nın siyasal öncelikleri ve ilgisi akademik alandaki şark çalışmalarına farklı biçimlerde sirayet etmiştir. Fakat Said'e göre şarkiyatçılık, bu araştırmalar yada kurumlar tarafından yansıtılan saf bir siyasallıktan çok ' jeopolitik bilincin araştırma metinlerine, estetik, iktisat, sosyoloji, tarih, filoloji metinlerine dağılımıdır; yalnızca temel, coğrafi bir ayırımın değil, araştırmaya dayalı buluş, filolojik yeniden yapılandırma, psikolojik çözümleme, manzara betimi ile sosyolojik betimleme gibi araçlarla şarkiyatçılık tarafından yaratılıp kalıcı kılınan bir çıkar öbeğinin de işlenip inceltilmesidir; düpedüz farklı bir dünyaya yönelik, belirli bir anlama, kimi durumda denetleme, değiştirme, hatta şekillendirme istencinin yada niyetinin dile getirilişi olmaktan öte, bu istencin, niyetin ta kendisidir' (Said,2004:22).

Said'in çalışmasında metinsellik temel kavramlardan biridir ve metinselleştirme bir dünyalaştırma, kurma, anlaşılacak bir nesne haline getirme işlemidir. Bu nedenle emperyalizm bugün yaşadığımız dünyanın kuruluşundan sorumlu olan metinleştirmedir (Mutman,1999:34). Şarkın metinselliği nosyonu Foucault'un bilgi- iktidar- söylem anlayışı içinde değerlendirildiğinde Said'in belirttiği gibi, Doğu'ya dair yazılmış metinlerin sadece Doğu'ya ait bilgi üretmediğini aynı zamanda bilgi vermek adına yola çıktıkları Doğu'nun kendisini yaratma edimi içine de girdikleri ifade edilebilir (Said, 2004:104). Yaratılan Doğu gerçekliği ve bilgisi, zaman içinde Foucault'un deyimiyle bir söylemin oluşmasını

koşullar. Bu nedenle şarkiyatçılık Batı'nın Doğu'ya hükmetme isteğiyle biçimlenen ve Batı'nın kendi tasarımlarını Doğu'ya yansıtmasıyla nitelen bir söylemsel kurmacadır. Bu kurmaca da özel ayrıntıların genellenmesiyle oluşan bir Doğulu prototipi ve bu Doğulu profilin Batı'dan ve Batılıdan mutlak farklılığı esastır. Said'e göre ikame ve yerine geçme diye adlandırılan bu süreç Batı'nın Doğu'nun yerine kendini ikame edip onun adına onu açıklama hakkını mümkün kılan bir baskılama mekanizmasıdır (Said,2004:42). Söylem sadece dilsel bir eylem değildir söylem dilsel eylemin sömürgeci eylemle oluşturduğu bütünlüğü içerir ve bu bütünlük hegomonik bir kuruluştur. Oryantalist söylemin dilsel önermeleriyle, Batılı emperyalist yada sömürgeci eylemler arasında diyalektik bir ilişki kuruludur.

Şarkı tanımak, bilmek isteyen herkesin Batı'nın oluşturduğu bilgi ağlarından geçmesi gerekir. Batının görmek istediği gibi tanımladığı şark, gerçek Doğu olarak sunulurken bu dönüştürme süreci pek çok kurum, akademik çalışma ve bilim dalı tarafından sistemli bir çalışmaya konu edilir. Bu nedenle Said'in şarkiyatçı düşünce dediği şey sadece bu alanda çalışma yapan bilim adamlarınca sınırlı değil şark hakkında düşünüp yazan herkesi içine alan bir alandır. '... en genel haliyle şarkiyatçılık dediğim dil, düşünce, tasavvur türü, köktenci bir gerçeklik biçimidir. Şark'a ait sayılan sorunlarla, nesnelere, niteliklerle, bölgelerle uğraşma alışkanlığı demek olan şarkiyatçılığı benimsemiş olan herkes, hakkında konuştuğu yada düşündüğü şeyi bir sözcük yada ifadeyle görecektir adlandırarak, imleyecek, sabitleyecek ve böylece bu sözcüğünde ya gerçeklik kazandığı yada zaten gerçekliğin ta kendisi olduğu düşünülecektir' (Said,2004:82).

Şarkiyatçılık, kapitalist egemenliğin ve Avrupa merkeziliğin en tipik örneklerinden biridir. Batılı kapitalist beyaz erkek, dünyanın geri kalanını sadece yönetme hakkını değil bu dünyaya sahip olma hakkını da sorgusuz kendine ait görür. Bu öteki coğrafyanın özgüllüğü ve insaniliği Batı medeniyetin gölgesinde kalır ve Doğu değişmeyen bir öz olarak zaman ve mekanda sabitlenir. Ona atfedilen özellikler araştırılmasını, gözlenmesini koşullayan yabancılık ve egzotizmdir (Yeğenoğlu,2003:67). Doğal mekanı ve insanı sınıflandırma eğilimi oryantalist tahayyülü güçlü bir biçimde etkiler. Mekanı ve insanı betimlenebilir tiplere indirgeyerek buradan abartılı genellemelere varma şarkiyatçılığın tipik bir karakteristiğidir. On dokuzuncu yüzyılda ırksal farklılıkların biyolojik kökenlerle

açıklanması çabaları şarkiyatçılık alanında geniş bir kabul görmüştür. Emperyalizmi meşrulaştırmanın teorik alt yapısının oluşturulmasında da yine gelişmiş ve geri ırklar, toplumlar teorisi türünden ikili sınıflandırmalar kullanılmıştır. Doğular, Batılılarla eşit insanlar olarak değil incelenmesi, sınırlandırılması ve tedbir alınması gereken birer sorun olarak değerlendirilmiştir.

Said'e göre zamana, uzama yada nesnelere yüklenen anlamlar ancak bu anlamlandırma süreci tamamlandıktan sonra nesnellik kazanır. Ve zihinsel alanda kimliğin oluşumu genellikle bir biz ve onlar yani öteki olumsuzlamasından çıkar. İgesel uzam da tanıdık olan bize aitlikle, dışarıya yani onlara ait olan arasındaki sınırların belirlenimi çoğunlukla keyfidir. Çünkü bize ait olan uzam öteki tarafından kabullenilmeyebilir. Olumsuzlama sonucu sınırları çizilen coğrafi uzamın içi, sonrasında kültürel, etnik ve toplumsal içeriklerle doldurulur. Zihnin uzak ve farklı olana ilişkin hassasiyetini artırmaya çoğu zaman bu imgesel coğrafya ve tarih yardım eder(Said, 2004:64).

Antik Yunanla birlikte aklın gücüne dayanan ve mitolojiden temizlenmiş yeni bir düşünce tarzı olarak felsefe gelişirken Batı'da oluşan genel bilimsel mantıkta bu mitos- logos zıtlığına dayandırılmıştır. Geleneksel anlatım ve yapılar, sözlü kültürler mitos ve ona atfedilen Batıllık, cahillik ve karanlıkla, akıl ise bilgi aydınlık ve doğaya hakim olma yetisiyle özdeşleştirilmiştir. Böylelikle hem zaman olarak geçmişe hem de mekan olarak uzak olana ait olan mitosla, Batı'dan tamamen farklı bir sosyo-kültürel yapı olan Doğu'nun 'bilimsel' tanımlaması işine girilmiştir (Kontny, 2002: 125).

Şarkiyatçılık bir bilgi birikimine ve bu bilgi birikiminin ortaklaşması üzerinde biçimlenen bir kimliğe sahiptir. Bu nedenle şarkiyatçılık Doğu'yu Batı bilgisine ve egemenliğine taşıyan bir temsiliyet biçimidir. Kültürel temsiliyet, kültürel kimlik kavramlarına farklı yaklaşımlar mevcuttur. Althusser'in bireylerin özneler olarak kurulmalarını açıklamada kullandığı ideoloji kavramı, Foucault'un söylem ve Derrida'nın fark kavramları kültürel pratiklerin 'anlam yaratan pratikler' olarak ele alınması gerekliliğini vurgulamak için üretilmiştir (Mutman,1999:79). Yani nesnelere anlamları sahip olduğu varsayılan farklılıklarla, dil içinde biçimlenir. Bu nedenle Batı ile Doğu arasında oluşturulan temsiliyet de bu farklılıkların zaman ve mekanda sabitlenmesi aracılığıyla kurulur. Oysa sömürge sonrası söylem kimliklerin

sabit özsel sabitlemelerle tariflenemeyeceğini ve kimlik olgusunun cinsiyet, kültür, ırk ve sınıf gibi özne konumlarının kesişim noktalarıyla düşünülmesi gerekliliğinin altını çizer.

Şarkın zorbalığı, şehveti, geriliği, egzotizmi ve mistisizmi pek çok Batılı tarafından paylaşılan karakteristiklerdir. Batılı ve Doğulu değerler ve bu iki coğrafyaya dair özsel olarak atfedilen nitelikler arasında mutlak bir fark çizgisi çekilmiştir. İkili bir hiyerarşinin üzerine kurulu bu farkın tarihselliği yada farkın neden böyle bir hiyerarşik düzenle temsil edildiği görmezden gelinir. Sömürgeciliğin getirileriyle gücünü pekiştiren Batı'nın şark'a şarklılığı dayatması nedeniyle şarkiyatçılık aynı zamanda siyasal bir öğretilerdir de. Şark araştırmacılarının bir çoğunun siyasal iktidarlara yakın ilişki içinde olması bunun en açık işaretidir. Örneğin İslam üzerine çalışan şarkiyatçıların pek çoğu Müslüman sömürgelerdeki yönetimlere danışmanlık hizmeti sunmuştur.

Said örtük (latent) ve açık (manifest) şarkiyatçılık arasında bir ayrıma gider; örtük biçimi, şarkiyatçılığın Doğu'ya dair açıkça dile getirilmiş tüm görüşleri içeren bir çeşit bilinçdışıdır ve bu bilinçdışı alan değişmeden, süregelen bir biçimde varlığını korur. Örtük şarkiyatçılık her söylem gibi değişime dirençli yani muhafazakardır (Said, 1995: 235). Örtük şarkiyatçılar Doğu ile Batı arasında özsel bir farklılığın ve ayrılığın olduğuna inanır ve bu farklılığı çoğu zaman istemeden yada farkında olmadan vurgular. Bu tür gizil oryantalistlerin sayısı, pek çok bilim insanını kapsayacak kadar geniştir. Gizil oryantalizm Batı'nın Doğu'ya üstün olduğunu varsayımsal düzeyde vurgular, ırkçı ve cinsiyetçi önyargıları besler.

Açık şarkiyatçılık ise şark'a dair değerlendirmelerdeki değişimlerin ve kısmi farklılıkların gerçekleştiği alandır. Fakat temel mantık asla değişmez, kişisel deneyimlemelerdeki tüm farklılıklara rağmen şarkla ilişkilenen her Batılı'nın şark hakkındaki imgelemi benzer özelliklerle biçimlenir. Açık şarkiyatçılar Batı'nın Doğu karşısındaki üstünlüğünü vurgulamak için bilerek ve isteyerek Doğu ve Batı arasındaki farkı inceler. Batılı özne Doğu'yu, hep kendi dışında bir varlık olarak tanımlamıştır. İki imge arasında kurulan uzaklık çoğu zaman kadına atfedilen derinlik, gizemlilik ve cinsel vaat gibi özelliklerin Doğu'da, eril özelliklerin ise Batı'da kümelenmesine yol açmıştır.

Batı, Doğulu toplum ve kültürleri incelerken bu yapılarla kendisi arasında temel bir ayrım olduğu noktasından hareket etmiştir. Said'in deyimiyle 'şarkiyat, 'şark' ile 'garp' arasındaki ontolojik ve epistemolojik ayrıma dayanan bir düşünme biçimidir'(Said,2004:12). Doğu olarak değerlendirilen mekan Asya ve Orta Doğu'daki birbirine karışmış pek çok kültür ve ülkeyi içine alır. Uyumlu bir bütün olarak çalışılabilecek tek bir Doğu imgesinin kuruluşu oryantalist çalışmaların en temel argümanlarından birini oluşturur. Doğu'nun bu tipik tasviri özsel olarak da onun biyolojik olarak aşağı, kültürel olarak geri, garip ve değişmez bir yapıda tanımlanmasını sağlar. Batı medeniyeti kendi gücünü ve kimliğini oryantalist söylemin temel dinamiklerinden olan Doğu ve Batı arasındaki ikili (binary) karşıtlık diyalektiğiyle kurmuştur. Doğu'yu, Batı'dan ayıran farklılıklar Batı'nın ona hakim olma, denetim altında tutma ve yönetmesine gerekçe olarak kurgulanmış farklılıklardır. Bu anlamda oryantalist Hanefi'nin de belirttiği gibi araştırmanın konusunu yani doğuyu tanımlamaktan daha çok araştırmanı yani batıyı ifade etmekte, doğulu ruhu yansıtmaktan çok batılı aklı ortaya koymaktadır (Hanefi, 2006:79)

Oryantalist söylem ve Doğu'yu görsel tasvir ediş biçimi güç ve üstünlük nosyonlarıyla birleştirilir ve Batı'nın kolonize etme misyonuna meşrulaştırıcı bir öge olarak içselleştirilerek pek çok söylem ve politikayla süreklileştirilir. Foucault'un bilgi-iktidar ağı yaklaşımı temelinde; inceleyen, araştıran Batılı özne ötekini yani Doğu'yu hem imgelem hem de maddi düzeyde kurarken eş zamanda ona egemende olur. Bu nedenle bilgi- iktidar ilişkisi incelenmeden Batı'nın Doğu'yu kurma ve yönetmesini sağlayan sistemin açıklanabilmesi mümkün değildir. Doğu'nun şarkılaştırılmış olması sadece imgelem düzeyinde gerçekleşen bir kuruluş değil aynı zamanda iktidar ilişkileriyle belirlenmiş bir süreçtir. Said'e göre şark sadece farklılıkları keşfedildiği için değil bu farklılıklarıyla öteki kılınabilmesi yani bu kuruluşa boyun eğdirilebildiği için de şarkılaştırılmıştır (Said,2004:15). Şarkiyatçılığın etkinliğini ve gücünü belirleyen onun sadece siyasal iktidarla değil diğer farklı iktidar türleriyle (ahlaki, kültüre, düşünsel) geliştirdiği karmaşık etkileşimlerden kaynaklanır. Şarkın Batı tarafından temsili daimi bir dışsallığı bünyesinde taşır.Kendisini betimleme yetisinden yoksun olarak değerlendirilen şarkın taşıdığı anlam bu nedenle Doğu'nun kendisinden çok onu temsil eden Batıdan kaynaklıdır. Doğu ile Batı arasında kurulan düalist- hiyerarşik yapı Batının hem

kendini hem de Doğu'yu birbirlerinin antagonizması olarak kurmasının maddi koşulunu oluşturur.

2.2.2.Oryantalizmde Cinsel Fark ve Temsiliyet Biçimleri

Doğu'nun imgesel kuruluşunda dil önemli bir yere sahiptir ve dilin cinsiyetçi yapısı Doğu, Batı imgelerinin kuruluşunun içeriğini belirlemiştir. Doğu her zaman feminen özelliklerle tanımlanırken Batı iktidarın eril yapısı gereğince maskülen özelliklerle tariflenmiştir. Kadınlıkla özdeşleşen zayıflık ve güçsüzlük burada Doğu'ya yönlendirilip Batının egemenliğini isteyen bir bekleyişe gerekçe kılınmıştır. Doğu tıpkı kadın gibi savunmasız, zeki olmayan ama mistik ve gizemli öğelerle tanımlanıp karşısına eril öğelerle donatılmış bir Batı nosyonu yerleştirilmiştir (Yeğenoğlu,2003:34). Oryantalist söylemin kuruluşundaki Doğu'yu zamansal olarak geriye mekansal olarak yabancı ve ötekine dönüştürme eğilimi söylemin temel dokusunu oluşturan ataerkillikle ilişkilidir. İrrigaray'a göre fallocentrik¹⁴ düzenlerde çocuklar zamansal açıdan henüz insan-erkek olamamış ötekini, kadınsa mekansal açıdan erkeğe dışsal olan öteki konumundadır. Dolayısıyla fallocentrik düzende kadın ve çocuklar eksik insan, Lyotard'ın deyimiyile erkek tarafından kurulan kamusal alanın edilgen toplumsal gövdeleridir, Erkek daima toplumsalı aktif olarak kuran ve biçimlendiren tam insandır (Lyotard,2000:56).

On dokuzuncu yüzyıl bilim alanında hakim olan benzerlik yada karşıtlıklara göre sınıflandırma, kategorize etme çalışmaları aslında olguları hep ölçüt alınan mutlak bir öze kıyaslayıp, karşılaştırılanı ideal olanın eksik yada yanlış, geri bir biçemi olarak tanımlama mantığını taşır. Fenomenlerin çeşitliliğini asıl özden bir sapma olarak gören bu yöntem, kadını da asıl merkez olan erkeğe kıyasla onun eksik bir tezahürü olarak tanımlar. Bedenin ve duyguların hor görüldüğü akıl düzeninde, kadın karanlık ve gerilikle, eril mantık ve akılsa uygarlıkla eşleşir (Yeğenoğlu,2003:35). Bu söylem Hegel den Freud'a kadar uzanan oldukça geniş bir bilgi üretim alanında etkisini göstermiş fakat sonraları özellikle post yapısalcılık dönemi feminist teorisyenlerinin ciddi eleştirilerine maruz kalmıştır. Doğu ve Batı arasındaki güç ilişkilenmeleri de kadın ve erkek arasındaki ilişkilerin bir izdüşümü niteliğindedir. Kontny'in de ifade ettiği gibi erkek için kadın, tıpkı Batı'nın Doğu

---

¹⁴ Fransız feminist felsefeci Luce İrrigaray'ın kullandığı bu terim, başitçe erkek üstünlüğünü değil, Kadın ve kadınlığın erkek ve erkekliğe bağımlı olarak tanımlanmasının altını çizer.

hakkında düşündüğü gibi hem kendi iktidarını kurup, nüfuz ettiği hem de hayal ve arzularının yansıdığı bir alandır. Kadın gizemli ve romantik hayallerin, ekonomik ilgilerin ve hükmetme arzusunun odağıdır(Kontny,2002:122).

Batılı özne ile Doğulu ötekinin ilişkisini yapılandıran en önemli alanlardan biri bilinçdışı dediğimiz fanteziler, hayaller, korkular, rüyalar arasındaki karmaşık bağlantıların bulunduğu alandır. Yeğenoğlu'na göre Said'in özellikle örtük oryantalizm dediği şey bu bilinç dışı alana tekabül eder. Bu nedenle Doğu, Batı için sadece bir bilgi nesnesi değil aynı zamanda bir arzu nesnesidir de.Lacan'a göre öznenin ötekine duyduğu alanın koordinatlarını belirleyen şey fantezi olarak adlandırdığı yapıdır (Akt Yeğenoğlu,1999:112). Oryantalizmin örtük yani bilinçdışı alanında Doğu ile cinsellik arasında oluşturulmuş sürekli bir çağrışım mevcuttur. Fakat ötekiliğin yapılandırılmasındaki bu boyut Said'in kendisi tarafından bile yeterince analiz edilmemiş ve feminist analize havale edilmiştir.Örtük şarkiyatçılığın en önemli özelliği eril bir dünya anlayışıyla biçimlenmiş ve bu anlayışı güçlendirmiş olmasıdır. Yeğenoğlu oryantalist söylemin içsel dokusunun bütünlüklü bir analizi için ötekiliğin söylemsel kuruluşunda cinsel farkın kuruluşunun da incelenmesi gerektiği ifade eder. Çünkü kültürel farklılıkların temsiliyet biçimleriyle, cinsel farkın temsiliyeti ötekiliğin söylemsel yapısını birlikte şekillendirir (Yeğenoğlu, 2003:9).

Doğu ve Doğulu kadınların temsil edilişi daima cinsel semboller, arzular, korkular ve rüyalarla belirlenmiş bilinçdışı alanın etkisinde gerçekleşmiştir. Yeğenoğlu'na göre Doğulu kadının örtünme pratiklerinden peçe bu temsiliyetin adeta en tipik örneğini sergiler. Peçe sadece Doğulu kadının değil Doğu'nun kendisini de tanımlayan bir öge olarak Batı açısından, hem Doğulu kadını hem de Doğu'nun kendisini gizemli, anlaşılmaz kılan bir unsur ve Batının fetih etme isteğinin önüne konulan bir set gibi anlamlandırılır. Peçe Doğu'nun ve kadının aldatıcı varoluşunu simgeleyen bir sembole bürünür(Yeğenoğlu,1999: 132). Kadın kendini gizleyen aldatıcı ama aynı zamanda gizemli bir varlık olarak Batılı erkeğin zihin dünyasında korkuyla karışık arzu, bilme ve sahip olma ihtiyacını harekete geçirir. Batı için Doğu bu örtülü görüntüsünün altında her zaman görüldüğünde fazla bir şey olagelir ve bu büyük giz ancak Batı rasyonalitesi tarafından aydınlatılabilecek bir olgu olarak tanımlanır. Oryantalist söylem güçlü bir biçimde fallus-merkezci

söylem ile çakışıktır, bu nedenle kültürel ve cinsel farkın temsiliyet biçimleri arasında sıkı bir bağ mevcuttur. Kadınlığın bir muammaya dönüştürülmesi bir yandan onun hakikatini bilme arzusunu diğer yandan bu gizin yaratabileceği olası tehditten korunma arzusuyla onun kontrol altında tutulması ihtiyacını doğurur. Erkek aslında bizzat kendisinin tecrübe ettiği dengesizliği kadına yansıtarak kadını güvenilmez, aldatıcı bir cins olarak temsil eder, zaten kadınlık bir temsildir, kadınlığın temsil edilışıdır. Yeğenoğlu farkın sergilenmesinde cinsellik ve ırk arasında kurulan bu yapısal benzeştirmenin kadını Doğu, Doğu'yu kadın kılan bir özdeşlik yarattığını ifade eder. Bu özdeşlikte kadınlığın doğasıyla doğululuğun doğası bir ve aynı öz gibi resmedilirken Batılı sömürgeci öznelerini erkek olarak konumlayarak sömürge kültürü öteki cins olarak sunar(Yeğenoğlu,1999: 135). Zîzêk'e göre öznenin kendini kurması ötekine yüklenen anlamla sağlanır ve bu kuruluşta ötekinin aslında ne olduğu önemli değildir. Ötekinin sahip olduğu varsayılan hakikatle oluşturulan hayali öge öznenin kendini kurmasını sağlar (Zîzêk,2004:35) Öznenin kendi kimliğini üretmesi bu nedenle ancak öteki ve farkın varlığıyla mümkün olur. Erkek açısından kadının mutlak ötekiliği kendi kimliğini ve gerçeğini kurmaya olanak tanır. Kimliğin bu kuruluşu genel bir kabul görse de bu kuruluşta sorunlu olan nokta ötekiliğin, mutlak bir fark temelinde hiyerarşik bir zeminde tanımlanmasıdır.Oryantalist söylemin birbirinden tamamen farklı ve özcu bir karakterizasyonla Doğu ve Batı'yı birbirinin dışsal kurucuları olarak görmesi de bu sorunlu üretimin bir sonucudur.

Batılı öznenin kimliğinin kurulmasını sağlayan ötekini bilme, nüfuz etme arzusu aynı zamanda Fanon'un ifade ettiği gibi potansiyel bir direncinde oluşumuna kaynaklık eder. Sömürgeci öznenin (Batılı ve erkek) bir türlü evcilleştiremediği ve tedavi edemediği bu fark hem ötekinin hem de öznenin varlığını sürekli kılar. Özneyi kuran iktidar özne kurulduktan sonra ortadan kalkmaz çünkü özne ötekinin gösterdiği direnç ve arzunun doğası gereği asla tam olarak kurulamaz bu nedenle de sürekli olarak yeniden üretilmesi gerekir.(Fanon,2001: 86)

2.3.Oryantalizmin Tarihsel Serüveni

Bugün şarkiyatçılıkla ilgili kavramlar ve düşünceler hala geçerlidir ve Doğuya dair araştırma ve analizlerin arka planını oluşturmaktadır. On dokuzuncu

yüzyıldan itibaren düşünsel alanda ciddi bir etkinlik içinde olan oryantalist söylem ve ona eşlik eden emperyal süreçler II. Dünya savaşının ardından siyasi düzeyde farklı biçimler altında devam edip resmi düzeyde terk edilmiştir fakat tarih 21. yüzyılın başlarından itibaren şarkiyatçılığın yeniden geri döndüğüne tanıklık eder. Çalışmanın bu bölümünde oryantalist söylemin kuruluşunun tarihsel sürecini belli başlı dönem noktaları çerçevesinde analiz etmeye çalışılacağız.

2.3.1 Doğu Batı Karşıtlığında Tarihin Kuruluşu

Doğu ile Batı arasında ki ilişkiler tarih boyunca pek çok aşamadan geçmiştir. Tüm bu tarih boyunca Batı Doğu'ya, onu bilmek ve keşfetmek amacıyla sistemli bir biçimde yaklaşmıştır. Şarkiyatçılık bu nedenle Batı'nın Doğu'yu kendi gerçekliğinin dışında Batı'nın gözünden kurmasına olanak sağlayan bir disiplindir. Aynı zamanda daha geniş manada şark hakkında düşünen eyleyen herkesin içinden geçtiği imge, hayal ve sözcük dağarcığı da şarkiyatçılık olarak değerlendirilebilir (Said,2004: 84)

Batı'nın genel tariflemesi ile şark coğrafi ve kültürel olarak Asya'yı ve Doğu'yu imgeler. Batılı algılayışa göre Doğulu toplumlar hiçbir zaman kendi kendini yönetme yetkinliğine erişememiştir oysa Batılı uluslar tarih sahnesine çıkar çıkmaz kendini yönetebilme yetisini geliştirebilmişlerdir. Bu nedenle Doğulu toplumların bilinebilir olmasını sağlayan şark çalışmaları Doğu'nun özerkliğini, kendine yeterliliğini ve özgüllüğünü reddederek Batı'nın Doğu üzerindeki yetkesini oluşturan yolun yapıtaşlarını oluşturur. Said'in deyimiyle Doğu ancak Batı tarafından bilinebilir ve onun tarafından nasıl biliniyorsa öyle vardır. Böylelikle sömürgeci işgaller Batı'nın Doğu'ya karşı varoluşsal bir lütfü olarak sunulur ve bu üstün medeniyet Doğu'nun iyiliği için onun adına konuşma hakkını doğal bir hak olarak kendine tanır. Şarkın bağımlı ırklarının değişmez özü şarkiyatçılara incelemeleri sonucunda ortaya koydukları bilginin güvenilirliğine dair şaşmaz bir etkinlik kazandırır (Said,2004:221).Fakat şarkiyatçılık kaba bir biçimde sadece sömürgeleştirmenin meşruluğunu değil bizzat bu zihniyetin kendi içsel dokusunu şekillendirir. Batıda resmi anlamıyla şarkiyatçılığın, 1312'de Viyana'da toplanan kilise şurasında bazı üniversitelerde Doğu dillerini inceleyen kürsülerin kurulması kararının alınmasıyla başladığı kabul edilir.

Batılı tarih anlayışı tarihi Antik Yunanla başlatma eğilimindedir ve antik dönemle birlikte Batıyı moderniteye taşıyan pek çok kurumsal ve kuramsal

çerçevenin oluştuğu ileri sürülür. Şarkiyatçı literatür de bu tezden hareketle modernitenin kaynağı olarak gördüğü Yunan deneyimini biricikleştirir. Oysa tarih çalışmalarındaki Avrupa merkeziliğin eleştirisiyle başlayan süreç Antik Yunan'ın pek çok düşünceyi Mısır'dan aldığını ortaya koymuştur. Sunar'ın ifade ettiği gibi İskender'e kadar Yunan toplumu gelişkin Batı medeniyetleri karşısında Doğu'lu toplumların ürettiklerini takip eden bir medeniyet olarak kalmıştır. İskender ve sonrasında Roma'nın yükselişiyle başlayan süreç Doğu'nun binlerce yıldır süren hakimiyetinden ufak bir sapma olarak değerlendirilmiştir. Batı'nın bu yükselişi ise çok özgün toplumsal koşulların özellikle Doğu içindeki toplumsal değişim ve mücadelelerin bir sonucu olarak gelişme fırsatı bulabilmiştir (Sunar,2006:36). Tüm bu tarihsel dönem bir ters yüz edilişle birlikte Batı tarafından medeniyetin köklerinin Antik Yunan da sembolize edilmesiyle sonuçlanmıştır.

2.3.2.Hıristiyan Avrupa'ya Karşı İslami Doğu

Doğu'nun ama özellikle Yakın Doğu'nun antik dönemden beri adeta Batı'nın bir bilinç altı benliği, aynadaki ters yansıması olarak şekillendirilmesinde Hıristiyanlığın doğuşu ve ardından ticaretle birlikte yaygınlaşan gezginlerin büyük rolü olur. Bu gezginler sayesinde İslam ve Yakın Doğu hakkında sistemli olmasa da bir belgeler yığını oluşturulurken İslamiyet'in askeri başarılarının ardından gelen yayılma dönemi de Batı'da küçümsemeye birlikte bir korku duygusu geliştirir. Batı'nın Doğu ile girdiği kesin bir sınır ilişkisi yoktur çünkü Batı için Doğu'nun değişik bölgeleri tarihsel süreç içinde farklı anlamlar taşımıştır.

Batı için yüzyıllar boyunca Doğu, İslam ile eş tutulmuştur. Sunar Yakın Doğu olarak adlandırılan bölgenin özellikle İslam coğrafyasıyla özdeşleştirildiğini vurgular. Uzak doğu daha çok bir ırkılık ve suskunlukla tanımlanırken Yakın Doğu, Batı için her daim saldırgan bir hasmı tanımlamıştır. Coğrafi yakınlığın dışında kültürel kodların çakışması ve her iki kültürü oluşturan dinsel, tarihsel ve kültürel kodların benzer bir hakimiyet iddiasında bulunmaları da bu tanımlayışta etkilidir. Batının İslam toplumları üzerinde hakimiyet kurması ve bunu devam ettirmesi daima sorunlu olmuştur. İslami Doğu, Batıya siyasi, iktisadi, kültürel ve düşünsel alanda ciddi bir direniş göstermiştir (Sunar,2007: 33). Doğu, Batı için her zaman karşıt bir anlam içerse de bu karşıtlığın biçimleri farklı tarihsel süreçlerde farklı biçimler almıştır.

Doğu'da İslamiyet'in ortaya çıkışı ve kadim güçleri kendi bünyesinde toplaması, o dönemin birleştirici gücü olarak papalığın önderliğinde haclı seferlerinin düzenlenmesine neden olur. Fakat istenilen sonuçların alınamaması nedeniyle Doğu'nun hakimiyeti giderek artar ve bu seferler sırasında pek çok yenilik Batı'ya taşınır. On dördüncü yüzyılda geniş bir alana yayılan İslamiyet Batı'da artık yağma, yıkım ve barbarlıkla simgelenir hale gelirken Batı İslam'ı, kendi uygarlığı için bir tehdit ve tehlike kaynağı olarak algılamaktadır. İslam sekizinci yüzyıldan on altıncı yüzyıla kadar altın çağını yaşarken hem doğu hem de batıda geniş topraklara hükmeder.

İslamiyet'ten korunma güdüsü ile Avrupa toplumunun ideolojik bütünlüğünün sağlanması süreci paralel olarak ilerler. İslam bu dönemde özellikle sınırsız cinselliğe izin veren sapık bir din olarak Hıristiyan Avrupa'nın düşünsel coğrafyasına işlenir. Aynı korku daha sonra on yedinci yüzyılda Osmanlı karşısında geliştirilen korkuya da kaynaklık edecektir. Zaten Doğu'nun bir diğer temsil karakteristiği ise onun her zaman Batılı değerleri tehdit eden, onun modern dünyasına sızmaya çalışan bir tehlike olmasıdır. Said'e göre Doğu'nun bir tehlike unsuru olarak temsil edilişi aynı zamanda ona yönelik korkuyu denetlemenin de bir yoludur. Yani İslam ve Doğu kendini temsil etmekten öte Batılı özneler için temsil edilen ve böylelikle kontrol altına alınabilen imgeler haline gelir. Doğu'nun bu ideolojik tasvir biçimleri İslamiyet'in Batı için bir sapkınlık ve Doğu'nun da bu sapkınlıkların coğrafyası olarak tanımlanmasının önünü açar (Said,2004:123). Oryantalistlerin İslam'ı tanımlayışları daima olumsuzlukları içerir ve Sayyid'in de belirttiği gibi İslam ile İslamcılık arasında daima doğrudan bir ilişki kurulur. Yani İslamcılığı ancak İslam'ın özelliklerini anlayarak kavrayabiliriz. Bu temel özellikler ise onun fanatizmi, şiddet yanlılığı, irrasyonelliği, din ve devleti birbirinden ayıramamasıdır (Sayyid, 2006:69).

Batı medeniyeti, ortaçağla birlikte kendini Hıristiyanlık kimliği çerçevesinde tanımlamıştır. Batı'nın kapalı bir Hıristiyan birliğiyle özdeşleşmesi Rönesans'ın hümanist değerleriyle de yok olmamış aksine Hıristiyanlıkla özdeşleşen Batı uygarlıkla, İslam ile özdeşleşen Doğu'ya gericilikle karakterize edilmiştir. Salman Sayyid'in de ifade ettiği gibi Batı'nın bir tarihi vardır; ama İslam hanedanlar arasındaki salınımdan ibarettir. Batı rasyoneldir, İslam dogmatiktir. Batı'da

demokrasi vardır İslam despotiktir.... Bu ikili tipolojiler içinde İslam daima olumsuz ve karşıt bir kavramsal kurguya tabi tutulur ve Derrida'nın Batı metafiziğinin temeli olarak gördüğü ikili karşıtlıkların 'şiddetli hiyerarşi'nde İslam daima negatif uçta yer alır(Sayyid,2007: 69).

Batı'da özellikle misyonerlik çalışmaları için İslam öğretisinin incelenmesi ve Şark araştırmalarında bu çalışmaların İncil araştırmaları bünyesine dahil edilmesi de bu eşleştirmenin tipik bir uygulamasıdır. Yavuz'da Batı'nın Doğu'yu ötekileştirmesinde İslam'ın önemli bir rolü olduğunu savunmaktadır. Asimilasyon ve dışlamayla sağlanan ötekiliğin işaretlenmesi (Amerika'nın keşfiyle kıtada başlayan asimilasyon ve İspanya'da Emeviler'in dışlanması) süreci meşruluğunu Hıristiyanlığın ideolojik ve kültürel zeminine dayandırmıştır. Böylelikle oryantalizmin tarihinde öteki Hıristiyan olmayanla özdeşleşmiştir. Yavuz'a göre oryantalizmin gücü, yoktan bir şey var etmesinden değil var olanı yok saymasından gelmektedir (Yavuz,1999:58). Fakat Kontny farklı bir bakışla özellikle Osmanlının fetihlerle Batı topraklarına yayılmasının ardından Batı'nın, ortak bir garp Hıristiyanlığına aidiyet fikrinden ayrılıp Machiavellici çıkar politikalarına yöneldiğini ifade etmektedir (Kontny, 2002:119). Oysa siyasal alandaki çıkar eksenli yeni politik açılımlar mentalitede köklü bir değişimi zorunlu kılmaz. Bizce değişen koşullarda farklı politik refleksler zihniyet alanında bir dönüşüm olmadan da gerçekleşebilir.

2.3.3. Ötekiliğin Değişen Parametreleri

Rönesans ve Reformasyonla birlikte İslam farklı biçimlerde ele alınmaya başlar. Bu dönemin en önemli özelliği kilisenin etkisinin yıkılması ve Doğu toplumlarına dair daha 'bilimsel' bilgilerin oluşturulmasıdır. Kilisenin baskılarını aşmaya çalışan Batılı entelektüeller diğer kültürlerle daha laik bir ilişki geliştirmeye çalışmıştır fakat bu istem oldukça pragmatist bir zihniyeti içerip Batıdaki iktidar mücadelelerinin bir sonucudur (Sunar,2007: 40).

On sekizinci yüzyılın ortalarına kadar şark çalışmaları daha çok kutsal kitapların, Sami dillerinin ve İslam'ın incelemesine yoğunlaşırken Doğu hakkında ciddi ve kapsayıcı bir bilgi birikiminin sağlanması ancak on dokuzuncu yüzyılın ortalarında gerçekleşir ve şarkın toplumsal yapısına dair (iktisat, dilbilim, arkeoloji, sosyoloji, tarih,sanat..vb) pek çok alanda geniş bir literatür oluşturulur. Bu dönemde

şarkla ilgili bilimsel merakın yanı sıra özellikle sanatsal alanda ifadesini bulan bir şark merakı oluşur. Şark'ı Batı'nın sahip olduğu olumlu değerler karşısında ötekileştiren oryantalist bakış bu kez Batılı erkek öznenin ilgisini cezbeden egzotik, masalsi, mistik, arzulanan bir Doğu imgesini sanatın ilgi alanına yerleştirir. Doğu'nun mitolojik yönüne duyulan bu merak Şark'a ilişkin ikinci bir bilgi düzeyi doğurur ve o dönemin pek çok Avrupalı sanatçısında Doğu'ya karşı bir hayranlık oluşur.

2.3.4. Modern Batı'nın Kuruluşu

Şark araştırmalarında yirminci yüzyılın başlarına kadar etkin olan iki ülke İngiltere ile Fransa'dır ve bu ülkelerin Şark'ta etkin olmasında geniş sömürge ağlarının varlığı da belirleyici bir rol oynamıştır. Sonraki süreçte Almanya ve İkinci Dünya Savaşı'nın ardından da Amerika şark araştırmalarında etkin hale gelir. Alman şarkiyatçılığı daha çok Fransız ve İngiliz imparatorlukları zamanında toplanan bilgilerin incelenmesinde kullanılan yöntemlerin geliştirilmesini temel alırken genel olarak tüm bu şarkiyatçılık çalışmalarında ki belirgin eğilimi, şark üzerinde düşünsel bir iktidarın kuruluşu oluşturur. Klasik şarkiyatçılık ile modern şarkiyatçılık arasındaki ayrım Said tarafından Doğu'nun temsil ediliş biçimlerindeki yaygınlık tarafından belirlenir; on sekizinci yüzyılın ortalarına kadar süren klasik şarkiyatçılığa oranla modern şarkiyatçılıkta temsiliyet biçimleri daha yaygınlaşmış ve yetkinleşmiştir (Said,2004:167).

On dokuzuncu yüzyıl genel olarak 1789 ile başlatılır bunun nedeni Doğu-Batı ilişkilerinde bir dönüm noktası olan Bonapart'ın Mısır seferidir. Batı'nın artan üstünlüğü karşısında dünya sistemini oluşturan diğer unsurlar (Osmanlı İmparatorluğu, Çin imparatorluğu , Hint Babür Sultanlığı gibi) bu yükselişe karşı bir cevap üretememiş ve diğer toplumların Avrupa merkezci bir bakış açısıyla incelenmesi bu egemenlikle eş zamanlı olarak daha da belirgin hale gelmiştir (Sunar,2006:41). Batı'nın emperyal projesi onun diğer kültürlerle karşı asimile edici bir politika takınmasını beraberinde getirmiştir ve dünya egemenliğini ele geçiren Batı kendi doğal tarihi gelişimini, bir nihai son ve tarihsel amaç olarak resmetmiştir.

Özellikle Napolyon'un mısır seferinin ardından Batı daha bilimsel bir şark bilgisine sahip olmuş ve Doğu üzerindeki yetkesini güçlendirmiştir. Modern şarkiyatçılık döneminde Doğu Batı ilişkisini belirleyen temel ilkelerden ilki Doğu

hakkında giderek genişleyen düzenli bilgi alanlarının varlığı ikincisi ise Avrupa'nın her zaman güçlü konumda olmasıdır (Said,2004:52). Şark Batı'nın oluşturduğu imgesel alanda daima Batı'nın vesayetine ihtiyaç duyan irrasyonel bir öz olarak temsil edile geldiği için on dokuzuncu ve yirminci yüzyıllar boyunca şark hep Batı tarafından medenileştirilme müdahalelerine maruz kalmıştır. Burada bilgi, Doğu gerçekliğinin, Batı'nın düşünsel iktidarında kurgulanıp temsil edilmesine aracılık etmiştir. Bu süreçte Batı bir yandan şarkiyatçılıkla kendisinin hegemonik güç olduğu bilgisini ve bu bilgiye paralel olarak gücünü pekiştirmiştir. Şarkiyatçılık daha başlangıcında temel veri aldığı Doğu ve Batı'nın özsel ayrılığı algısını tarihsel gelişimi içinde derinleştirip özellikle 11 Eylül saldırılarının ardından da bu algıyı bir medeniyetler çatışması veçhesine büründürmüştür. Kömeçoğlu'nun ifade ettiği gibi 11 eylül ile Batının kolektif bilinç altındaki bazı arketipler kolektif bir travma yoluyla Batı'nın bilincine çıkmıştır ki Batı'nın İslam korkusu daima arketipsel niteliktedir(Kömeçoğlu,2007:140)

İngiliz ve Fransız şarkiyatçılığın özellikle ilişkilendiği alan İslami kültürel yapılanmanın belirleyici olduğu Yakındoğu olmuştur. Modern Şarkiyatçılığın başlangıç dönemi olarak kabul edilen on sekizinci yüzyıl boyunca Batı, Doğu hakkında muazzam bir bilgi birikimi ve Şark diye tariflenen coğrafya üzerinde sosyolojik, arkeolojik, filolojik, kültürel vb araştırmalarla geniş bir yazılı literatür oluşturmuştur. Said'in deyimiyle Napolyon'un mısır işgaliyle birlikte bir şark Rönesans'ı yaşanarak Doğu uygarlığının daha somut bir düzlemde Avrupa'lıya gösterilmesinin olanakları oluşur. Napolyon'un Mısır'a beraberinde geniş bir akademik kadro götürmesi şarkın metinselliğinin en açık örneklerinden biridir. Bu işgalle birlikte, Batı'nın gözünde daha somut bir veçhe kazanan Doğu artık kaşif ve seyyahların dilinden aktarılan gizemli Doğu olmaktan çıkıp Batı'nın somut araştırma alanı haline gelir (Said,2004:42).

Said'e göre bu süreçle birlikte şarkiyatçılığın dili de kökten biçimde değişip sadece bir temsil biçemi olmaktan çıkıp bir dil ve yaratma aracı haline gelir (Said,2004:97). Böylece şarkiyatçılık alanında kültürel ve siyasal etkileri bugün bile belirleyici olan yeni bir sayfa açılır. Bu başkalaşım Batı'nın ürettiği bir bilgi bütünü olarak Şark'ın daha modern temsillerinin oluşturulması ve Şark'a ilişkin fikirlerin modern gerçeklerle iliştilmesini içerir. Şarkiyatçılık bir yandan saygınlığını

arttırırken bir yandan da kurumlaşmasını pekiştirir ve modernizmin düşünce akımlarının etkisine girerek kendi iç yapısını ve kurusallaşmasını da sağlamlaştırır (Said,2004:220). Doğu'dan Batı'ya hem bilgi hem de diğer maddi alanlardaki kaynak aktarımı, Batı'nın zenginliğini ve hegemonyasını pekiştirip yeniden üreten bir yapıya olanak sağlar. Bu yapı Doğu'nun kaynaklarıyla güçlenen Batı'yı şark karşısında bir güçlülük duygusuyla donatırken şarkı ise zayıflığın yegane timsali haline dönüştürür.

On dokuzuncu yüzyılın sonuna gelindiğinde tüm yakın şark Batı tarafından işgal edilirken siyasal fetihlere, modern şarkın metinlerde kurulan şarka benzememesinden ötürü oluşan bir hayal kırıklığı eşlik eder. Muhayyel olan Doğu gerçek olan Doğu'nun önüne geçmiş ve Doğu'ya giden Batılılar muhayyel olan Doğuyu aramaya yada gerçeği bu muhayyele uydurmaya çalışmışlardır. Çünkü modern şark Batılı imgelemede oluşturulan şarka benzemez ve bu büyü bozumu genel şark kavrayışının özel şark deneyimlerinden ayrılması gerekliliğini doğurur.

Şarkiyatçılık metinsel bir bilinçten idari, iktisadi hatta askeri bir bilince dönüşürken, Batı'nın hakimiyetinde şark artık uzak bir yabancı mekanlıktan sıyrılıp hükmedilen bir sömürge coğrafyaya dönüşür. Kapitalizmin ihtiyaçları doğrultusunda gerekli olan dönüşümler gerçekleştirilip, geleneksel toplumlar 'modernleştirilerek' bağımlı kapitalist yapılanmalar oluşturulur (Said,2004:223). Doğu coğrafyası Batı tarafından sömürgeleştirilirken Batı kendi dili, kültürü ve değerleriyle Doğu'yu kendine tabi kılar ve bu dönemde şarkiyatçılık adeta sömürgeciliğin keşif kolu olarak ilerler. Dönemin bir diğer önemli özelliği ise modern Batılı kimliğin tasarımı için gelişen, ilerleyen hakim bir Batı'nın karşısına özgün olmayan ve gerileyen bir Doğu'nun yerleştirilmesi olur.

Modern Batılı kimliğin oluşturulmasında şarkiyat çalışmaları önemli rol oynamış, oryantalist mantık sadece şarkiyatçı metinlerle sınırlı kalmaktan çıkıp tüm Batılı muhayyileyi belirler hale gelmiştir. Batı'nın sahip olduğu iddia edilen değerlerle aslında Batı kendi içine, kültürünün ne kadar biricik olduğu mesajını vermeye çalışmıştır. Batı'nın bu üstün meziyetleri onu Doğu karşısında bir görev duygusuyla donatıp medenileştirme misyonunun gerekçesi kılınmıştır. Avrupa'nın seçilmişliği ve biricikliği hümanizm adı altında Doğu'yu yeniden yapılandırma sürecini başlatır ve başlangıcında anlama ve tanıma yönü ağır basan şarkiyatçılık bu

dönemle birlikte yargılama ve hükmetme seyrine girer. Diğer taraftan Doğulu aydınlarda bir süre bu iktidar ve güç ilişkilerinden etkilenip, kendi şarklılaştırılmalarına katkıda bulunmuştur. Clifford'un ifade ettiği gibi Said'in açık ve gizli olarak tariflediği oryantalizmin en işler olduğu alanlardan biri entelektüel üretim alanıdır (Clifford,2007:139).

On dokuzuncu yüzyıla kadar şark Batı'nın yetkesi altında yaşayan bir coğrafyayı imlerken sadece Arap dünyası ve İslam'ın egemen olduğu şark Batı'nın bu yetkesine karşı ciddi bir direniş göstermiştir. Sunar'a göre İslamiyet'in merkezinin Hıristiyan uygarlığının hemen yanı başındaki Yakındoğu denilen bölge olması ve Osmanlı'ya kadar ki dönemde elde ettiği başarılar Batı uygarlığını fiilen tehdit ve rahatsız etmiştir. Bu yüzden Batı hakim olduğu Hindistan, Çin, Uzakdoğu Asya gibi alanları tanımlarken İslam karşısında geliştirdiği 'tehlikeli' imgesini kullanmaya çoğunlukla ihtiyaç duyulmamıştır (Sunar,2006:48).

Birinci dünya savaşının sonuna gelindiğinde dünyadaki pek çok bölge Batı tarafından sömürgeleştirilirken modern şarkiyatçılık da emperyalizmin ve sömürgeciliğin genel bir görünümü haline gelmiştir. Fakat Batı Doğu'yu yeniden kurmakla ve bunu kurumlar, yönetimler, bürokrasiler aracılığıyla uygulamakla kalmadı aynı zamanda etkililiği ve kullanışlılığıyla da aklanılır kıldı. Modern şarkiyatçı kendini, Doğu'yu aslında kendisinin tanımladığı karanlıktan, gerilikten kurtaran bir kahraman olarak gördü. Said'in deyimiyile şark modern yaşama uyarlandı ve şarkı moderniteye taşımış olan şarkiyatçı dünyevi bir yaratıcı olarak yöntemini ve konumunu kutsayabildi (Said,2004:143). Bu noktadan itibaren artık Batı Doğu'yu alt etmişti ve Şark bağımlı bir coğrafya, Şarklı da bağımlı ırkın bir üyesine dönüşmüştü. Artık Doğu, Batı için eskiden olduğu gibi uzak bir coğrafyayı, İslam da tehlikeli bir hasmı tariflemiyordu. Şarkın bu klasik dönem özellikleri onun modern zamanlarını yargılamakta ve yönetmekte kullanılırken Şark artık tehlikeli düşmandan bağımlı bir ortağa terfi etmişti.

2.3.5. Sömürgecilik Sonrası Doğu

Yirminci yüzyılda Batı büyük bir güven bunalımının içine düşerken özellikle Çin bağlamında ortaya çıkan sarı tehlike ve İslam toplumlarında gelişen bağımsızlıkçı, milliyetçi hareketler Batı'da ki Doğu korkusunu bir travmaya dönüştürür. Sunar'a göre Batı'nın bu korkusu aslında ontolojik bir korkudur çünkü

bütün varlığını ve zenginliğini üzerine inşa ettiği Doğu'nun bir gün karşısına çıkacağı düşüncesi Batılı muhayyilede her zaman canlı bir öge olarak yer almıştır (Sunar,2007:32). Özellikle İslam adeta bir hayalet gibi yeniden sahneye çıkmış ve bu nedenle şarkiyatçılık, dirilen düşmanın bertaraf edilmesi için özellikle Batılı aydınlara İslam'ın kötülenmesi ve geçersiz kılınması gibi bir görevi yüklemiştir. Bastırılan hayaletin bu geri dönüşü eski teknikleri geçersizleştirip yeni tekniklerin icadını gerekli kılmış ve İslami unsurlara karşı yeni kavramsal tanımlamalar üzerinden bir saldırı stratejisi geliştirmiştir. Eskinin mistik, miskin, irrasyonel Doğu'su artık saldırgan, terörist ve iflah olmaz yakın bir tehdit olarak tariflenmeye başlamıştır. İslami canlanış sosyal bilimler alanında modernleşme tecrübelerinin yeniden tartışılması ve Avrupa- merkeziliğin ciddi bir eleştiriye tutulmasına da olanak sağlamıştır (Kömeçoğlu,2006:140).

1920'den itibaren üçüncü dünya ülkelerinde ortaya çıkan kurtuluş mücadeleleri ülkelerin bağımsızlıklarıyla sonuçlanırken artık Şark'ın bağımlı ırkları gibi kavramsal açıklama ve araçlar inandırıcılıklarını yitirmişse de Şark'ın hiçbir zaman değişmeyeceğine inanan şarkiyatçıların geliştirdiği yeni yol aslında eskinin yeniyeye uyarlanmasından ibaret kalır ve yeni yöntemde, İslam Doğulu toplumların toplusal yaşamlarından ayrı bir inceleme nesnesine dönüştürülür. Tarih, siyaset ve ekonomik yapılar İslam'ın incelenmesini ancak karmaşıklaştıran gereksiz ayrıntılar olarak değerlendirilir.

İkinci dünya savaşından sonraki dönemde artık şarkiyatçıların kendilerini açıktan ifade etmeleri zorlaşır ve şarkiyatçılık çok daha ince formlar altında işlemeye devam eder. Günümüzde demokratikleşme, sivil toplum liberal piyasa, insan hakları gibi kavramlar üzerinden Doğu üzerinde yürütülen bir baskı söz konusudur (Sunar,2006:50). Bunun en tipik örneklerinden biri Batı'da bölge araştırmaları adı altında yeni bir alan oluşturulmasıdır. Batı'nın üstünlüğü ve diğer kültürlerle Avrupa merkezci yaklaşımı ve geliştirdiği tezler tartışmaya açılrsa da şarkiyatçılığın mirasının çözülmesi için eleştirel düşüncelere duyulan ihtiyaç devam etmektedir. Said'in modern şarkiyatçılar olarak tanımladığı bölge uzmanları özellikle İran İslam devrimi sonrasında tekrar canlanan eski düşmanı alt etmek ve onu çekip çevirmek için yeni araçlarla donatılmış ama geleneksel bilgiye dayalı çabalarla meydana çıkmıştır.

2.4.Oryantalizm Eleştirileri

Said'in oryantalizm adlı çalışması sosyal bilimler alanında hem savunucuları hem de karşıtları anlamında geniş bir tartışma alanı yaratmıştır. Mardin Said'in oryantalizmini aşırı genellemeci bularak eleştirmekte ve Said'in ifade ettiği gibi hümanist gelenekten itibaren Batı'nın Doğu karşısında bir bütün olarak geliştirdiği oryantalist bir 'söylem'in olmadığını iddia etmektedir. Mardin'e göre geçmişte Said'in ifade ettiği kadar gerilere giden kesintisiz ve olumsuz bir Batılı söylemin varlığını iddia etmek en az eleştirilen söylemin kendisi kadar ideolojiktir ve resmin sadece bir yönünü sergilemektedir. Mardin'e göre Batı'nın Doğu hakkındaki söyleminde olumsuz olduğu kadar olumlu olan yönlerde vardır ve bunu inkar ettiği ölçüde Said'in analizi geçerliliğini yitirmektedir (Mardin,2002:113).Bu olumsuzluk Mardin'e göre konjonktürelidir ve basitçe kabul edilip edilmemesinden öte tarihsel süreçteki mevcut biçimlerinin ortaya çıkarılması gerekir. Örneğin Doğu despotizmi kavramı bir dönem Batı tarafından Osmanlı'yı açıklamak için sıkça kullanılmış bir kavramdır ama bu dönem de bile Osmanlı'nın toplumsal yapısını olumlayan Batılı araştırmacılarda mevcuttur (Mardin,2002:112).

Mardin'e göre Said'in Foucault'dan aldığı söylem kavramının içeriği de yeterince belirgin değildir ve Batı'nın Doğu'yla ilişkilerini belirleyen böyle egemen bir söylem yoktur. Said'e göre Doğu'nun, Batılıların oluşturduğu bir imgelem olmasından ötürü oryantalizmin bir söylem olarak incelenmesi gerekir ve Batı için söylem öncesi bir Doğu gerçekliği yoktur. Mardin tarihsel gerçekliğin değil de metinsel gerçekliğin Batı'da, Doğu'ya dair bakışı şekillendirdiğini eleştirerek Said'in analizinin metinsellik öncesi bir Doğu fikrinin olup olmadığı konusunda net bir açıklaması olmadığını iddia eder. Mardin'e göre söylem konjonktürelidir ve kendi içinde değişkenlik, çeşitlilik ve tutarsızlığı barındırır (Mardin,2007:10). Fakat Clifford'un da ifade ettiği gibi Foucault'un amacı verili bir kültürel düzenin kendini söylemsel tanımlamalar yoluyla nasıl oluşturduğunu ortaya koymaktır. Said ise Foucault'un analizini bir kültürel düzenin ötekilerle bağlantılı olarak nasıl tanımlandığını ortaya koyacak şekilde genişletmek olmuştur (Clifford,2007;145). Kömeçoğlu'nun da belirttiği gibi Said hiçbir zaman Batı dünyasında Doğu üzerine üretilen bilgilerin tarihini çıkarma iddiasında bulunmamıştır. Onun yaptığı düşünce biçimlerinin ve söylemsel pratiklerin iktidarın çeşitli formlarını nasıl desteklediğini

göstermektedir ve bu yöntem de daima hegemonik olan unsurlara bakılır zayıf olan damarlara değil (Kömeçoğlu, 2006:136). Bu nedenle Said'in argümantasyonu Batı'da Doğu hakkında var olabilecek olumlu ama yaygın ve egemen olmayan düşüncelere değil baskın düşünce ve söylemlere yoğunlaşır.

Oryantalizm, özellikle Türk aydınları arasında geniş bir destek bulmuştur. Mardin'e göre bu durumun altında, Batıyla artan ilişkilenecek dönemde aydınlar arasında oluşan ast-üst sendromu ve buna karşı çıkma gerekliliği düşüncesi yatmaktadır (Mardin,2002:114). Çırakman'da Said'in oryantalizm de ısrarla altını çizdiği Batının bir bütün olarak Doğu için geliştirdiği söylemin, tekdüzeliğini ve tutarlılığını eleştirir. Çırakman'a göre Batının Doğu hakkında oluşturduğu değişmez doğrular olduğunu, dolayısıyla Batıda üretilen her şeyin ırkçı, emperyalist, etnosentrik önyargılarla şekillendiğini düşünmek aşırı bir genellemedir. Batı kendi içinde böyle birleşik bir güç değildir ve Doğu karşısında her Batı'lının geliştirdiği standart bir izlek yoktur (Çırakman,2002:192). Fakat Lewis'e göre oryantalizmin temelinde yatan ilke bilgi ile güç arasındaki kurulan ilişkidir ve Doğu'luların Doğululaştırılma nedenleri onları tahakküm altına almak amaçlıdır (Lewis, 2007:222)

Said'in çalışmasının bir diğer eksikliği Batının Doğu karşısında elde ettiği kültürel, siyasal ve ekonomik gücün hangi tarihsel süreçlerce koşullandırıldığı, Batının nasıl ve neden ortak çıkarlar etrafında birleştiği üzerinde durmamasıdır. Said için Batı her zaman egemen üstün ve güçlü pozisyonundadır. Çırakman'a göre Said Doğu hakkında yazan kişileri kendi tarihsel bağlamlarından koparıp incelediği için dönemsel olarak ortaya çıkan düşünce değişikliklerini yakalayamamaktadır. Çırakman'a göre on altıncı yüzyıldan itibaren oluşmuş üç değişik Avrupa kimliği vardır; Hıristiyan Avrupa, Liberal Avrupa ve Uygar Avrupa. Bu üç süreçte de Batı kendini ötekine göre yani Hıristiyan olmayan, liberal olmayan ve uygar olmayan göre tanımlamıştır. Said oryantalist söylemi salt metinsel bir olgu olarak değerlendirdiği için bu metinselliğin içinde bulunduğu tarihsel koşulları dışlamakta yada görmezden gelmektedir. Bu nedenle de Batının Doğulu söylemini bu metinsellik çerçevesinde tekdüze, değişmeyen bir olgu olarak değerlendirir. Oysa söylemsel olmayan gerçeklik yani tarihsel olan gerçeklik söylemlerin değişiminden sorumludur ve Çırakman'a göre Doğu hakkında edinilen bilgilerin birtakım sosyo-ekonomik

çıkarlara hizmet etmesi söylemin belirleyiciliğinden dolayı değil tarihsel düşünsel ve siyasal eğilimlerden kaynaklıdır (Çırakman,2002,186). Batının Doğu hakkındaki düşüncelerine değişmezlik ve tutarlılık değil tartışma ve değişkenlik hakimdir. Bu eleştirilere göre Batıda Doğu'ya dair böyle egemen bir söylemin olageldiğini varsaymak hem Batıdaki eleştirel düşünceleri yok saymak hem de iki coğrafya arasındaki olası bir diyalogun önünü kapatmak anlamına gelir. Oysa Said'in yaklaşımı Foucault'un tarih anlayışından beslenmektedir. Foucault geleneksel tarih anlayışına karşıdır ve tarihi lineer bir ilerleyiş olarak değerlendirmeyiz bu nedenle dönemselleştirmelere de karşıdır. Said' de benzer biçimde oryantalizmi Batı tarihinde belli bir döneme ait olarak değerlendirmekten öte bir tutum ve tavır alış olarak görür ve onun analizine göre oryantalizm Doğu gerçeği ile bir ilişki kurma , düşünme ve hissetme biçimidir (Kömeçoğlu,2006:137). Said bu nedenle tarihsel süreçte egemen olan imgeler ve söylemlerle ilgilenmiştir geçici ve etkinliği dar söylemlerle değil.

Şarkiyatçılığın geçmişin bir parçası olduğunu ve artık Batı'da şarkiyatçı tavrın devam etmediğini söyleyenlerde bulunmaktadır. Bu düşünceyi savunanlara göre şarkiyatçılık, Batı'nın yalnızca bir döneminin tavrı alış biçimidir ve bu dönem artık geçmiştir ve tavrın abartılacak kadar büyük bir etkisi yoktur. Her toplumun kendi kimliğini tanımlarken böyle ötekileştirme kurguları yaptığını iddia eden bu anlayışa göre toplumların birbirleri hakkında böyle önyargılar geliştirmesi gayet doğaldır¹⁵. Fakat şarkiyatçılık bu tezlerde iddia edildiği gibi etkileri ve varlığı geçmişle sınırlı bir olgu değildir. Batılı toplumların toplumsal kimliklerini kuruluş temellerini oluşturan şarkiyatçılık gibi bir alanın sınırları sadece düne ait değildir. Şarkiyatçılık bir tarihsel geri plan değil bir düşünüş biçimi, yöntem ve kavramlaştırma aracı olarak varlığına devam etmektedir. Bugün hala farklı biçimler altında şarkiyatçı öze donatılmış kavramlarla araştırmalar yapıp politikalar üretiliyor. İkinci dünya savaşından sonra resmi düzeyde terk edilen fakat farklı biçimler altında devam eden şarkiyatçılığın siyasi değişikliklere bağlı olarak yirmi birinci yüzyılın başında özellikle 11 Eylül saldırılarının ardından açıktan geri dönüşüne tanıklık ediyoruz.

---

¹⁵ www.oryantalizm.org 9 Aralık 2007

2.5. Türkiye’de Oryantalizmin Gelişimi

‘Üçüncü dünya’da ki modernleşme eğilimlerinde Batı daima bir model olarak alınmıştır. Batılı hayat tarzı özellikle yönetici sınıflarda ortak bir hedef ve Batı’nın taklidini yapmak da neredeyse ulusal bir karakter halini almıştır. Hasan Hanefi’ye göre bu ülkelerde ulusal kültür neredeyse her biri kendini halkın gerçek temsilcisi sayan düşman iki yaklaşıma bölünmüştür. Bunların ilki modernite adına diğeri ise gelenek adına hareket ederek kendini konumlandırır (Hanefi,2006:84).

Kahraman’a göre Oryantalizm gizli ve açık iktidar ilişkilerini içeren siyasi bir süreçtir ve her ne kadar Said oryantalizmi Doğu ve Batı arasında gerçekleşmiş bir politik süreç olarak açıklasa da aslında bu alanın dışında kalan ve iç toplumsal süreçlerce belirlenen daha örtük oryantalizmlerde mevcuttur (Kahraman,2002:154). Çünkü şarkiyatçılık sadece Batı kültürünü şekillendirmekle kalmamış emperyal arka planı nedeniyle Doğu kültürünü de etkilemiştir. Doğu zamanla kendisini oluşturan bu düşünce biçiminden hareketle onu olumlayarak yada olumsuzlayarak kendini şekillendirmiştir. Özellikle modernleşmeyi Batılılaşma bağlamında yaşamış Batı dışı toplumlarda bu örtülü oryantalizmlerin varlığından bahsedilebilir ve Türkiye bu konuda oldukça ilginç bir örnektir.

Makdisi’ye göre XIX. yüzyılla birlikte Osmanlı da klasik imparatorluk paradigmasından, içinde ilerleme fikriyle yoğrulmuş milliyetçi öğelere sahip bir modernleşme paradigmasına doğru geçiş başlamıştır. Bu geçişte en önemli zihinsel değişikliği, verili dini itaat kavramının yerini dünyevi itaat kavramının alması oluşturur(Makdisi,2007:272).Osmanlıda reformların başladığı dönem imparatorluğun geleceğine yönelik fikirler açısından karmaşık bir süreç olsa da bu dönemle birlikte Batı’yı ilerlemenin adresi, Doğu’yu ise geri kalmışlığın yuvası olarak gören bir bakış açısının temellerinin atıldığını söyleyebilmek mümkündür. Osmanlı aydınları bir yandan Batı oryantalizmine direnirken bir yandan da bu oryantalizmin temelinde yatan ilerleme ve zaman kavramını benimsemiştir. Özellikle teknolojik üstünlüğüne duyulan hayranlıkla karışık tepki Batının üstünlüğü nosyonunun kimi zaman bilinçsizce içselleştirilmesine neden olmuştur. Osmanlıda modernleşme çabaları ve resmi bir milliyetçi söylem, Tanzimatla başlayıp Abdülhamit zamanında hızlanıp Jön Türkler döneminde doruğa ulaşmıştır. Dönem reformcularının hedefi teknolojiye Batıyla aynı seviyeye ulaşmış kültür olarak farklı bir devlet oluşturmaktır. Makdisi’ye göre

Osmanlı tebaası bir yandan reformların hedef kitlesi olarak görülüp genel bir Osmanlı vatanseverliğine vurgu yapılırken diğer yandan da aynı tebaaya dair ciddi kaygılar besleniyor ve Türklüğe dair özel bir vurgu yapılıyordu (Makdisi,2007:280).

Osmanlı modernleşmesi Batı emperyalizmine karşı bir direniş hareketiyken aynı zamanda imparatorluğun kendisi içinde yeni bir imparatorluk tasarımıydı. Temel hedef imparatorluk döneminde özellikle korunan taşra ile merkez arasındaki uzaklığın kapatılıp genel ve tüm toplum için bağlayıcı bir modernite projesinin uygulamaya geçirilmesiydi. Bu modernleşme projesinin oryantalist boyutu Hayden'in çoğalan oryantalizmler teorisiyle açıklanabilir. Hayden'in 'Doğu'ların derecelendirilmesi olarak adlandırdığı bu olgu Batının egemenliği altında şekillenen modernlik çağında her ulusun kendi Doğusunu yarattığını savlar, çoğul oryantalizmler, oryantalizmin üzerinde yükseldiği özgün ikiliğin bir yeniden üretim kalıbıdır (Hayden,2007: 356). Osmanlıda benzer bir biçimde imparatorluğun merkez dışındaki farklı mekan ve kültürlerini öteki olarak işaretlemiş ve buraları geri kalmışlıklarına son vermek için yönetmek misyonuyla kendini memur eylemiştir. Kadim imparatorluk anlayışında mutlak bir fark olarak tanımlanan taşra ve merkez arasındaki fark söylemi yerini reform ve modernleşme süreciyle birlikte geri kalmışlık ve medenileştirme söylemine bırakmıştır.

Osmanlı modernizmi İslam'dan uzaklaşmayı değil, Türk elitinin iktidarında bir büyük İslam devletini savunur. Başlangıçta imparatorluk tebaasının tamamını içeren bir kaynaşma beklentisi ise zaman içinde erimiş, 1908 Jön-Türk devrimi ve İttihat Terakkinin iktidara gelişi ile Türklerin tepesinde olduğu gayri resmi bir ırklar hiyerarşisi oluşmuştur. Jön Türklerin açık bir Türkçü çizgisi olsa da çatışmacı ve ırkçı bir çizgi izlemekten kaçınmıştır. Berkes bu değişimi 'İmparatorluğun sıradan Türk'ü aşağılayan emperyal elitist yaklaşımından, Osmanlı tebaasının tamamını içeren bir Osmanlı vatanseverliği söylemine buradan Tanzimat'ın seküler ve yasal yurttaşlığına ve nihayetinde Türk'ü yücelten daha dışlayıcı bir değişim çizgisi' olarak tarifler (Berkes,2002:298).

İmparatorluğun son dönemlerinde Osmanlılık ile Türklük arasındaki birleşim, diğer unsurları, özellikle Arap ve Kürtleri entegre edilmeleri gereken azınlıklara dönüştürmüştür. Bu halklar aynı zamanda yenilikçi elitin geride bırakmak istediği Doğu'lu kültür ve kimliğin işaretleri olarak değerlendiriliyordu (Makdisi,2007;314).

Bu nedenle Osmanlı'da reform dönemiyle başlayan hareket, Doğu'dan uzaklaşan Avrupa merkezli bir modernleşme hareketi olarak tanımlanabilir. Zaman içinde Arapların imparatorluktan kopma yönünde tercihlerini kullanmalarıyla birlikte Osmanlılık Türklükle eş anlamlı hale gelmiş ve İslam'ın bütünleştirici bir öge olarak yerini etnisite almıştır (Berkes,2002:299).

Osmanlı döneminde Türkçülüğün gelişimi, imparatorluğa sığınan ve yönetimin çeşitli kademelerinde yer almış Batılı milliyetçi ve liberal kişilerin düşünsel etkileriyle başlar. Türkçülüğün doğmasında önemli olan bir diğer alanda askeri mekteplerdir. Türklerde ulusal bilincin uyanmasına tarih alanında yapılan çalışmalarda katkıda bulunmuş, II. Meşrutiyet zamanında Tarih-i Osmanî encümeni kurularak Cumhuriyetin ilk tarihçilerinin büyük kısmı buradan yetişmiştir.

2.5.1. Tanzimat, Meşrutiyet ve Türk Modernleşmesinde Oryantalist

Tahayyülün İzdüşümleri

Türkiye'nin Batıyla ilişkileri her zaman karmaşık fakat yoğun bir biçimde süregelmiştir, Türk modernleşmesinin ilk siyasi aktörleri olan Jön Türklerin ve sonrasında Kemalizm'in oluşumuna zemin hazırlayan Tanzimat Batıyla olan ilişkilerde en hassas dönemlerden birini oluşturur. 1774-1820 arası Mardin'in 'I. Batılılaşma Dönemi' dediği dönemdir ve bu dönemde Batının daha çok teknolojik üstünlüğü askeri yeniden yapılandırılmada kullanılmıştır (Mardin,2007:11). Fakat bu dönemden sonra Batı'nın üstünlüğünün sadece teknolojik olmadığına hükmedilmiş ve Batı'nın ilerleyişinin ardındaki zihinsel yapının araştırılması işine girilmiştir. Tanzimat bu çabaların yoğunlaştığı, özellikle aydınlanma düşüncesinin ihraç edildiği bir dönem olmuştur. Yavuz'a göre Osmanlı entelejansiyası için Batılılaşmak demek aydınlanmacı olmak demektir ve bu konuda cumhuriyet aydınları da benzer bir inanış içindeydi. Cumhuriyetin kurucuları için aydınlanma projesi bir medeniyet projesiydi zaten kurulan bu zihinsel özdeşlik Yavuz'a göre Türkiye'nin Batılılaşma serüveninin başarısızlığının da temel nedeniydi (Yavuz,1999:43).

Avrupa'nın zihin tarihinin sadece aydınlanmadan ibaret olmadığını ve aydınlanma rasyonalitesinin kendi dışında kalan tüm rasyonaliteleri ötekileştirip olumsuzladığını, Osmanlı ve cumhuriyet aydınları görememişlerdir. Dünyayı ve insanı sadece akılla kavranabilen bir özneye dönüştüren aydınlanma düşüncesi rasyonalite ve farklılaşmaya dayanır. Farklılaşma ise yaşam alanlarının yani dinsel

alanla seküler alanın, kamusal alanla özel alanın, sivil toplumla siyasal toplumun ayrışmasını içerir. Rasyonalite farklılaşmış yaşam düzeylerinin akla uygun ve güvenli işleyişinin örgütlenmesi anlamına gelir. Küçük'e göre Aydınlanma düşüncesi akli hakikati gerçekliğin tek kaynağı olarak kabul eder ve böylelikle aklın iktidarını kurar (Küçük,2005.51). Modernleşmenin, Batılılaşmak ve bir aydınlanma projesi olarak kavranması ve Batılı hakikat anlayışının ötekiler tarafından sahiplenilip tamamen farklı toplumsal yapılara giydirilmeye çalışılması başarısızlıkların temelini oluşturmuştur. Oryantalizmin en etkili yönü de modernleşmenin, alternatifsiz bir mutlak gerçeklik olarak ötekileştirilen toplumlara dayatılması olmuştur. Yavuz'a göre bizim rasyonalitemiz aydınlanmanınkiyle örtüşmemektedir bu nedenle Türkiye'nin Osmanlıdan bu yana devam eden Avrupalılaşma çabalarının geldiği nokta oryantalizm yani kendi toplumsallığımızın Batılı bir gözle değerlendirilmesidir (Yavuz,1999:44).

2.5.2. Kemalist Modernleşme Projesinin Batıya Dönük Yüzü

Tüm tarihsel ve zihinsel sürekliliğine karşı Kemalizm, Türk modernleşmesi içinde bütünüyle farklı bir yer işgal eder. Kemalizm'in Batıyla olan karmaşık ilişkisi bu farklılığın ve Kemalizm'in kendi içsel çelişkisinin karakterini yansıtır. Kemalizm bir yanıyla kendi varlığının meşruluğu gereği Batıyı reddeden bir ideolojik duruşa öte yandan ise Batıyı somut bir toplumsal hedef olarak sunan bir pratik ve söyleme sahiptir. Aydınlanma düşüncesinden bu yana doğal yasa düşüncesi, ilerleme, gelişme kavramı ve düşünce tarihinin akıl ile akıl dışı, bilim ile hurafe arasında bir mücadele olarak kavranması Berger'in deyimiyile modernlik terimine normatif ve çarpıklaştırıcı bir anlam yüklenmesine neden olmuştur (Akt. Berktaş,2003:67).

Modernleşmenin Batılılaşma temelinde kavranışı hem toplumsal düzlemin hem de bireysel alanın doğrudan devletin müdahaleleriyle dönüştürülmesi çabalarını doğurur. Batılı insan ve toplum kimliğinin oluşturulması için pek çok kurumsal ve ideolojik düzenlemeye gidilir. Kahraman Türk modernleşmesi örneğinde; karşı çıkılan Doğu'ya dönük oryantalist sürecin oksidentalit süreçle birbirinin kurucu dışı olarak birlikte işlediğini ifade eder. Fakat Kemalizm'in Batı karşısındaki tavrı daha çelişkilidir. Çünkü kendi içinde ürettiği oryantalist anlayış gereği Doğu'yu ve Doğu'lu değerleri toptan reddeden Kemalizm Batı söz konusu olduğunda ciddi bir çelişki yaşar. Kahraman'a göre Kemalizm'in aşırı derecede politize olmuş ve siyasal

modele dönüşmüş bir total ideoloji olması bu tür çelişkileri doğallaştırır. Bu noktada Kemalizm Doğuyu da Batıyı da birer dışarı olarak görür ve her iki durumda da kendi konumu ve söylemini hegemonik hale getirir (Kahraman,2002:155).

Said'in oryantalizm kuramında, Batı'nın Doğu'yu hem imgelem hem de söylem düzeyinde kurması ve kendi söylemini hegemonik hale getirmesi söz konusudur. Buradan hareketle Kahraman'ın dile getirdiği gibi oryantalizm kavramı kendi kavramsal ve epistemolojik alanının dışına taşıp modernleşmeyi Batılılaşma biçiminde yaşayan toplumlar temelinde özgül oryantalist biçimler üretmiştir. Kemalist doktrinde Batılı yönelimi ile içselleştirilmiş bir oryantalizmi ve aynı zamanda Said'in açık ve gizli oryantalizmlerini içermekte ve bu çoğul oryantalizmlerin her biri Kemalizm'in farklı bir toplumsal ideolojik pozisyonuna denk gelmektedir (Kahraman,2002:155).

Gramsci'nin hegemonya kavramına göre toplumsal üst yapı sivil toplum ve siyasal toplum olmak üzere ikiye ayrılır. Kültür alanı sivil topluma aittir ve bir toplumda kabul gören onaylanılan değerler o toplumdaki hakim kültürü oluşturur. Gramsci'nin hegemonya dediği şeyde bu hakim kültürel öderliğin biçimidir (Gramsci,1998 Akt.Rubin,2007:25). Said oryantalizmi kalıcı ve etkili yapan şeyin kültürel hegemonya olduğunu ifade eder. Batı'nın ürettiği Doğu kavramı Avrupa kültürünü hem içeride hem de dışarıda hegemonik hale getiren şeydir. Çünkü böylece Avrupa kendi kültürünü ve kimliğini diğerlerine oranla daha üstün kılabilmiştir. Mardin'e göre cumhuriyet rejimi soyut sistem düzeyinde başarılı olmasına rağmen somut insan ilişkileri düzleminde gerekli dönüşümü yaratamamıştır. Yani özellikle kamusal alanda modern dönüşümler toplumsal gerçekliğin köy yada mahalle alanlarına inememiştir. Mardin somut bireyler düzeyine modernizmin taşınmasında İslam'ın bir ara yapı olarak kullanılabilceği ama cumhuriyetin böyle bir yol izlemediğini vurgular (Mardin,2007:11).

Oysa modernleşme sürecinde İslam'ın bir ara yapı olarak kullanılması çok olanaklı değildir çünkü İslam Batı tarafından Doğu'ya hasredilen ilkelik ve geriliğin kaynağı olarak değerlendirilir. Batı Hristiyanlığı aşmış Doğu ise İslamla özdeşleşen bir karanlığın içine saplanıp kalmıştır. Yavuz' a göre sorun bu ara yapıların olmamasından kaynaklı değildir. Modernleşmeyi Batı merkezli bir gerçeklik projesi olarak tanımlayıp bunu topluma dayatmakla ilgilidir. Eğer toplumsal yaşamın somut

insan ilişkileri düzeyi yeterince kavransaydı modernleşme serüveni şu an farklı noktalarda seyrediyor olabilirdi. Yavuz'a göre Modernleşme önce, verili toplumsal gerçekliğin analiz edilmesinden ve geleneksel ve özgül değerlerin önemsenmesinden geçmelidir (Yavuz,1999:16).

Kemalist kadrolar 1908 öncesinin pozitivist ve moderniteyi bir nihai hedef olarak gören evrimci dünya anlayışından etkilenmiştir. Pozitivist bakışta modernite toplumsalın doğal seyrinin bir sonucundan ziyade toplumsal bir proje olarak vardır. Burada modernite denilen şeyle Batı tarihinin ortaya çıkardığı gelişmeler neredeyse eşanlı değerlendirilir. Batı dışı modernleşme çabalarında öncelik daha çok toplumsal düzeyde, kurumsal birtakım düzenlemelerle dönüşüme verilmiştir. Kahraman'a göre Kemalizm açısından bu durum kendi ideolojik düzleminde büyük bir çatlığa işaret eder. Bir yandan Batıyla medeniyet arasında kurulan özdeşlik temelinde toplum Batılılaşmak için mobilize edilirken öte yandan da Batıya karşı anti-empyalist bir mücadele yürütülür. Medeniyetin adresi olarak Batı gösterilirken Doğuda geri kalmışlığın adresi olarak görülür ve burada Doğu ile vurgulanmak istenen şey aslında, kendini medeniyetin getirdiği yeniliklere adapte edemeyen İslam dinidir. Dinin gerekliliği kabul edilir ama şark kafalılığıyla tanımlanan softalık-yobazlık üzerinde sıkça durulur (Kahraman,2002:156).

Türkiye'deki oryantalizmin en belirgin özelliği bir tarihselliği ve zihniyeti karşısına olarak bunu ötekileştirmesidir. Ötekileştirme siyasal düzeyde kendini meşrulaştırmak için belli bir toplumsal kesimi hedef alsa da (şehler, tarikatlar, hacı-hocalar) aslen belli bir zihniyeti hedef alır. Bağlı'ya göre Türk modernleşmesi toplumdan kopuk bir varlık olarak devleti koruma ve güçlendirmenin bir aracı olarak işlemiştir ve bu süreç içerisinde devletten bağımsız meşru bir sivil alanın oluşumuna da mümkün olduğunca engel olunmuştur. Modernleşme devleti kurtarmanın, korumanın ve güçlendirmenin bir aracı olarak var olmuştur. Sivil toplumun varlığı çok kültürlü demokrasiler için vazgeçilmez bir unsur olsa da Türkiye'de devlet ve yönetici elit toplumu hep farklılaşmamış eksiksiz bir bütün olarak görmüştür. Öyle ki, Kemalist halkçılık ilkesi, halkı; sınıfsız, imtiyazsız, kaynaşmış bir kitle olarak kabul etmiştir. Bu yönüyle, Kemalizm, Türk toplumunun farklı sınıflardan değil, dayanışma içerisinde ve birbirlerine sıkıca bağlı bulunan meslek gruplarından oluştuğunu kabul etmiştir. Bu nedenle Türk modernleşmesinin düşünsel temelini

farklılıkların, kültürel bir türdeşliğin kabulü temelinde reddedilişi oluşturmuştur. Böylece devlet bir yandan kültürel türdeşliği sağlayıcı uygulamalara yönelirken diğer yandan kendi egemen formu dışında kalan kültürel kümelerin yaşam alanını daraltmıştır¹⁶.

Kemalizm içinden çıktığı toplumu ve değerlerini oryantalist bir bakış açısıyla yorumlar, bu nedenle içselleştirilmiş bir oryantalizme sahiptir. Kurucu elitler ve toplumun geri kalanı arasında kesin bir sınır çizilip hiyerarşik, otoriter bir yapı oluşturulur. Kemalist doktrindeki bu içselleştirilmiş oryantalizm Kahraman'a göre hegemonik söylemin tarihsel boyutunu oluşturur ve daha çok söylemin kendi kendisini kurgular çünkü sadece muhayyel bir Doğu yaratmakla kalmaz aynı şekilde muhayyel bir Batıda yaratır. Yine Kahraman' a göre Kemalizm'in oryantalizmle ilişkisi sadece bu içselleştirilmiş boyutla sınırlı kalmaz gizli bir oryantalizmi de barındırır. Açık oryantalizm den farklı olarak burada Batıya ve Batılı değerlere çoğu zaman bilinçsizce ama mutlak bir olumluluk yüklenir (Kahraman,2002:163). Kemalizm de Doğulu değerleri tanımlamadan önce Batıyı tanımlama çabasına girmiştir. Bu tanımlamalar dönemin ihtiyaçlarına uygun etkilerde içermiştir. Örneğin Batıya karşı verilmiş kurtuluş savaşının hemen ardından özellikle Ziya Gökalp'in geliştirdiği kültür- uygarlık terminolojisi kullanılarak yerli, kültür kavramıyla evrensel kabul edilen uygarlık kavramı yerli kültür korunarak uygarlaşmanın teorik formülasyonunu oluşturmuştur (Berktaş, 2003:129). Yani emperyalizme karşı girişilen bir mücadelenin hemen sonrasında kullanılan bu formülasyon yerli kültür korunarak uygarlaşmanın, Batı'nın kültürünü değil daha çok uygarlıkla tanımlanan teknolojisini almanın teorik dayanaklarını sunmuştur. Fakat her koşulda Batı ile medeniyet arasında bir özdeşlik kurulmuş ve yeni toplumsal rota bu hedef doğrultusunda çizilmiştir.

Mustafa Kemal ise Gökalp'in, kültür ve medeniyet ayrımının lüzumsuzluğuna işaret etmiştir. Aslında daha bütünlüklü bir anlayış olarak Mustafa Kemal'in görüşü Avrupa merkezci bir zihniyeti yansıtır. Bu anlayış Batı modeli bir bütün olarak alınmadıkça uygarlaşmanın ve Batı'yla bütünleşmenin gerçekleşmeyeceğine inanan bir yaklaşımdır. Oysa Göle'nin belirttiği gibi medeniyet kavramı yansız bir kavram değildir Batının üstünlüğünü açıkça belirtir ve kendine

---

¹⁶ www.zaman.com.tr/haber.do 10 Mart 2007

özgü bir tarihsellik olan Batı medeniyetine evrensellik atfederek ulusal farklılıkların önemini azaltır (Göle,2004:28). Bu evrensellik iddiası aslında Batı'nın kendini ulaşılması gereken ideal bir referans merkezi olarak konumlandırmasının ve farklılıkların bu merkezle olan mesafelerine göre ötekileştirilmesini içerir.

Kendi toplumsal gerçekliğinin geriliğine Batının ise üstünlüğüne inanan bu tahayyül örtük oryantalizmin ulaştığı en üst noktalardan biridir. Türk hümanizmi olarak ortaya konulan kavram Kemalizm'in örtük oryantalist boyutunun kurucu ögesi olarak işler. Bu kavram özünde 1848-1918 yılları arasında Almanya'da Antik Yunan ve Roma kaynaklarına dönerek bunların günlük hayatta yeniden üretimiyle ve bu bağlamdaki Batı düşüncesini kurma sürecinin Türkiye'deki gecikmiş bir versiyonudur (İnalcık,2002:169).

Gizli oryantalizmde, açık olanın tersine Doğu'nun yerine Batı sorunsallaştırılır ve tanımlanır. Yani Avrupa'nın tanımlanması ve onu Avrupalı yapan toplumsal ve kültürel değerlerin rasyonalizm ve hümanizmin olması vurgulanır. Bu niyetle 1940'larda Türkiye'de Latince ve Yunanca eğitim yapan klasik liselerin açılması Dil Tarih ve Coğrafya fakültesinin kuruluşu önemli adımlardandır. O dönem edebiyat alanında da bu yönde çalışmalar üretilir Eyüboğlu, Melih Cevdet Anday gibi yazarlar Batı düşüncesinin temellerini atan, cehalet ve bağınazlıkla savaşımın tarihsel dayanakları olarak gördükleri Rönesans'ın klasik eserlerinin çevirilerini yaparlar. Batı bu şekilde tariflenirken ona referansla olması gereken toplumsal yapı tanımlanıp, Kemalist yaklaşım meşrulaştırılmıştır. Fakat Kemalizm'in ideolojik yapısı henüz tam olarak çözümlenememiştir. Bu nedenle Batılılaşma hedefiyle yola çıkmış bir yönelimin nereden sonra alternatif bir modernite ögesi olarak tanımlanabileceği hala tartışılmaya ihtiyaç duymaktadır (Kahraman ,2002:176).

Kemalizm'in oryantalizmle olan ilişkisi Batılılaşmayla ilgilidir. Batı'ya karşı verilmiş bir savaşın ardından kendini kurumsallaştırması nedeniyle bir yandan Batı'ya karşı mesafeli durmaya çalışmış diğer yandan ise tüm toplumsal ve siyasal motivasyonunu Batılılaşma üzerine kurmuştur. Bu nedenle ortaya karmaşık fakat özgül bir model çıkarmıştır. Kemalizm'in oryantalizmle ilişkisi onun özgüllüğünün temel dinamiklerinden biridir. İçinde yeşerdiği toplumu Batılı oryantalist bir gözle yorumlayan bakış Kemalist ideolojinin içselleştirilmiş oryantalizmini oluşturur.

Doğuyu, Batının gözünden özellikle dinselilik temelinde geri, değişime kapalı bir coğrafya olarak değerlendirmesi açık oryantalizmine işaret eder. Muhayyel ve temsili bir Batı tanımlamasını kendi gerçekliğini tanımlamanın önüne koyması ve kendi meşruluğunu buradan dolayı sağlaması ise gizli oryantalizmini şekillendirir.

Sivil toplum ve sekülerleşme olguları da Türkiye'deki modernleşme sürecinin tartışmalı konularının başında gelir. Batı'da sivil toplumun gelişimi burjuva sınıfının gelişimiyle yakından ilintilidir. Bazı araştırmacılar sivilleşmeyi kapitalistleşmeyle eş güdümlü bir süreç olarak değerlendirir çünkü sivil toplum, Batıda insanların çıkarlarını devlet dışında elde etmek üzere ortaya çıkmıştır. Bu görüşün karşısında yer alanlar ise devletin kontrolünü sınırlayıcı rol oynayan devletten bağımsız kurumların sivil toplumu oluşturduğunu ifade eder ve bu alan sadece burjuvaziye ait değildir. Devletten bağımsız, onun despotizmini engelleyen tüm bağımsız örgütlenmeler sivil toplumu oluşturur. Yavuz'a göre Türkiye'de burjuva sınıfının devlet tarafından yaratılmışlığı sivil toplumun gelişmemesindeki en önemli olgudur. Zenginliğin devlet eliyle kazanılması, siyasal iktidarla ekonomik iktidarın birbiriyle çakışan yapısı toplumu devletin şekillendirmesine neden olmaktadır ve böyle bir yapının zenginlik yaratması mümkün değildir (Yavuz,1999:28). Oysa yukarıda da ifade edildiği gibi sivil toplumun salt bu şekilde burjuva sınıfına hasredilmesi farklı toplumsal yapıların devlet karşısında geliştirdiği sivil alanı görmezden gelmesi noktasında yeterince açıklayıcı değildir.

2.5.3. Dünyevilik yada Sekülerleşme

Parvez Manzoor, akademik söylem çerçevesinden bakılırsa sekülerizmin, Sokratik döneme kadar götürülebilecek geleneksel bir durum olduğunu ifade eder. Ayrıca bir süreç olarak sekülerleşme, zihni ve kültürel bir durum olarak sekülerlik ve bir hakikat teorisi olarak sekülerizm gibi farklı konulardan bahsedilebileceği belirtir (Manzoor,2007: 93). Manzoor'a göre Türkiye ve Fransa da laisizm adeta bir devlet ideoloji olarak işlerken Anglosakson dünyada sekülerizm dini alana karşı daha tarafsızdır. Geleneksel yaklaşım din ile devlet arasında kopmaz bir bağ olduğunu savunarak İslam'ın seküler bir toplum yaratamayacağını ifade eder. Yani Batı'da devlet ile kilise arasındakine benzer bir ayrışmanın İslam'da olması mümkün değildir. Oryantalizm de benzer bir bakış açısıyla İslam'ı kutsal yasayla yönetimi birbirinden ayıramayacak bir din olarak görür. Bu görüşe karşı çıkan kimi

arařtırmacılar İslam'ın aslında seküler bir din olduğunu, inancın politikaya indirgenmesini reddettiđi ve siyasal alanın dűnyevi bir mantıkla dűzenlenmesine izin verdiđini belirtmektedir. Sekűlerliđin savunusu oryantalist sűylemde genellikle İslam'ın dar gűrűslű, yabancı dűřmanlıđına açık, toleransız bir din olduđu, ayrımcılıđı ve řiddeti kűrűklediđi gerekçeleriyle beraber dillendirilir. Bu nedenle Műslűmanların modernite kapısından girebilmeleri için önce izerlerindeki İslami giysilerden kurtulmaları gerekir.

Keyman'a gűre de Tűrk kimliđinin sembolik oluřumunda İslam her zaman tarihsel ve sosyolojik olarak çok gűclű bir unsur olagelmiřtir. Tűrkiye'de İslam'ın toplumsal aktűrler tarafından siyasal bir kimlik olarak kullanılmasına paralel olarak devlet daha sıkı ve kontrole dayalı bir sekűlerleřme anlayıřını uygulamaya koyulmuřtur. 1923'ten bu yana sekűlerleřme sadece Tűrk modernitesinin kurucu bir ögesi olarak deđil aynı zamanda hem devletin geri kalmıř olarak gűrdűđű toplumu modernleřtirme çabalarının hem de buna bir tepki olarak İslami kimliđin tanınma çabalarını içeren faaliyetlerinin zemini olmuřtur (Keyman,2003:116). Bu nedenle Tűrkiye de modernleřme ve sekűlerleřme çabaları bu iki olgunun Tűrkiye tarihinde ki özgül eklemleniři nedeniyle tartıřma ve çatıřmaların en çok yođunlařtıđı alan ola gelmiřtir.

Berger sekűlerleřmenin öznel ve nesnel boyutları arasında bir ayrıma gider. Nesnel sekűlerleřme siyasi olanın dinsel olandan ayrılmasına yani modern ve dűnyevi bir kurum olarak, gűcűnű sekűler ve pozitif hukuktan alan bir devletin varlıđına ve halkı yűnetmesine iřaret eder. Öznel sekűlerleřme ise zgűrleřmiř benliđin kendini dinsel ve geleneksel kodlardan çok sekűler bir mantıkla tanımlar hale gelmesine vurgu yapar (Akt.Keyman,2003:118). Modernite tarihine bakıldıđında genelde nesnel alanda yařanan sekűlerleřme pratiklerinin zneldekine gűre daha bařarılı olduđu gűrűlűr. Modernizmin nesnel sekűlerleřmeyle birlikte öznel sekűlerleřmenin de gerçekleřeceđi yolundaki tezleri ise son yıllarda, dini hareketlerin artan etkinlikleriyle ciddi biçimde tartıřılır hale gelmiřtir.

Sekűlerleřme Tűrkiye'nin kuruluř sűrecinde çok önemli bir rol oynamıřtır. Tűrk modernitesin de devlete, toplumu modernleřtirme sűrecinde ncű bir rol verildiđi için Kemalist seçkinler nesnel sekűlerleřmenin gerçekleřmesi için bir dizi kurumsal ve yapısal deđiřikliđe gitmiřtir. Bu kesime gűre sekűlerizm modern bir

devlet ve toplumun sahip olması gereken temel olgulardan biridir (Berkes,2002:89). Devletin ve siyasi işlerin dini sembollerden ayıklanmaya çalışılması çabalarına, öznel alanda da bir sekülerleşmenin yaşanacağı inancı eşlik etmiştir. Devletin sekülerleşmesiyle birlikte ulusal kimliğin oluşmasında dinin etkisinin azalacağı anlayışı o dönemin seçkinlerinde hakim bir inanç olarak etkin olmuştur.

Türkiye örneğinde devletin ve toplumun sekülerleşmesi süreci sadece dinin bu alanlardan dışlanmasıyla değil aynı zamanda dini işlerin devlet tarafından sıkı bir biçimde kontrol edilmesiyle birlikte yürütülmüştür. Bu kontrolün etki alanı yalnız kamusal alanın değil özel alanında kontrol edilmesini içerip bu yaklaşım modernleşme projesinin merkezine yerleştirilmiştir. Tüm bu bahsedilen nedenlerle Türk modernitesinde Keyman'ın belirttiği gibi sekülerizm 'laiklik' formunu almıştır (Keyman,2003:123). Devletle dinin katı bir biçimde birbirinden ayrılması ve dini işlerin anayasa tarafında kontrol edilmesinin öznel alanda doğrudan bir sekülerleşme yaratacağı inancı tepeden inme bir biçimde laikliğin devlet tarafından topluma empoze edilmesiyle sonuçlanmıştır.

2.6. Oryantalizm, Milliyetçilik ve Kadın

Sömürge sonrası söylem tartışmaları, evrensellik iddialarının kaynağını aydınlanma felsefesine yerleştirirken feminist yaklaşımlarda evrenselci söylem ile erkek egemen söylem arasındaki bağlantılar üzerine yoğunlaşmıştır. Evrensel konum erkek tarafından işgal edildiği için evrenselliğe kabul edilmek ve onun nimetlerinden yararlanabilmek, kadın açısından ancak eril bir tutumun taklit edilmesiyle mümkün hale gelmiştir. Bu noktada Yeğenoğlu'nun da belirttiği gibi feminist söylemde, içinde geliştiği emperyal ve Avrupa merkezci bağlama kör kalmış ve özellikle Batılı feministler medenileştirme misyonunu kendi özel kadınlık durumlarının bir görevi olarak algılamışlardır. Doğulu kadına kıyasla emperyal ulus devlet içinde edindikleri rol Batılı kadınların kendi ülkelerindeki ezilmişlikleriyle yüzleşmelerinin önüne geçmiştir. Yeğenoğlu'na göre Batılı kadınlar, kendi kültürlerinde evrenselin alanından dışlanmış olmaları nedeniyle kuramadıkları evrenselliklerini bu nedenle Batı dışındaki ötekileri üzerinden sağlayabilmişlerdir (Yeğenoğlu,2003:139). Bu durum Türkiye örneğinde de oldukça belirgindir. Özellikle ülkenin Doğu ve Batısı arasında ciddi bir sosyo ekonomik fark olması, ülkenin Batı cenahında yaşayan

görece modernitenin eğitim, ekonomik alana katılım gibi nimetlerinden yararlanabilmiş kadınların, Doğu ve Güneydoğu Anadolu gibi geleneksel ve feodal yapının hala belli oranda etkili olduğu bölgelerdeki diğer hemcinslerine karşı benzer bir bakışla yaklaşım geliştirmelerine neden olmuştur.

Avrupa da modern kapitalist gelişmeye paralel olarak rasyonel ve özgür insan olgusu gelişirken kadınlarda bu gelişimlerden yararlanma arayışı içine girmiştir fakat modernitenin asıl öznesi olan erkeğin evrensel bir özne olarak hükümlerini ilan etmesini sağlayan bizzat kadının ötekiliğidir. Yeğenoğlu'na göre modernitenin bireyi erkektir ve bu konuma ancak kadın ile olan mutlak farkı dolayısıyla yerleştirilmiştir. Özneliğin ve evrenselliğin alanı erkek tarafından işgal edilirken modernite alanında cinsel, etnik, kültürel ötekilerin dışlanmasıyla beyaz, Batılı ve burjuva erkek evrensel özne olarak imlenir hale gelmişti (Yeğenoğlu,2003:157). Yine de Batılı kadın açısından kendini bir özne olarak kurmasının temelleri hala mevcuttu ve bunun yapılabilmesi için ulusal sınırların ötesine Doğulu kadınlara bakılması gerekecekti.

Said'in tezinden hareketle Doğulu kadının, yerli ataerkil sistem ve oryantalist söylem içindeki temsilleri arasında ciddi bir paralellik vardır. Said teorisine cinsiyet boyutunu tam olarak dahil etmemişse de şarkiyatçılığın hem kendisinin hem de konusunun cinsiyetçi olduğunu belirtmiştir (Said,2004:220) Ayrıca oryantalist söylem kendisini Doğu dünyasında özellikle ulusal inşa süreçlerinde gelişen milliyetçi söylem aracılığıyla yeniden üretmiştir. Üçüncü dünyada ki modernleştirme eğilimleri Yeğenoğlu'na göre aslında 19. yüzyılda yerli ve Batılı emperyal güç arasındaki ayrımın Doğu'da yeniden su yüzüne çıkmasıdır (Yeğenoğlu,2003:158). Bu nedenle üçüncü dünyadaki yerli seçkinlerin kendi halklarını geliştirip medenileştirme çabası da Doğu'nun Doğululaştırılması yani oryantalize edilmesinin bir parçasıdır.

Ulus devletin inşası ve modernizasyon sürecinde üçüncü dünyada seçkinlerin öncelikli tartışmaya açtığı alanların başında toplumsal kültürün özü ve asıl kimliği gibi olgular öne çıkar. Türkiye örneğinde de görüldüğü gibi modernizasyon sürecinde aydınların pek çoğu yerli otantik kültürün kökenleri ve asıl Türk kimliğinin ne olduğunu bulmaya çalışmış ve bu tartışmalar Türkçü yaklaşımın da temel tartışma gündemlerini belirlemiştir. Chatterjee'ye göre milli kökene dayalı bir otantiklik arayışı oryantalist söylemin dışında değil içinde hareket eder. Batı üstünlüğüyle

mücadele etmek isteyen milliyetçilik bir yandan modern olmaya ve asrileşmeye çalışırken diğer yandan özgün, bozulmamış bir kimliği olduğunu iddia ederek kendi özerkliğini kurmaya çalışır (Chatterjee,1996:38). Böylece milliyetçi düşünce Batının üstünlüğünü hem onaylayan hem reddeden bir ideolojik yarılma biçimlenir. Chatterjee' ye göre milliyetçi düşünce oryantalizm ve Avrupa- merkezci söylemin bir devamıdır. Milliyetçi düşünce doğası gereği çelişkili bir yapıya sahiptir çünkü söyleminde özne hala Batı, nesne ise Doğudur. Milliyetçi düşünce modernliği kabul ederek aslında bilginin modernlik tarafından çizilen ve evrensellik olarak tanımlanan sınırlarına dahil olmuş olur. Fakat oryantalist söylemdeki edilgen Doğu kavramı milliyetçi düşünce de kısmen kırılır. Hala tıpkı oryantalizmde olduğu gibi özcü bir biçimde tariflense de, Doğu milliyetçi söylemde daha aktif bir konumdadır. (Chatterjee,1996:38).Fakat bu aktif konumlanış ulusun kuruluş sürecinin ilk travmatik etkilerinin atlatılmasının ardından daha pasif bir konuma yerleşir. Çakır'a göre Türkiye'de benzer bir sürecin varlığı dikkati çeker.Uluslaşma sürecinin ilk dönemlerinde milliyetçi söylem içinde yerli kültür ve değişimin öznesi olarak sunulan halka yönelik vurgu zamanla etkisini yitirmiş ve süreç zamanla yerli elitin halk adına gerekli gördüğü değişimleri halka rağmen uygulama eylemine dönüşmüştür (Çakır,1994:56).

Fakat milliyetçi düşünce oryantalist söylemin bir kopyası değildir. Kendi varlık nedenini bir yandan emperyal müdahaleye karşı çıkışla sergilediği için bu emperyal düşünceden farklılıklarını sergilemek zorundadır. Bu nedenle ilk olarak kültürün maddi ve manevi alanları arasında bir ayrıma gidilir ve Avrupalı kültürün maddi öğelerinin alınması gerekliliği anlayışı vurgulanır. Aksi halde Doğu'yu Batı'dan farklı kılan özellikler silinecek ve milletin öz kimliği tehlikeye düşecektir. Maddi ve manevi kültür arasında yapılan bu ayırım milliyetçi ideolojiye, kendi söylemsel kurgusunu oluşturmasında oldukça yararlı bir zemin sunar. Bu içsel ve dışsal, maddi ve manevi ayrımı Kandiyoti'ye göre milliyetçiliğin kadın sorununu ele alışında da belirgindir.Ev ve onun uzantısı olarak kadın milli kültürün temeli olarak ele alınır. Milliyetçi söylemde kadın, hem modern Batı toplumlarındaki hem de yerli ataerki toplumdaki konumlarından farklı biçimde tanımlanır. Batının yozlaşmış kadın imajından ve bunun yerli versiyonlarından ayrı ama geleneksel kültür tarafından ezilen kadına da benzemeyen Batılı değerleri yozlaştırmadan kimliğinde

rafine edebilmiş ama geleneksel görev ve sorumluluklarının da bilincinde olan bir kadın imajı yaratılır(Kandiyoti,1997:61). Bu kadının kamusal alana çıkışı, ancak anavatanı simgeleyen başarılı anne rolü altında cinselliğinin silikleştirilmesiyle mümkün olur. Kadın, kadınlığı silikleştiği, cinsiyetsizleştiği yada milletin manevi değerleriyle donandığı oranda görünür hale gelir. Böylelikle kadınların kurtuluşu ulusun kurtuluşuyla birleştirilerek erkek egemen sisteme yeni bir meşruluk zemini oluşturulur.

2.7.Türk Modernleşmesinin Cinsiyet Rejimi

Türk milliyetçi söylemindeki kadın sorununun ele alınış biçimi Türk modernleşme ve laikleşme süreci içinde anlamlandırılabilir. Batılılaşma yanlısı yerli seçkinler ve 19. yüzyıl sonları ile yirmi yüzyıl başlarında gelişen milliyetçi proje Batılı bir modernite anlayışına sahiptir. Yeğenoğlu'na göre, yeni laik Türk devleti için ulusal bir kimlik yaratma hedefinde olan bu aydınlar kadını da kendi ideolojik tartışma ve ideallerinin merkezine yerleştirirler(Yeğenoğlu,2003: 163)

Türkiye'de kadınlar açısından tarihin yeniden yazımı üzerine yapılan çalışmaların en önemli vurgusu Türk modernleşmesinin kısmiliği ve ulus inşasında kadınlara ancak simgesel olarak yer vermesidir.Geleneksel eski düzenin modern bir ulus inşası süreci içinde dönüştürülmesi, kurucu elitlerin bu iki düzen arasında kesin bir ayırım görmesi nedeniyle ciddi bir dönüşümü gerektirmiştir (Sirman,2002:98). Medenileşme projesinde Batılı bir kültürel dönüşüm referans alınmıştır oysa kültür siyasal olarak nötr bir kavram değildir. Kültürel normların, kodların oluşturulması kadar bunların kimler tarafından sosyal dolaşıma sokulduğu yani kime hizmet ettiği de önemlidir. Kadınlar değişen sosyo-kültürel yapıdan ilk elden etkilenen kesimlerin başında gelir ve bu durum Türkiye gibi geleneksel dokunun kadın bedeni ve cinselliğinin kontrolü üzerine kurulu olduğu bir düzenden bambaşka bir kültürel düzene geçişin yaşandığı ülkelerde daha belirgin bir önem arz eder.

Göle gerek Türkiye'deki modernleşme gerekse İslamcılığın gelişiminde 'cinsiyet içkinliğinin' göz ardı edilmesinin eksik bir analiz ortaya çıkaracağını ifade eder. Türkiye'de modernleşme süreci kamusal ve özel alanların, kadın erkek ilişkilerinin tanımlanışı anlamında özgül bir duruma işaret eder (Göle,2004:12). Türk modernistlerinin Batı Avrupa kültürüyle neredeyse eş anlamlı olarak kullandıkları

medenileşme projesinde kadınların hem sembolik hem de toplumsal aktörler düzeyinde oynadıkları merkezi rolde, modernleşme sürecinin analizinde önemli bir yer işgal eder. Özellikle son süreçte İslami hareketlerin güçlenmesiyle tartışılır hale gelen kadının örtünme pratikleri, aslında Batı modernizminin yarattığı din- laiklik, özel- kamusal alan, partikülarizm- evrensellik gibi ikili karşıtlıkların kadın kimliği üzerinden yeniden tartışılmasını gündeme getirmiştir. Kadın ve cinsiyet meseleleri modernistler bağlamında İslami değerlere, İslami hareketler ekseninde ise modernliğe karşı eleştirel bir duruştan kaynaklanmaktadır. Bu nedenle kadın kimliği oryantalist ve oksidentalit görüşlerin bir çatışma alanı dönüştürülmektedir.

Modernizmin üst kuram ve anlatıları toplumsal cinsiyet, sınıf ve kültürden kaynaklanan farklılıkların üstünü örtüp liberal bir eşitlik ve insan hakları geliştirmiştir. Ötekiliği 'özne'nin eksik tezahürü olarak gören oryantalist anlayış ötekiliği gettolaştırıp onların iktidar kaynaklarına ulaşımına engel olur (Berktaş, 2003:70).Modernleşmenin ve özgürleşmenin üst anlatılarından uzaklaşarak kültürel kimliklerin yerel inşa biçimlerinin incelenmesini sorunsallaştırmak gerekmektedir. Modernliğin yerel toplumsal dokuyla oluşturduğu özel birleşimlerin incelenmesi ancak bu şekilde gerçekleşebilir. Göle'ye göre kimlik ve modernliğin yerel kuruluş biçimleri farklı toplumsallıklarda farklı birleşimler ortaya çıkarır bu nedenle bunları modernleşme teorilerinin öngördüğü rotadan sapmalar olarak değil farklı toplumsal pratik biçimleri olarak değerlendirmek gerekmektedir (Göle,2004:23).

Foucault'un iktidar yaklaşımına göre değerlendirdiğimizde, beden daima egemenlik mücadelelerinin çatışma alanı olmuştur. Burada iktidarı salt kurumlaşmış bir erk olarak değil gündelik yaşamın her hücresinde cereyan eden bir süreç olarak değerlendirmek gerekir. Bu nedenle kimlikler de sabit özsel kategoriler değil zaman içinde yaratılan ve iktidarla geliştirdikleri ilişkilerce belirlenen olgulardır. Göle'ye göre Türk modernleşmesinin cinsiyet kimlik politikalarının yeni bir biçimde incelenmesi ise modernleşmenin egemenlik ve dışlanmışlık alanlarını keşfetmemize olanak sağlar (Göle,2004:24).

Batı Avrupa'da modernlik, üretici güçlerin doğal gelişiminin sonucu olarak ortaya çıkarken Türkiye'de ise devlet seçkinlerinin yukarıdan aşağıya yaydığı bir süreç olarak cereyan etmiştir. Türkiye'nin modernleşme deneyimi de diğer tüm Müslüman ülkelerde olduğu gibi kadının geleneksel İslami yaşam biçiminden

uzaklaştırılmasını hedefler Türk modernleşmesinde Batılılaşma, Avrupalılaşma ve medenileşme gibi kavramlarda ifadesini bulan ve Batılı fikir, düşünce ve kurumların alınmasını arzulayan bir gönüllülük söz konusudur (Çakır,1994:43). Modernliğin Batı dışı bağlamlardaki süreci daha çok kültürel kuralları, yaşam biçimlerini ve cinsel kimlikleri Batılılaştırma arzusunda olan bir siyasi otoritenin dayatmasıyla gerçekleşir. Modernliğin toplumsal dinamiklerin doğal seyriyle oluşmadığı alanlarda siyasi ve entelektüel seçkinlerin çabaları modernleşme ve Batılılaşma sürecine yön verir. Türk modernleşmesi de böylesi bir radikal değişimin radikal bir örneği olarak okunabilir.

Osmanlı seçkinleri, medenileşme sürecinin kadınların dini ve geleneksel kurallardan bağımsızlaştırılmasıyla gerçekleşebileceğini savunurken muhafazakar kesimse kadınlara sağlanacak bu türden bir özgürleşmenin ahlaki bir yozlaşmayı beraberinde getireceğini savunmuştur. Batıcıların kadınların toplumdaki ve dünyadaki koparılması olarak gördükleri örtünme pratikleri bu tartışmaların merkezinde bir yer işgal etmiştir. İslam dininin kurallarına göre belirlenen cinsiyet rolleri, modernleşme sürecinin cinsiyetlendirilmiş terimlerle şekillenmesinde ve kültürel kodların oluşturulmasında temel bir öneme sahiptir (Durakbaşı,2000,87).Çünkü medenileşme projesinin çok düzeyli oryantalist bakış açısı bir İslam karşıtlığını bünyesinde taşımaktadır ve modernleşme sürecinde cins ilişkilerinin, kültürel kodların, kamusal ve özel alanın örgütlenmesi bu karşıtlık üzerinden şekillenmiştir. Kemalist devrimde ideal bir kadın tipinin yaratılması ve bu ideal tipin ideolojik ve sembolik yapının merkezinde yer alması da bu nedendir. Göle'ye göre Kemalist paradigmanda kadınlar Batılılaşmanın öncüleri, laikliğin taşıyıcıları ve yaşanan kültürel değişimin aktif şahitleri konumundadır (Göle,2004:30) İslam'ın kadını kamusal alanda görünmez kılan uygulamalarının tersine Kemalist reformlar; örtünün terk edilmesi, zorunlu eğitim, seçme ve seçilme hakkının tanınması, medeni hukukun kabulü gibi, kadını kamusal alanda görünür kılmanın yolunu açma gayreti sergilemiştir. Bu çabalar laikleşmenin sağlanmasının da temel gerekleri olarak değerlendirilmiştir. Fakat Kemalist ideolojinin Doğu ve Batı karşısında aldığı çelişkili tavır ideal kadın tipinin oluşumuna da damgasını vurmuştur. Kemalist kadın tipine, bir yandan Anadolu kadınına özgü varsayılan geleneksel fedakarlık ve tevazu unsurları

yüklenerek, modernleşme projesinin milliyetçi değerleri simgelenenmiş, diğer yandan da geleneksellikten sıyrılmış Batılı değerlerin taşıyıcısı rolü biçilmiştir.

Parla'ya göre Türkiye'de ki modernleşme süreci, medeni tavırları sahiplenilenlerle sahiplenmeyenler arasındaki iktidar mücadelesi tarafından şekillenerek Batılı değer ve yaşam tarzı (alafranga) ile geleneksel tarz(alaturka) arasına kesin bir sınır çizilip birine sürekli olumlu diğerine ise olumsuz anlam yüklemiştir (Parla,1990:51). Modernist elit kesim ile toplumun geri kalanı arasındaki bu değer sistemi farklılığı kadınları da Batılı yada Müslüman olmak gibi radikal bir seçimle yüz yüze bırakmıştır.

İslamcı siyasetin kadını, kamusal alanda örtünme ve farklı cinsiyet pratikleriyle kontrol etme kaygısının yerine modernleşme, laikleşme olgusuyla kadını daha görünür kılma ve geleneksel cinsiyet pratiklerini kırma çabasını koyar. İslamcı söylem dişil ve eril roller arasında hiyerarşik ve kesin sınırlar çizer. Osmanlı ve Türk modernleşme hareketleri kadın haklarını esas alarak Müslüman toplumlarla Batı arasındaki karşıtlığı aşmaya çalışmıştır (Göle,2003:43). Dönem seçkinlerince açık oryantalist bir zihniyetle İslam dini Doğu'yu medeniyetten ayıran bir unsur olarak görülür ve özellikle Batı modeline uygun bir aile kurumunun oluşumu teşvik edilir. Doğal bir gelişimden çok devlet desteğini arkasına alan Kemalist seçkinlerin yukarıdan dayatmasıyla gerçekleşen bu süreç bir toplumsal kutuplaşmayı ateşler. Shayegan'a göre tarihselliği zayıf pek çok Doğulu toplum modernliğin tanımını kendisi biçimlendirememiş ve toplumsal değişimi içsel bir dönüşüm olarak gerçekleştiremeden Batının ayak izlerini takip etme çabasına girmiştir. Modernliğin vücut bulduğu toplumsal gerçekliklerden bu kopma ise fikirlerin verili toplumda hiçbir karşılık bulamadan ideolojilere dönüşmesine neden olmuştur (Shayegan, 1997:53).

Türk düşünce tarihinde İslamcı ve Batıcılar arasında tartışmanın merkezinde kadın bulunur. Zira geleneksel yapıdaki kadının konumu modernleşmenin sınırlarını da belirler bu nedenle kadın sorunu kadınların yaşamına dönük kendi belirlemelerinden öte bir kültür ve medeniyet sorununa dönüşür. Ataerkil İslamcı bir imparatorluktan laik bir ulus devlete geçişte kadının toplumsal konumu kültürel yapının yeniden şekillendirilmesini gerektirmiştir. Dolayısıyla siyasi ideolojilerle cinsiyet kimlikleri arasındaki çakışma sosyal değişimlerin tarihinde belirleyici rol

oynamıştır. Göle'ye göre Kemalist ideolojinin cinsiyet politikası, kadının kamusal alanda görünürlüğü üzerine kurgulanmıştır. Kadının görünürlüğünün sağlanması ve cinsiyetler arası tecridin kaldırılması için ilk reformlar ise modernist ideolojinin en önemli kurumsal ayağı olan eğitimle gerçekleştirilmeye çalışılmıştır (Göle,2003:48).

Osmanlı'dan Cumhuriyete geçişte, kadın sorununa yaklaşım bakımından iki temel dönem mevcuttur ve bu dönemler Batıcılık, milliyetçilik ve İslam arasındaki çatışmaların düzey ve biçimleriyle karakterize olur. Birinci dönem Tanzimat ile başlayıp Jön-Türklere kadar uzanan Osmanlı reformları dönemidir ikinci dönemse Cumhuriyetin kurulmasıyla birlikte gelişen reformlarla şekillenen Batılılaşma sürecidir.

2.7.1. Tanzimat'tan Meşrutiyete Kadın Sorunu

Osmanlıda kadın sorunu Tanzimatla birlikte siyasi gündemde tartışılmaya başlanmıştır ve bu dönemde modernist reformcularla dinci gelenekçiler arasında ciddi bir kutuplaşma yaşanmıştır. Kadın sorununa ilişkin önemli konularsa Türk milliyetçiliğinin hızla yükseldiği II. Meşrutiyet döneminde tartışmaya açılmıştır. Kadınların kurtuluşu, ilerlemeciler için medeniyet seviyesine ulaşmanın, modernleşme ve Batılılaşmanın temel göstergesi olarak yorumlanırken kadının, İslam'ın ve geleneksel değerlerin esaretinden kurtarılması gerekliliği vurgulanmıştır (Sirman,2002: 69). Kadınların eğitiminin ulusun aydınlanması için oynadığı temel rol vurgulanıp din, kadını ve dolayısıyla toplumu medeniyetten uzak tutan gelişimin önünde bir engel olarak sunulmuştur. Böylece geleneksel İslami değerler aydınlanma felsefesinin kavramları olan akılcılık, ilerleme, özgürlük gibi ideallere karşı olarak tanımlanıp bir engele dönüştürülmüştür. Dönemin muhafazakar kesimleri ise Batının özellikle teknolojik üstünlüğüne vurgu yapıp Batı kültürünün bu maddi unsurlarının İslami değerleri kirletmeden alınmasını savunur. Bu dönemde aşırı Batılılaşmanın getirdiği yozluklara dair ciddi bir eleştiride söz konusudur. Aşırı Batılılaşmaya karşı duyulan endişe yine kadının toplumsal konumun tanımlanmasına yansıtılıp, Batılılaşmanın kadının evdeki konumunu, ailenin ahlaki değerlerini ve toplumun ahlaki normlarını çözmemesi gerekliliğinin altı çizilmiştir.

Kandiyoti' ye göre Türkiye deki bu erken milliyetçi dönemin yeni kadını bir taraftan geleneksel dinsel kurum ve uygulamaların boyunduruğundan kurtulmuş ama aşırı Batılılaşmanın tuzağına da düşmemiş otantik bir Türk kadınıydı. Bu dönemde

kadın hakkında konuşan İslamcı ve Batıcı unsurların üzerinde anlaştığı tek nokta kadının konum ve davranışlarının kolektif kimlikle tutarlı olması ve bunu tehdit edecek özelliklerden ayıklanmasıydı (Kandiyoti,2007:33). Ancak kadın adına konuşanların hepsi erkek değildir. Kadının özgürleşmesinin eğitimle sağlanacağı ve bunun milletinde ilerlemesi anlamına geleceğini savunan pek çok kadında mevcuttu. Fakat bunda, kadınların kendi özgül sözlerini söylemesinden daha çok, ancak tartışmaların iki ucundan birine dahil olarak seslerini duyurabilme imkanı yakalamalarının payı vardı. Durakbaşa'ya göre Kadınlarda bu nedenle kendi içlerinde iki cepheye bölünmüştü. Bu kesimlerden ilki, modern kadının aynı zamanda nasıl iyi bir eş ve anne olarak toplumun ilerlemesine katkıda bulunacağını tartışıyordu. Diğer bir kesimse İslami değerlere sahip çıkarak İslam'ın yanlış yorumlarının kadını ikincilediğini ve asıl İslam'ın kadına sağladığı özgürlük ve değerlerin sahiplenilmesi gerekliliğinin altını çiziyordu (Durakbaşa,2000:102).

Dönemin düşünürleri Batı ile İslam arasında ortak noktaların olup olmadığına yoğunlaşırken Tanzimat'tan II.meşrutiyete kadar devam eden süreçte kadının konumu da bu denklem dahilinde tartışılmıştır. Batı uygarlığının evrenselliğine dair inanç çerçevesinde özellikle edebiyat alanında görücü usulü evlilik, çok eşlilik, romantik aşk cinsiyet eşitliğine dair konular işlenmiştir. Reformları hakim kültürel kimliğe yönelik bir tehdit olarak gören muhafazakar kesimse kadının konumunu korumak üzere mücadele etmiştir. Berktaş'ın da belirttiği gibi Modernleşme algısında özellikle Gökalp'in başını çektiği maddi ve manevi kültür ayrımına dayalı, yerli kültürün korunarak Batının maddi ve teknik yöntemlerinin alınmasını savunan bir eğilimle, M. Kemal ve çevresinin benimsediği medeniyeti bir bütün olarak gören ve çağdaşlaşma için geleneğin değiştirilmesi gerektiğine inanan ikinci bir eğilim söz konusudur. Muhafazakar görüş şeriatla cisimleşen toplumsal değerlerin korunarak Batılı teknolojinin alınmasını, Batıcılar ise kültürel özgünlüklere değil evrensel değerlere sahip çıkılıp teknolojiyle birlikte Batılı kültürel değerlerin aktarımını savunmuştur (Berktaş, 2003:96).

Batıcı eğilime göre toplumun medenileşmesi, Batılı değerleri referans alan bir eğitimle mümkündür ve özellikle kadınların eğitimi toplumun modernleşmesinde hayati bir öneme sahiptir. Kitleler eğitim yoluyla etki altına alındığı için eğitim sürecinde, hegomonik durumdaki imgelemin yeni nesillere iletilmesi esastır.

Kömeçoğlu'nun belirttiği gibi kültür sadece siyasi olanı yansıtmamaktadır aynı zamanda siyasetin kendisini üretme etkinliğine sahiptir (Kömeçoğlu,2007:142). Fakat burada bile kadının eğitimi, kendi bireyselliğinden öte geleneksel ana rolünün, çocukların toplumsallaşmasında oynadığı rollün önemiyle ilişkilendirilmiştir. Çünkü modern Batılı değerlerin yeni nesillere aktarımı ancak bu değerlerin taşıyıcısı olan modern annelerle mümkün görülmüştür. Dönemin aydınları Doğu-Batı ayrılığı üzerine düşünürken Batılılaşmanın sınırlarını da kadının toplum içindeki yeri ve görevleri üzerinden tartışmıştır. Fakat bu dönemde hakim eğilimi, Doğunun geriliğinin kaynağının İslamiyet'in yanlış yorumları olduğu ve Batı uygarlığının iyi ve kötü yanlarının ayrıştırılması gerektiği düşüncesi oluşturmuştur. Parla'nın da belirttiği gibi Tanzimat Osmanlı kültürel yaşamında daha çok egemen bir İslam kültürün altında sınırlı bir Batıya yönelik sürecini tartışmıştır. Parla Tanzimat yazarlarında baba otoritesine ilişkin gizli bir arzunun varlığına işaret eder. Bu arzu aslında Batılılaşma karşısında yaşanan kaotik korkunun da bir yansımasıdır (Parla,1990:53). Kadının mahrem alanın dışına çıkması geleneksel İslami değerlerin çözümlenmesine, kadının görünür hale gelen cinselliğinin büyümesine kapılacak erkeğin İslami değerlerden uzaklaşmasına yol açacağı düşüncesiyle verili düzeni koruyacak bir baba imgesi diriltilmeye çalışılmıştır.Kadın mahremiyetinin bozulması muhafazakar ve Batıcı kesimler arasında ciddi iktidar savaşımına neden olmuştur. Doğu ve Batı toplumları arasında toplumsal örgütlenme alanındaki farklılıklar (mahrem, özel, kamusal) ve Batılılaşmanın ancak Batılı toplumsal örgütlenme modelinin alınmasıyla sağlanabileceği anlayışı Tanzimatla birlikte Osmanlı-Türk aydınlarının düşünsel coğrafyasına yerleşmeye başlamıştır.

II. meşrutiyet döneminde vatandaşlık ve kadın erkek eşitliği fikirleri ağırlıklı olarak tartışılırken Göle'ye göre bu dönemde kristalize olan düşünce akımları Kemalist reformların temelini oluşturmuştur. Dönemin üç önemli düşünce akımı olan, İslamcı, Batıcı ve Türkçü görüşlerin hepside ilerleme ve reform fikrinden yanadır fakat İslamcı görüş için önemli olan Batılılaşma hareketinin nereye kadar İslam ile bağdaştırılabileceğidir. Kimlik tartışmalarında ise bu üç akım içerisinde ciddi ayrımlar mevcuttur (Göle,2000:48). Radikal Batıcı düşünce bu dönemle birlikte medeniyet kavramını dinden ve gelenekten bağımsız değerlendirip medeniyeti, İslam yada Hıristiyanlıkla değil evrensel hümanist değerlerle özdeşleştirir. Fakat yine de

İslami geleneklere medeniyet yolunda birer engel olarak bakılmaya devam edilir. İslami ahlakın yerine hümanist ahlak konularak geleneksel yapının kadına yüklediği roller eleştirilir. Kadınların Batılı anlamda tanımlanan soyut bir insan konumuna erişebilmesi için İslami geleneklerin terk edilmesi gerekliliği vurgulanır. Kadının ancak toplumsal yaşama katılarak medeni insan konumuna erişebileceği fikri bugün feminizmin de savunduğu kadın özgürlüğünün kadının toplumsallaşmasıyla mümkün olabileceği düşüncesine yakındır. Fakat yinede bu düşünce de kadına atfedilen önem bağımsız bireyler olmasından öte modern değerlerin taşınmasındaki aracılık rolünün gölgesinde kalır. Çakır'a göre Tanzimat döneminden farklı olarak bu dönemde Batı sadece tekniğiyle değil kültürüyle de model alınır. Hıristiyanlıktan bağımsız ele alınan Batı hümanizmi ve akılcılığı tüm insanlığa özgürleşmenin yolunu açan birer kılavuz olarak değerlendirilir (Çakır, 1994:61)

Kadınları mahrem alandan çıkarıp toplumsallaştırma fikri bu dönemde Türk medenileşme projesinin temel dinamiği haline gelir. İslamcılar ise Batılı değerlerin ahlaki bir yozlaşma yaratacağı endişesiyle kadın hakları ve mahrem alanın çözülmesi fikrine eleştirel bir karşı duruş geliştirir. Kadın bedeni ve toplumsal görünürlüğü üzerinden oluşan bu kamplaşma Doğu ile Batı medeniyetleri arasındaki en dirençli farklılığın cinsiyet kimlikleri ve buna uygun toplumsal örgütlenme biçimleri olduğunu da bir kez daha ortaya koyar. Osmanlıda kentsel mekan cinsiyete göre kesin biçimde ayrıştırılmıştır ve kadın davranışları çıkartılan yasaklar ve uyarılarla kontrol edilirken bu tür uygulamalara Tanzimat sonrasında da devam edilmiştir¹⁷. Kadınların özel alandan kamusal alana çıkması ve sonrasında siyasal haklara da sahip yurttaşlar haline gelmesi Osmanlıyla Cumhuriyet arasındaki ciddi bir kopuş olarak değerlendirilir oysa Berktaş'a göre bu değişim bir yanıyla travma yaratacak kadar ciddi bir kopuş olsa da diğer yönüyle ataerkillikle şekillenen zihinsel ve yapısal sürekliliklerle çevrilidir (Berktaş;2003:91). Bu değişim İslami ataerkilliğin yerini ulus devlet ataerkilliğinin alması biçiminde gerçekleşir. Geleneksel cinsiyetçi kuralların yerini ulusçu, seküler ayrımcılıklar ve buna uygun cinsiyet kalıpları alır. Böylece kadın her iki yapıda da özerk ve özgür bireyler olmaktan öte dinin yada ulusun üzerinde vesayet ettiği bir mülk haline getirilmiştir.

---

¹⁷ www.fatih.edu.tr/makaleler 4 Mayıs 2006

Türkçülük akımı ise Batı kültürüyle ulusal değerler arasında bir köprü kurmaya çalışır ve Batıcıların aksine ulusal gelenekleri İslamla sınırlamadan, ulusal değerlerin korunarak modernleşebileceğini savunur. Bu akımın en önemli temsilcisi olan Gökalp her şeyden önce Türk kültürünün İslam öncesi özlerine dönülüp ulusal kültürü Arap ve İran kültürünün zararlı etkilerinden kurtarmayı amaçlar (Berktaş,1999:91). Gökalp'e göre İslam öncesi Türk toplumlarında kadın erkeklerle eşit bir statüye sahipti ve ancak İslamiyet'in kabulünden sonra kadınları aşağılayıcı bir bakış gelişti. Yozlaşmış İslam anlayışı kadını eşitlikçi Türk aile ocağından mahrem, harem alanlarına taşımıştır. Batı ile İslam arasındaki karşıtlığı milliyetçilik üzerinden aşmaya çalışan Gökalp Türk toplumun saf özünde gerçek medeniyetin tohumlarının bulunduğunu ifade etmiştir. Gökalp'in bu yaklaşımı aslında milliyetçi düşünce de yer alan yeni ulusal birlik için otantik ve bozulmamış bir öz bulma çabasının bir örneğidir ve aslında oryantalist bir zihniyetin izlerini taşımaktadır.

II. Meşrutiyet dönemi kadınların kamusal alanda görünürlük kazanma ve buna karşı gelişen kontrol ve sınırlandırma eylemlerine sahne olurken İslami geleneklerin belirlediği toplumsal dokuda çözülmeye başlamıştır. Tanzimat döneminden itibaren gelişen düşünce akımlarının tamamı kendini Batının aynasından değerlendirmiştir. Bu yönüyle içselleştirilmiş bir oryantalist tahayyül tüm bu düşünce akımlarında belirleyici olmuştur. Batı medeniyetinin üstünlüğünün kabulüyle özgül kimliğin ve tarihin dışlanması Batılı değerlere çoğu zaman bilinçsizce de olsa yüklenen mutlak olumluluk gizli oryantalist tahayyülün Türk zihinsel tarihindeki izdüşümlerini oluşturur. Bu oryantalist bakış açısı dönemin İslamcı hareketlerinde bile mevcuttur. Onlarda çoğunlukla Batı medeniyeti karşısında İslam'ı savunma durumunda kalmış ve sorunun İslam da değil İslam'ı yanlış yorumlayan Müslümanlarda olduğunu, İslam'ın ilerlemeye engel olmadığını savunma konumunda kalmışlardır.

Batıya yönelik Osmanlı ve Türk entelijansiyasının zihinsel coğrafyasında ki Doğu Batı ikileminin etkileriyle belirlenmiş Batı hayranlığıyla Batıya karşı duyulan antipati yan yana yürümüş ve Avrupalılaştırma çabalarının ortaya çıkardığı köksüz aydın tiplerleriyle yoğun bir eleştiriye de malzeme oluşturmuştur. Avrupalı serbestliğin en yoğun eleştirisi yine seçkin kadınların serbest yaşam tarzları üzerine yoğunlaşmış ve bu kadın profiliyle milli değerlere sahip Türk kadını arasına kesin

sınırlar çizilmiştir. Kemalizm'i hazırlayan Türkçü akımda, ulusal kimlik ve terbiyeyi Batılılaşma sürecinin çerçevesi olarak belirlemiştir. Göle'ye göre süreç içinde medeniyet projesi giderek milli bir kimliğe bürünüp seçkin kozmopolit Osmanlı Batıcılığı karşısına halkçılık ve milliyetçilik temaları konmuştur (Göle,2004:105). Bu nedenle o döneme kadar özel alan olarak değerlendirilen aile artık kamusal alana taşınmış ve ulusal normlar ışığında tanımlanmaya başlamıştır. Kadının da ulusal mücadele içinde toplumsallaşması, ulusal dava içinde özgürleşen kadının kadınlık erdemiyle ters düşmeyeceği görüşü savunulmuştur. Türk kadını hem Batılı tüketici süs bebeği kimliğinden hem de geleneksel fitne unsuru olan cinsel kimliğinden arındırılıp eğitilmiş, vatani için çalışan faydalı insan mertebesine yükseltilmiştir.

Durakbaşı'nın belirttiği gibi edebiyat alanında Halide Edip'in kadın kahramanları Kemalist modernleşme projesinin kadın profilini sergiler. Adivar'ın ilk romanlarında sunduğu kadın tiplerini Batı eğitimi almış, kültürlü, güçlü birer kişiliği olan, haklarını savunabilen fakat Batılılaşmayı kılık kıyafette aramayan daha çok bireysel sorunlarla uğraşan kadınlardır. Oysa yazarın kurtuluş savaşı dönemi yapıtlarında yer alan kadınlar bireysel değil milli davalarının peşinde erdemlerini koruyarak mücadele eden birer yurtsevere dönüşür (Durakbaşı,2000:87). Adivar'ın Türk okuruna sunduğu bu kadın imgesi toplumda birbirine karşıt olarak sunulan değerleri uzlaştırdığı için oldukça önemlidir. Osmanlı-İslam geleneklerine göre ev içine hapsedilmiş kadın dönemin aydınlarına göre basit ve cahildi, öte yandan Batılılaşmış asri kadında köklerinden kopmuş, değerlerini kaybetmiş, namus anlayışı şaibeli bir kadındı. Adivar'ın kahramanları bu çelişkileri uzlaştırmaları nedeniyle dönem aydınının beklentilerine cevap olmuştur. Çünkü bu kadınlar hem Batılılaşmış hem de milli değerlere bağlı kalmış namus konusunda titiz ve ahlaklı kadınlardı. Gerektiğinde bir erkek gibi ulusal mücadele için seferber olurken aynı zamanda dişiliklerini de mütevazı bir biçimde korumayı başarabilen bu kadınlar modern ama faziletli ve halkçı cumhuriyet kadınlarının birer prototipiydi.

II. meşrutiyet döneminde kadının toplumsallaşmaya başlaması ve kamusal alana çıkışı daha çok devlet politikaları tarafından denetlenip sınırlandırılmıştı. Berktaş'a göre bu dönemin en etkili politikaları nüfus ve istihdam alanında uygulanan politiklardır. Tanzimatla birlikte başlayan yönelişin sonucunda eskiden özel alan olarak değerlendirilen aile giderek kamusallaşmış ve 'milli aile'ye doğru

hareket edilmiştir. Aile ulus devletin nüvesi olarak değerlendirilirken aile ahlakı da ulusal dayanışmanın temel unsuru olacaktır (Berktaş,2003: 104).

2.7.2.Cumhuriyet Dönemi ve Kadın

Cumhuriyet döneminde gerçekleştirilen reformlar, modernleşme ve laikleşme çabalarını güçlendirirken Batılılaşma düşüncesi de yaygınlaşmış ve laik modernleşme, cumhuriyetin resmi ideolojisi haline gelmiştir. Osmanlı'nın geri kalmışlığından kopuş olarak tanımlanan ilerlemenin göstergeleri ise İslam'dan ne kadar uzaklaşıldığında aranılır olmuştur (Yeğenoğlu,2003:169). Kemalist ideolojide Doğu ve Batı arasında mutlak bir fark vardı ve bu farklılıkta Batı ayrıcalıklı ve üstün bir konum işgal ediyordu. Türk milliyetçi söyleminin uygarlaşmak için geleneksel olandan kopmasında oluşturulan yeni kadın figürü önemli bir rol oynamıştı. Kandiyoti'nin belirttiği gibi kadının dinsel doğmaların zincirlerinden kurtuluşu, Mustafa Kemal'in modernleşmiş Türkiye vizyonunun temel unsurlarında biri haline gelmişti (Kandiyoti,1997:165) Kadınların örtünme pratiklerinden radikal kopuş adeta Osmanlı kimliğine karşı inşa edilen yeni Türk kimliğini ve bu kimliğin Batılı normlarla ne kadar uyumlu olduğunun bir kanıtı olarak sembolize edilmiştir. Zaten Kemalist ideolojide Doğu ile Batı, ilkel ile uygar arasında kesin bir ayrım vardır ve bu ayrım medeniyet projesinin yapı taşı oluşturur. Oryantalist söylemin üçüncü dünyanın milliyetçi söylemlerindeki bu mirası modernleşme girişimleriyle yeniden üretilmiş ve Doğunun Doğululaştırılmasına bir 'katkıda' Doğu cephesinden sağlanmıştır. Modern ile özgün kültür arasında bir denge kurulmaya çalışılırken bu dengenin sağlayıcısı olarak da yine kadınlar memur edilmiştir. Kadınlar bir yandan geleneksel İslami değerlerden bağımsızlaşıp özgürleşme yolunda ilerlerken aynı zamanda Batılılaşmada yozluğa varan aşırılıklardan kaçmak ve milli kültürü korumakla sorumlu tutulmuşlardır.

Bu yeni kadının Batılılaşması ama aynı zamanda iyi bir eş ve anne olarak geleneksel rollerini de ihmal etmemesi gerekiyordu. Ayrıca bu yeni Türk kadını, geleneksel rollerinin yanında iyi bir vatansever ve yurttaş da olmak zorundaydı. Kadınların özellikle ulusal mücadele ve ertesini döneminde belirginleşen bu rolleri oldukça cinsiyetsizleştirilmiş bir kadın imajına denk düşüyordu. Bu vatansever kadın iyi eğitilmiş, medeni ama aynı zamanda erdem ve iffet sahibiydi. Yeğenoğlu'na göre Milliyetçi söylemin bu yeni Türk kimliği, İslamla arasına giderek artan bir mesafe

yerleştirmiş ve İslam, laik- modern- Türk kimliğinin dışına itilerek Türk kimliğinin ‘kurucu dışarı’sı’ olarak rol oynamıştı(Yeğenoğlu, 2003:132). Milliyetçi söylemde yer alan bu gerici-medeni, dinci- laik, milli –evrensel gibi ikilikler, kadın bedeni ve kimliğinin düzenlenmesi üzerinden yeni ulusal kimliğin oluşumunu sağladı. Türkiye’de milliyetçi söylemin İslamla ilişkisi modernleşmenin İslam’dan uzaklaşılması temelinde algılanmış ve kadın cinselliği üzerinden yürütölen mücadele oryantalist söylem tarafından bizzat biçimlendirilip koşullandırılmıştır.

Ulus devletin geç olgunlaştığı toplumlarda kadınlar egemen ideoloji olan ulusçuluğun fazlasıyla etkisinde kalmıştır.Cumhuriyet dönemiyle birlikte Kemalist medeniyet projesi devletin yapısından çok gündelik yaşam biçimlerini, alışkanlık ve davranışlarını değiştirme çabasına yönelmiştir. Kemalist hareketin iki temel prensibi milliyetçilik ve medeniyetçilik olmuştur. Göle’ye göre Tanzimat’tan beri devam eden kültür- medeniyet karşıtlığına Cumhuriyet medeniyet lehine bir son verme isteğiyle milli Rönesans fikrini geliştirmiştir. Milliyetçilik ise Osmanlı kozmopolit seçkinciliğine karşı Anadolu halkçılığı yani yeni yükselen orta sınıfların iktidar arzularını koymuştur. Bu noktada Doğu ile Batı arasında ki mücadele Batılı medenileşme projesi lehine, sınıflar arasındaki mücadele ise milliyetçilik temelinde Osmanlı aristokrasisine karşı bürokrat seçkinler lehine çözülmüştür (Göle,2004:88). Türk milliyetçiliği milli kültürün özgüllüğünden çok bürokratik orta sınıfların küçük burjuva özelemlerine denk düşer. Türk milliyetçiliği geleneksel kültürle Batı kültürü arasındaki çatlağı kapamak için geleneksel kültürü İslami etkiden arındırmış ve Türklüğün bozulmamış İslam öncesi saf kültürünü referans almıştır. Osmanlı döneminde unutulmuş bu Türk kimliği toplumsal hafızada yeniden canlandırılırken bu kültürün Batı medeniyetliyle uyumluluğuna sürekli bir vurgu yapılmıştır.

Kemalist rejimin kadın konusuna yaklaşımı siyasi rejimin vizyonu ile yakından ilgilidir. Kadın hakları için verilen mücadele Müslöman bir ölkede modernleşme ve sekölerleşme sürecinde ortaya konulan siyasi iradenin bir yansıması olarak görölmüştür. Parla’ya göre kadın konusu Kemalizm’in bir yan uğraşı olmaktan öte özüne içkin bir alandır ve Müslöman bir ölkede kadın haklarına verilen önem laikliğin katı bir biçimde savunusunu gerektirmiştir (Parla,1990:91). Kemalizm’in milliyetçi yönü kadın hareketinde medeniyet ile millet arasında köprü görevi görecek bir Anadolu kadını imgesinin yaratılmasına neden olmuştur.

Cumhuriyet, kadınları İslam'ın geriliği ve bağınazlığından kurtaracak ve buna karşılık kadınlarda modern değerlerin toplumsal taşıyıcıları rolünü üstlenecektir. Kadınlar geleneksel rollerinin birer uzantısı olan mesleklerle toplumsal yaşama katılacak fakat bunları kendi bireysel çıkarları için değil yüce milletin yararına gerçekleştirecektir. Kemalist reformlar kadını dinin etkisinden kurtarmayı hedefleyerek toplumsal ve fiziksel görünürlük kazandırmaya çalışırken, halk ile bütünleşme söylemi ise milli mücadele yıllarının ardından halkı medenileştirme adına eğitime isteğine yerini bırakacaktır.

Arat'ın belirttiği gibi kadının geleneksel ilişkilerden koparılmasında en önemli rol medeni kanunun oluşturulmasına verilmiştir. İslamiyet'in cinsler arasında oluşturduğu hiyerarşik sosyal doku medeni kanunla değiştirilmeye çalışılmıştır (Arat,1999:383). Batıda kilisenin yetkisinin devlet lehine azaltılması şeklinde işleyen sürecin tersine Müslüman ülkelerde medeni kanunun çağdaş hale getirilmesi çabalarına yoğunlaşmıştır. Ulusal adet ve geleneklerle yeni yasalar arasında uyumsuzluk olduğuna dair ciddi bir muhalefet gelişse de Batıcı cephe uygarlaşmanın gereklerinin her ulus için aynı olduğu savunusunu geliştirmiştir. Özellikle eşitlik ilkesi hiyerarşik bir yapılanmaya sahip, kadın-erkek rollerinin ve sosyal konumlarının sıkı bir biçimde ayrıştırıldığı Müslüman bir ülkede uygulamaya konulması zor bir hakkı oluşturmuştur. Bu nedenle Medeni kanun ile cinsler arası ilişkileri eşitleme çabası Kemalizm'in medeniyet projesinin toplumsal yaşamdaki somut bir yansıması olarak okunabilir.

Osmanlı ile Cumhuriyet arasındaki sürekliliklerden biri evlilik ve aile kurumunun giderek artan bir biçimde devletin koyduğu hukuksal düzenlemelerden etkilenmesiydi. Medeni kanun'un kabulüyle birlikte aile ve evlilik alanında yapılan düzenlemeler kadının durumunu yakından ilgilendiriyordu. Modernleşme projesine paralel olarak kadınlar belli hukuksal güvencelere kavuşurken bir yandan da devletin aile ve nüfus politikasının araçları haline dönüşüyordu (Berktaş,2003: 102). Bu olgu ulus devlete geçen tüm toplumlarda görülür nedeni ise devletin eril niteliği ile ilgilidir. Çeşitli yazarlar Osmanlı'nın Cumhuriyetten özgül olan yanının Osmanlı'da ki aile ve devlet hukukunun, topluma nüfuz etme ve biçimlendirmede oynadığı rol olduğunu ifade eder. Osmanlıda hukuk devletin hukukudur. Kandiyoti'ye göre bazı üçüncü dünya ülkelerinde sivil toplumun gelişmemiş olması, devletin aile, eğitim,

istihdam ve nüfus kontrolü gibi alanlardaki müdahaleci politikalarının sınırlı bir etki yapmasına neden olmaktadır (Kandiyoti,1997:68).

Türk modernleşmesinde kadınlara bir yandan modernleşme ve Batılılaşmanın taşıyıcısı rolü verilmiş diğer yandan ise bu rol erkekler tarafından kesin sınırlamalara tabi tutulmuştur. Türkiye’de geleneksel ile modern arasındaki kopuşun yarattığı travma simgesel alanda cinsiyet kimliklerinin oluşumunu da belirlemiştir. Yeni koşulların zorladığı bir kimlik arayışında olan modernleşmeci elit değişimden kaynaklanan aidiyet boşluğu ve geleneksel otoritenin eksikliği durumunda tıpkı Batı deneyimlerinde olduğu gibi kendi denetiminde bir kadın imgesi yaratma işine girişmiştir. Modernleşmeci elitin erkek unsurları geleneksel mutlak otoriteye karşı çıkarken kadınlarla bir işbirliği içine girse de modernleşmenin cinsiyet içkin doğası gereği aslında yeni toplumda cisimleşecek kendi iktidarlarını talep etmekteydi. Berktaş’ın deyişiyle bu erkek kardeşler cumhuriyeti kendi ötekisi olacak kadının kimliğini belli kalıplar içinde tutmak ve ehliştirmek için çaba harcayacaktı (Berktaş,2003:141).

Yeni kadın kimliği bir yandan sistemin geleneksel yapıdan kopması için uyguladığı stratejilerin temel figürü olurken kadın üzerinden sürdürülen değişim vizyonu modernleşme politikalarının meşruluk arayışının da zeminini oluşturacaktı. Bugün Türkiye’de kadın sorununun temel belirleyenleri hala İslam, Batılılaşma ve ulusçuluk olarak devam etmektedir ve bu parametreler hala ciddi toplumsal gerilimlerin kaynağını oluşturmaktadır. Ulus devletin biçimsel olarak kadınları eşit yurttaşlar olarak kabul etmesine rağmen kadınlar dışıl varlıklar olarak hiçbir zaman erkeklerle aynı anlamda birey olamamışlardır. Üniter devletin eril özelliği vatanın genellikle bir kadın bedeni gibi somutlaştırılmasında da kendini gösterir (Yeğenoğlu,2003:140). Ulus, bu beden üzerinde kurulan erkek birliğine dayalı kimliğe işaret eder. Yeni dönemin yeni insanı erkektir. Ulus devlet projesi kadınların geleneksel rollerinin modern biçimler altında devam ettirilmesini sağlar. Bu nedenle gelenekselci anlayışla modernleşmeci anlayış arasında toplumsal cinsiyet rolleri açısından temel bir farklılık yoktur. Kemalist rejimin ideal kadını ailevi görevlerinin yanına milli sorumlulukları da eklenmiş fedakar bir kadındır. Kadınların devam eden geleneksel rollerinin yanına eklenen bu modern roller erkekte bir kimlik bocalamasına neden olur. Artık evin tek ekmek getireni rolünü kaybeden erkek bu

anlamda kamusal alana dahil olan kadını kendi iktidarına bir tehdit olarak görürken kendi bilincinde oluşan çatlağı kadını iyi ev ve eş kimlikleri sınırları dahilinde tutmaya ve ulusal inşaya daha çok simgesel düzende katılmasıyla yamamaya çalışır (Berktaş,2003.163).

Durakbaşı'nın ifade ettiği gibi toplumsal dönüşümün sonuçları kadınları da etkileyip onları da kendi içinde modern- geleneksel, kentli- köylü vb gibi karşıtlıklara bölünüyordu (Durakbaşı,2000:90). Özellikle iffetlilik ile geleneksellik arasında sıkışan kadın kamusal alana çıktığında farklılıklarını ve cinselliklerini silikleştirmek için yoğun bir çabaya girişiyordu. Fakat yinede kadınların şeriat ve cemaat baskısından kurtulmaları ve kamusal alanda görünür hale gelmelerinde modernleşme çabaları belirleyici olmuş ve bu da kadınların Kemalist ulusal projeye sıkıca bağlanmalarına neden olmuştu. Ataerkil yapının devam eden tüm baskılarına rağmen kadınların daha fazla eğitim hakkına kavuşup ekonomik yaşama dahil olması belli bir özgürlük alanının oluşumuna da olanak tanımıştı.

2.7.3.Osmanlı'dan Cumhuriyete Kadın Hareketi

Uluslaşma sürecinde altı sıkça çizilen halk kavramı, ulus-devletin eril niteliği nedeniyle daha çok bir erkek kardeşliği olarak görülür. Berktaş'a göre eğitilmiş kadınların ailenin ve ulusun daha iyi ve erdemli anneleri olacağı tezi, Osmanlıda en güçlü ifadelerini 19. yüzyılın sonlarıyla 20. yüzyılın başlarında bulmuştur. Cumhuriyet'in kurucu ideolojisinde de bazı farklılıklarına rağmen benzer bir anlayış egemen olmuştur. Bu dönemde toplumdaki eğitim hamlesiyle feminizmin gelişimi arasında bir bağlantı olduğu açıktır (Berktaş;2003:111). Fakat dünyanın tüm diğer bölgelerinde olduğu gibi Türkiye'deki kadın hareketi de önce kadının insan olduğunu ispat etme göreviyle yüz yüze bırakılmıştır.

Çakır'a göre Osmanlı'da kadın hareketinin gelişimi kadının bireysel haklarından çok toplumun genel çıkarları adına mobilize olmuştur.Aslında bu sadece Osmanlıya özgü bir durum değildir. Kadın tüm sosyal yapılarda toplumun ruhunu temsil ettiği için toplumdaki ilerleme kadar toplumsal çürüme ve gerilemede hemen kadınla özdeşleştirilir ve bu zihniyet ataerkil yapının en temel karakteristiklerinden birini oluşturur (Çakır,1994:34). Osmanlının dağılma sürecinin hızlanmasıyla birlikte yükselen Türk ulusçuluğu da bu nedenle bir Türk feminizmi yaratmıştır.

Cumhuriyetin kurucu ideolojisi ulusçulukla, Türk feminizmi daima ideolojik bir ortaklık içinde olmuştur.

Osmanlıda kadınların, erkek aydınlar tarafından harekete geçirilmesi daha çok kadınların eş ve annelik görevlerini daha iyi yapabilmesiyle temellendirilmişti. (Berktaş,2003: 93). Fakat milli bilincin gelişimine paralel olarak milliyetçi öğeler, kadın mücadelesi söylemine artan oranda girmiştir. Osmanlıda kadınlar gazeteler dergiler kurmaya, hayır kuruluşları aracılığıyla giderek artan bir oranda kamusal alana katılmaya başlamıştır. Bu ilerici kadınların büyük bir kısmını ise askeri ve sivil bürokrasinin üst tabakadan kadınları oluşturmuştur.

Kemalist feminizmin kadın sorununa yaklaşımı da kadın insandır temelinde, kadınların kamusal alana daha çok katılması anlayışıyla şekillenmiştir. Kadınların kamusal alana katılması ise ancak eğitim yoluyla kadın emeğinin vasıflı hale gelmesiyle mümkündür. Kadının, onu edilgen ve esir kılan özel alanın sınırlarından çıkıp ekonomik alan yoluyla kamusal alana katılması bir anlamda kadının dışiliğinin de insanlık özelliği yanında silikleşmesini içerir. Bu nedenle Kemalist reformların yücelttiği kadın tipi, bir anlamda cinsiyetsizleştirilmiş ve saygınlığına yönelik abartılı vurgular yapılmış bir kadındır (Göle,2004:109). Geleneksel toplumsal düzende kadın bedeni ve cinselliği bir tehdit unsuru olarak değerlendirildiği için kamusal alanda kadının daha görünür hale gelmesi ancak dışiliğinin silikleştirilmesi bedeliyle gerçekleştirilmeye çalışılmıştır.

Bu dönemde kadınlar, bireysel idealleri ve isteklerinden çok yeni devletin kendilerine yükledikleri anlam ve değerlerle kendilerini tanımlamışlardır. Kemalizm'in medeniyet projesinin baş aktörleri olarak kadınlar mücadelenin onlara yüklediği görev ve sorumlulukların bilinciyle kadınlıklarını ve bireyselliklerini bastırıp yeni rejimin birer taşıyıcısı ve koruyucusu misyonunu sahiplenmişlerdir.

Cumhuriyetin ilanı ile birlikte yaşanan reformlar ve kadına sağlanan bazı haklar tek parti rejimi tarafından yürütülmüştü ve 'verilen' hakların uygulama alanı yoktu örneğin kadınlara seçme hakkının verildiği 1934 tarihinde henüz serbest seçim uygulaması söz konusu değildi. Kandıyoti'ye göre nesiller boyunca Türk kadınlarına Atatürk'ün kendilerine bağışladığı özgürlük ve eşitlik için minnettar olmaları gerektiği öğretildi. Kemalist kadın hareketi de yapılan değişikliklerinin içindeki cinsiyetçi uygulamaları değiştirmek için mücadele etmek yerine oluşturulan İslami

koru çevresinde verili statükoyu koruyup desteklemek çabasına girdi (Kandiyoti, 1993:135). Nesiller boyu Cumhuriyetin nimetlerine şükretme ve İslami tehdide karşı tetikte olma göreviyle kendini sorumlu hisseden kadınlar bu sorumluluğu savunma görevini gerekirse demokrasiden ödün vermekten de kaçınmayarak gerçekleştirmeye çalışmıştır. Bu milliyetçi ve batıcı feminist anlayış Cumhuriyetin ilk yıllarında iktidar tarafından bilinçli olarak yapılandırılmıştır.

Genç Türkiye Cumhuriyeti seçkin, öncü kadınların eğitim sistemine ve kamusal hayata entegre olmasından büyük gurur duymuş onları, ilerici laikliğin sembolü olarak lanse etmiştir. Bu gelişmelerden yararlananlar kısıtlı bir kentsel eliti kapsasa da onlar için Kemalizm, bir nevi feminizm olmuştur. Kadınlara, devlet eliyle bazı hakların verilmesi, kadınların kendi hakları için mücadele etmesini anlamsız kılıyor gerekçesiyle 1934'den sonra bağımsız kadın kuruluşları, 'gönüllü olarak' dağıtılmasına neden olmuştur. Bu bağımsız örgütlenmelerin yerini Tekeli'nin 'faaliyetlerinin merkezinde kadın mücadelesinin kazanımlarını genişletmeye değil, cumhuriyetin tek parti dönemindeki kazanımlarını muhafaza etmeye odaklanmış' olarak tariflediği Kemalist kadın kuruluşları almıştır (Tekeli,1995:62). Bu kadın dernekleri kendilerini Kemalizm'in kazanımlarını dinin toplumsal hayattaki varlığını artırmasına karşı, korumaya adanmıştır. Oysa Türkiye siyasi yaşamının da gösterdiği üzere İslamcı hareketlerin yükselişinde kadınların rolü büyük olmuştur. Birçok Türk akademisyen, kadınların çoğunluğunun yaşadığı bu gerçeği ilerici yasal düzenin ataerkil toplum ile çatışması olarak tanımlamıştır. Sorun, kırsal geri kalmışlık ile İslami kültür ve değerlerin direnişi olarak görülürken, Türkiye'deki kadınların haklarını elde ettiği fakat özgürleşmediği ifade edilmiştir.

Türkiye'de bağımsız bir kadın hareketinin gelişimi ancak 1980'lerle ortaya çıkabilmiş ve bu dönemle birlikte kadının bireyselliği ve cinselliği tartışmaya açılabilmiştir. Tüm bu süreç boyunca ve sonrasında kadın konusu daima siyasal kutuplaşmaların ve tartışmaların merkezinde yer almış ve özgül kimliklerinin tanımlanmasında kadınlar ancak 80'lerden sonra seslerini ve düşüncelerini duyurabilme olanağı yakalamıştır (Berktay,2001:130). Seksen sonrasında ise sol ve İslami hareketler kadını siyasal tartışmaların odağına taşımıştır. Özellikle İslamcı kadınlar, İslami hareketin yaşadıkları sosyal izolasyonu aşmalarına yönelik kazandırabilecekleriyle ilgilenmeye başlamışlardır. İslami hareketler içinde kadınlar

ve erkekler arasında ciddi anlayış farkları zamanla su üstüne çıkarken bu farklılıklar kendini tesettür konusunda da ortaya koymuştur. İslamcı erkekler, başörtüsünü kadınların ve ailenin namusunu korumak adına gerekli görürken, hayatta belirli amaçları olan dindar kadınlar ise, başörtüsüne, toplumsal hayata katılmaya ve özgürleşmeye imkân sağlayan bir anlam yükliyordu.İslami kadınların eylemciliğinde yatan çelişki liberal feministlerce de incelenmiştir.Şirin Tekeli konuyu şu şekilde ele almıştır:"Feminist hareketin en beklenmedik etkisi İslami kadınlar üzerinde oldu. Batı dünyasının materyalist değerleri üzerine kurulu olduğu için feminizmi reddettiler fakat çoğu aslında feminist ruh ile üniversitelere girmek için mücadele ediyorlardı ve toplum içinde, başörtüsü ile sembolize olan kimliklerini kaybetmeden meslek sahibi eğitilmiş kadınlar olarak yer bulmaya çalışıyorlardı."(Tekeli,1995:62)

1980'lerle birlikte Türk feministler de daha temel sorular sormaya başladılar. 1980 darbesinden sonra Türkiye'deki üniversitelerde yaşanan tasfiye ve kısıtlamalara tepki olarak istifa eden akademisyenler yeni bir liberal feminist akımın sesi olmuştur. Bu konuda özellikle Tekeli'nin yazıları kadınların özgürleşmesi ile ilgili kalıplaşmış düşünceler ile kadınların siyasi alanda yoklukları arasındaki çelişkiye dikkat çekmiştir. Tekeli ve çalışma arkadaşları, sorunun sadece kırsal alandaki geri kalmışlıkta yatmadığını,yasal olarak sağlandığı iddia edilen eşit haklarında sadece sınırlı olarak sağlandığına işaret etmişlerdir¹⁸. Kadınlar, Cumhuriyet rejimi yeni bir yaşam vaat ettiği ve toplumsal yaşamda ciddi bir baskı altında oldukları için Kemalizm'le özdeşleşmişlerdir. Bu nedenle de getirilen yeniliklerin cinsiyetçi içeriklerini sorgulamamışlardır.

"Önemli haklar, yeni imkanlar kazandıkları ve baskı altında oldukları için annelerimiz feminizm yerine Kemalizm ile özdeşleştiler. Kocayı ailenin reisi olarak tanıyan Medeni Kanun'un ataerkil yapısı onlar tarafından hiçbir zaman sorgulanmadı." Seksenli yıllarla birlikte özellikle liberal feministler, ataerkil değerlerin kanun maddelerine yansıtılmış olmasına dikkat çektiler ve bu tür alanları sorgulamaya başladılar (Tekeli,1989:33).

İkinci dönem kadın hareketi olarak da adlandırılan bu dönem boyunca kadınlar özellikle hukuksal alandaki eşitsizlikler üzerinden mücadele yürüttü.1979 senesinde kabul edilen ve Türkiye tarafından 1985 senesinde imzalanan Kadına

---

¹⁸ Aktaran Bertay www.kagider.org

Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi (CEDAW) Türkiye'nin mevzuatındaki sorunlarına kamuoyunun ilgisini çekmiştir. Sözleşme, imzalayan ülkelerin yasalarında cinsiyet eşitliğinin yansımaları ve ayrımcılığın her şeklinin önlenmesini şart koşuyordu. Medeni Kanun'un birçok maddesinin bu ilkeleri çiğnemesi nedeniyle, Türkiye, Sözleşmenin bazı maddelerine çekince koymak zorunda kaldı ve böylelikle kadın ile erkeğe evlilikte, boşanmada, mal sahipliği ve çalışma konularında eşit hak ve sorumluluklar verilmediği itiraf edilmiş oldu.

1980ler boyunca kadın hakları eylemcileri, Medeni Kanun reformu için kampanyalar yürüttü ama bunlara siyasetler çoğu kez ilgisiz kaldı. Türkiye 1995 senesinde Pekin'de gerçekleştirilen Dünya Kadın Konferansına kadar CEDAW çekincelerini kaldırma taahhüdünde bulundu. Medeni Kanunda CEDAW ile çelişen maddelerin değiştirilmemiş olmasına rağmen Türkiye CEDAW'a çekincelerini Eylül 1999'da kaldırdı. Bu tarihten itibaren AB, düzenli ilerleme raporlarında Medeni Kanun'un CEDAW ile uyumlu olması gerektiğine dikkat çekerek yaşanan sürece katkı sağlamaya başladı (CEDAW,2004:36).

Kadın kuruluşları, 1990lar boyunca kampanya tekniklerinde ustalaşarak Medeni Kanun'da gerekli değişimler için mücadele verdiler. Kadın Kurultayı adında özel bir mail grubu kurulurken, Türkiye'nin her yanından 126 kadın kuruluşu bu seferberliğe katılmış ve kadın grupları TBMM'de yoğun lobi çalışmaları sürdürmüştür. Nihayet, 22 Kasım 2001 tarihinde Türkiye'nin yeni Medeni Kanunu kabul edilirken, Medeni Kanun, hukuki açıdan ailede cinsiyetler arası dengeye önemli değişiklikler getirmiştir. Bu reformlarla Türkiye kadın-erkek eşitliği yolunda önemli bir adım atmış oldu.

Arat'ın da belirttiği gibi 'farklı kadın gruplarının [İslamcı ve Kürt kadınları da dahil olmak üzere] siyasal katılımı, 1980'lerden bu yana ülkedeki demokratik yaşamın parametrelerini genişletmiştir. Kadınlar, kendi farklı siyasal gündemleriyle Türkiye'deki siyasal tartışmayı genişletirken, bir yandan da sivil haklar ve kadın hakları alanını genişletmiş ve alternatif bir demokrasi anlayışını geliştirmiş oldular'(Arat,1999:383). Avrupa merkezci, oryantalist bakış açısının çifte standartlı yaklaşımının ve onun yerel izdüşümü anlayışların tersine Türkiye'de 'bölücü' yada 'şeriatçı' tehlikelere karşı en temel güvence de demokrasiyi, inanç özgürlüğünü benimsemiş ama aynı zamanda farklılıkları küçümseme yada bir tehlike unsuru

olarak görmeden geliştirilecek duyarlılıktır. Kadın hareketi farklı siyasal kamplara yedeklenmeden kendi bağımsız duruşunu geliştirebildiğinde bu anlamda toplumun en duyarlı ve aktif kesimini oluşturma gücüne sahiptir.

Türkiye de kadının konumu modernleşme sürecinde önceki bölümlerimizde tartıştığımız nedenlerle daima ayrıcalıklı ve tartışmalı bir konuma sahip olmuştur. Rejimin kendine bağımlı bir kadın hareketi geliştirme çabalarına rağmen etnik, ırksal, kültürel ve ulusal farklılıkları ve önyargıları aşabilen bir kadın hareketinin gelişimi de mümkün olmuştur. Salt bu hareketin varlığı bile oryantalist varsayımları olumsuzlayan bir içeriğe sahiptir. Ayrıca altı ısrarla çizilmesi gereken şey ‘Kadın sorununun’ sadece Doğulu toplumlara özgü bir sorun olmadığını ve oryantalist bakışın Batıyı merkezleyen ve idealize eden mantığının bir sonucu olduğunun bilincinde olmaktır. Kadınların yaşadığı sorunlar farklı biçimler altında tüm toplumlarda varlığını devam ettirmektedir. Sorunun çözümü ise kadınların birbirlerine karşı önyargılı tutum ve tavırlarını bir kenara bırakıp diğerini farklılıklarıyla ötekileştirmeden bilmekle mümkün hale gelecektir.

BÖLÜM-3

3. Çalışmanın Analizi

Çalışmamızın başında da ifade ettiğim gibi Batılı kadınların Doğu'yu ve Doğu'lu hemcinslerini tanımlayışları oryantalist bir düzlemde gerçekleşmektedir. Bu oryantalizmin hem Batı ve Doğu ilişkilerini temel alan anlamı hem de Doğunun kendi içindeki ötekileştirmelerini kapsamaktadır. Feminist hareketin ve kuramın önemle altını çizdiği üzere Avrupa merkeziliğe saplanıp oryantalizmin ekmeğine yağ sürmeden ama bunu yapmaktan kaçınırken kültürel göreceliğin kadını ezen ataerkil uygulamalarını da hoş görmeden oldukça dikkatli bir bakış açısının geliştirilmesi gerekmektedir. Batılı tarafından aşağılanmamak için Doğululuğu yüceltmek kadınların içinde bulunduğu eşitsiz koşullara onay vermek anlamına gelecektir. Pek çok feminist araştırmacıya göre ne Batı ile özdeşleşip kendi gerçekliğini reddetmek ne de Batıyı reddedip geleneğe sarılmak kadınların yaşadığı sorunlara bir çözüm getirebilecektir. Burada esas alınması gereken şey her şeyden önce geleneksel-modern ayrımını reddedip ataerkilliğin her iki düzlemdeki varlık alanlarına yoğunlaşmaktır. Bu gün ne Batılı ne de Doğulu toplumlarda kadınlar tam bir eşitliğe sahip değildir bu nedenle toplumları zamansal ve mekansal bir hiyerarşi içine hapseden özcü kültürel iddia ve yaklaşımların terk edilmesi gerekmektedir.

Cinsiyet ilişkileri, toplumsal ilişkilerin en karmaşık alanlarından birini oluşturmaktadır. Ne Şarkiyatçı bakışın öne sürdüğü gibi Batıda modernizasyon kadın sorunu çözümlenebilmiştir ne de Doğulu toplumlarda kadın mutlak edilgen bir konumun sahibidir. Ataerkil yapıların cinsiyet eşitsizliği üreten etkisi, güçlü olsa da Doğulu kadınların pasif, suskun, güçsüz unsurlar değil pratik, çözüm üretebilen, güçlü öğeler olduğu göz önüne alınması gereken bir gerçekliktir. Türk deneyimi üzerinden gidildiğinde kendi farklılığını ve gücünü Doğulu ve İslami kadın simgesini reddederek kuran bir kadın kimliği söz konusudur. Ulusal insanın cinsiyet politikalarının bu nedenle ne kadar özgürlükçü ne kadar baskıcı ve dışlayıcı olduğunun tartışılması gerekmektedir.

Türkiye'de henüz cinsiyete dayalı ayrımcılığın sona erdirilmesi bir devlet politikası haline gelmemiştir. İçeriğinde kadının yasal haklarının tanınmasına ve ayrımcılığın önlenmesine de yer veren her yasal düzenleme özellikle siyasi iradede

ciddi bir dirençle karşılaşmaktadır. Örneğin doğrudan yaşama hakkıyla ilişkili olan “namus cinayetleri”ni engelleyecek düzeyde caydırıcı bir hüküm 2004 yılı içinde gerçekleştirilen Türk Ceza Kanunu değişikliği kapsamında yer almamıştır (CEDAW,2004:28). Bu tür olaylar sadece ülkenin belli bölgelerinde yaşanan olaylar olmamasına rağmen böyle gösterilerek hem Doğu bölgesi ideolojik bir çarpıtmanın merkezine taşınmakta hem de bu konuda asıl yapılması gereken çalışmalar es geçilmektedir. Bu nedenle biz kadına yönelik cins ayrımcılığının sadece Doğulu toplumlara özgü bir olgu olmadığını aslında modernizmin idealize ettiği Batılı toplumların öznesinin de beyaz Batılı burjuva erkek olduğunu ve kadının ikincilliğinin Doğu ve Batı arasında farklılıklar söz konusu olsa da varlığını devam ettirdiği savlayacağız. Burada asıl altını çizmek istediğimiz tıpkı Batılı kadınların Doğu’lu kadınlar karşısında Batılı olmaktan kaynaklı geliştirdiği tavrın Türkiye’de özellikle Kemalist kadınlar tarafından Doğu’da yaşayan kadınlara karşı geliştirilmiş olmasıdır. Oryantalist bir bakış açısına sahip bu yaklaşım bizce Doğu’lu kadınların gerçekliklerini kavramaktan uzaktır.Türk modernistlerinin Doğu’nun gerçeklerini dışlayarak oryantalist ve milliyetçi bir önyargıyla geliştirdikleri medenileştirme, modernleştirme çabaları bizce kadınların bölgede bugün yaşadıkları sorunları çözmekten öte daha da zorlaştıran ve hatta tepki toplayan bir içeriğe sahiptir. Şiddet, cehalet, geri kalmışlık konusunda ‘Doğu’yu günah keçisi ilan edip iç dinamiklere ve güçlere yaslanmadan, kültürel paylaşımı hedeflemeden hiyerarşik bir ilişkilene mede ne Batılı ne de Doğulu kadınların özgürleşmesi mümkündür. Bu oryantalist ve milliyetçi bakışın terk edilip bir kültürel, sosyal ve etnik eşitlik ilkesi temelinde kadın deneyimlerinin paylaşılıp aktarıldığı kolektif bir bilinç ve mücadele hattının oluşturulması gerekmektedir.

3.1. Eğitim ve Kadın

Tablo-1 de görüldüğü gibi anket çalışması yürüttüğümüz kadınların %30’u 26-35, %28’i 36-45 yaş %42’si ise 46-55 ve daha üstü yaş grubundaydı. Yaşça daha büyük bir kitleyi tercih etmemizin nedeni kadınların yaşam süreleri boyunca meydana gelen değişimleri kavrayabilmek amaçlıdır. Ayrıca görüşmecilerin yarısına yakını Diyarbakır’ın köylerinde yada çevre illerde Doğup büyümüş sonrasında özellikle bölgede çatışma ortamının yoğun olduğu doksanlı yıllarla birlikte

çatışmadan kaçmak yada işsizlik nedeniyle Diyarbakır'a gelip yerleşmiş kişilerden oluşmaktadır.

TABLO 1		KATILIMCILARIN YAŞI			
		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	26-35	15	30,0	30,0	30,0
	36-45	14	28,0	28,0	58,0
	46-55+	21	42,0	42,0	100,0
	Total	50	100,0	100,0	

Tablo-2 de görüldüğü gibi katılımcılarımızın %30 Türkçe'yi hiç bilmemekte % 50'si az yani kendini anlatabilecek kadar % 18'i ise orta düzeyde bilmektedir.

TABLO 2		TÜRKÇE BİLGİSİ			
		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	Bilmeyen	16	32,0	32,0	32,0
	Az bilen	25	50,0	50,0	82,0
	Bilen	9	18,0	18,0	100,0
	Total	50	100,0	100,0	

Katılımcı kadınların %62'si okuma yazma bilmemektedir ve bu kadınların büyük bölümünü 46-55+ yaş aralığında olan kadınlar oluşturmaktadır (Bakınız Tablo-3). Bu katılımcıların bir kısmı köyde doğdukları için yetersiz eğitim öğretim koşulları nedeniyle okuyamamış bir kısmı ailelerin okutmak istememesi yani kız çocuklarının okumasına gerek olmadığı yönünde ki erkek egemen anlayış nedeniyle okutulmamıştır. Okuma yazma bilen görüşmecilerin büyük bölümü bir süre ilkokula gitmiş ve bırakmış yada okuma yazma kurslarına devam etmiş kadınlardır.%6 sı ilkokula giden görüşmecilerimizden hiçbiri ise okula düzenli gitmemiş ama ilkokul beşe kadar eğitimlerini tamamlamıştır. Katılımcılar kalabalık ev nüfusları nedeniyle annelerinin işleri tek başına yapamadığını ve çoğu zaman bebek bakımı yada ev işleri nedeniyle okula devam edemediklerini belirtmiştir. Katılımcılarımızın eğitim alma oranının oldukça düşük olduğu görülmektedir yalnız aynı oranlar eşleri içinde söz konusudur. Eşlerin %20'si de okuma yazma bilmemekte,%24'ü okuma yazma bilmektedir ki bunların da çoğu askerlikte okuma yazma öğrenmiştir ve %34'ü ilkokula devam etmiş ama düzenli bir şekilde okula gitmemiştir (Bakınız Tablo-4).

TABLO 3		EĞİTİM DURUMU			
		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	Okur-Yaz Değil	31	62,0	62,0	62,0
	Okuma-Yazması Var	16	32,0	32,0	94,0
	İlköğretim	3	6,0	6,0	96,0
	Total	50	100,0	100,0	

Bu durumda eğitim konusundaki eksiklikleri sadece Doğuda kadınların okutulmamasıyla açıklamak çok inandırıcı görünmemektedir. Nitekim katılımcılarımızın çocuklarından okula gitmeyenlerin cinsiyetlerine baktığımızda erkek çocuklarından okumayanlarında yoğun olduğu gözlenmektedir.

TABLO 7		EŞİNİN EĞİTİM DURUMU			
		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	Okur-Yazar Değil	10	20,0	24,4	24,4
	Okuması-Yazması Var	9	24,0	22,0	46,3
	İlköğretim	17	34,0	41,5	87,8
	Ortaokul	2	4,0	4,9	92,7
	Lise	3	6,0	7,3	100,0
	Total	41	82,0	100,0	
Missing	System	6	12,0		
Total		50	100,0		

Okula gitmememe oranı hem kız hem de erkek çocuklarda özellikle yaşça büyük çocuklarda daha yükündür. Tablo-30'da görüldüğü gibi ailelerin %48'inde okula gitmeyen kız çocuğu bulunmamaktadır.

TABLO 30		KIZLARIN OKULA GİTMEME NEDENİ			
		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	Maddi yetersizlik	18	36,0	36,0	36,0
	Kendilerinin istememesi	3	6,0	6,0	42,0
	Babalarının istememesi	5	10,0	10,0	52,0
	Okumayan yok	24	48,0	48,0	100,0
	Total	50	100,0	100,0	

Kızların okula gitmeme nedenleri arasında ilk sırayı %36'yla maddi yetersizlikler almaktadır, babanın istememesi nedeniyle okula gitmeyenler % 10, kendi isteğiyle gitmeyenler ise %6 oranındadır. Katılımcılarımıza kız çocuklarını

okutmak gerekiyor mu diye sorduğumuzda % 100'ü evet okutmak gerekiyor cevabını vermiştir (Bkz.Tablo-31)

TABLO 31		KIZLARI OKUTMAK GEREKİYOR MU ?			
		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	Evet	50	100,0	100,0	100,0

Bu verilere göre değerlendirdiğimizde ailelerde kızları okula göndermeme eğilimi daha çok maddi yetersizlik nedeniyle oluşmaktadır. Ayrıca yine kalabalık ailelerde annenin evin genel ihtiyaçlarını karşılayamadığı durumlarda evdeki özellikle büyük kız okula gönderilmeyebilmektedir. Bunun dışında gözlemlediğimiz genel bir olgu evin babasının dini inançlarının yoğun olduğu bazı durumlarda kızların ilkokuldan sonra okula gönderilmediğidir fakat buna tezat farklı olaylar da görülmüştür. Örneğin dindar bir babanın kızı kendisi okumak istemiştir ve şuan öğretmenlik yapmaktadır. Söylemek istediğimiz şu ki ailede ki erkeklerin getirdiği kimi yasaklar onların dindarlık özelliklerinden etkilendiği kadar kişilik özelliklerinden de etkilenebilmektedir yani her dindar aynı şekilde davranır diye bir ilke bulunmamaktadır. Aynı zamanda yasağa yada sınırlandırmaya maruz kalan kişinin bu yasak karşısındaki tavrı da belirleyicidir. Yani bireyin kendi istencini sergileme ve koşulları esnetme yada değiştirme şansı bulunmaktadır. Fakat şunu da hemen belirtmek gerekiyor ki kadınlar bu tür yasakları aşma iradesi sergilerken genellikle kendi cinsiyet kimliklerini dışlayan yada bunları görünmez kılan bir tarzı benimseyebilmekteler. Örneğin eğitime devam etmek isteyen bir kız çocuğu, bu izni daha kolay alabileceğini düşünerek başını örtebilmektedir. Katılımcılarımızdan birinin kızı, babası okutmak istememesine rağmen liseye başlamıştır ve okula başladıktan sonra örtünmüştür. Nedenini sorduğumuzda böyle hem çevre hem de aile de daha rahat olduğunu belirtmiştir. Bu ne kadar kişinin ne kadar çevrenin tercihidir karar vermek oldukça zordur.

Eğitim alanında, araştırma yapılan bölgede kadın ve erkek arasında farklılıkların olduğu gözlenmiştir. Her ne kadar ailelerin kız çocuklarını okutmamak gibi doğrudan tavırlarına fazla rastlanmamışsa da fırsatlara ulaşma ve isteklerini gerçekleştirme noktasında erkekler daha avantajlı konumdadır. Fakat bizce kadınların eğitime ulaşmaları kadar önemli olan bazı konularda vardır. Bireylerin

aldıkları eğitim cinsiyetçi bir zihniyete sahip olduğu sürece ancak varolan eşitsizlikleri farklı biçimler altında devam ettirmeye yarar bu nedenle tek başına eğitim alma kadınlar açısından yeterli bir kriter değildir. Oysa modernist yaklaşımın böyle bir algılayışı mevcuttur. Eğitimde kalıplaşmış cinsiyet rollerinin kaldırılması gerekmektedir. Eğitim yapısının, erkek egemen dil de dahil cinsiyetçi içeriğinden arındırılmasına ve bunları denetleyen bir mekanizmaya ihtiyaç vardır. Eğitimin her düzeyinde olan eğitim açığını kapatmaya yönelik girişimlerde ise kadınların koşulları göz önüne alınarak uygulama yapılmalıdır. Programların açılması yeterli olmamakta kadınların kurslara katılmasını sağlayacak koşullarında oluşturulması gerekmektedir. Bizim kendi araştırmamızda gözlemlediğimiz gibi okuma yazma kursuna katılmak isteyen kadınların çoğu ev işleri yada çocukların sorumluluğu yüzünden devamlılığı sağlayamamaktadır. Bir diğer önemli nokta ise varolan kültürel sistemin kadının güvenini törpüleyen uygulamalarının yerine kadınların kendilerine olan güvenlerini geliştirmelerini ve yeteneklerini sergilemelerini sağlayacak koşulların oluşturulmasıdır. Medya’da yer alan kalitesiz ‘kadın programları’nın olumsuz etkileri göz önüne alınıp cinsiyet eşitliğini esas alan, toplumsal cinsiyet rollerini tartışmaya ve alternatif bakış açılarının gelişimini destekleyecek kadına yönelik programların yapılması da gerekmektedir.

3.2. Ekonomik Yaşam

Katılımcılarımızın %98’i ev- hanımıydı sadece bir katılımcımız ev işlerine gündeliğe gidiyordu ve onunda eşi hayatta değildi. Kadınlar çocuk sayısının çokluğu, iş güçlerinin vasıfsız olması nedeniyle gelir getirici bir işte çalışmamaktadır.

TABLO 5		MESLEK			
		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	Ev-Hanımı	49	98,0	98,0	98,0
	Gündelikçi	1	2,0	2,0	100,0
	Total	50	100,0	100,0	

Fakat hemen şunu da eklemek gerekiyor ki Tablo-6’da görüldüğü gibi görüştüğümüz kadınların eşlerinin de %44 ü serbest meslek yani, tablacılık, seyyar satıcılık, küçük işyeri işletmeciliği gibi işlerle uğraşmaktadır. %22’si düzenli bir işe sahip olmadan mevsimine göre tarım yada inşaat gibi emek yoğun işlerde istihdam olmaktadır.

TABLO 6		EŞİN MESLEĞİ			
		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	Memur	3	6,0	7,3	7,3
	Serbest M	22	44,0	46,3	53,7
	Özel Sek	5	10,0	12,2	65,9
	Çalışmıyor	11	22,0	26,8	92,7
	Emekli	3	6,0	7,3	100,0
	Total	41	82,0	100,0	
Missing	System	6	12,0		
Total		50	100,0		

Yani Diyarbakır genelinde erkekler için bile iş olanakları oldukça kısıtlıdır ve ancak çalışma koşulları ve şartları ağır işler bulmak mümkün olmaktadır. Katılımcılarımızdan elde ettiğimiz bilgilerde erkek işgücünün de vasıfsız nitelikte olduğu gözlenmiştir. Ayrıca çocuk işçiliğinin ucuz işgücü olarak oldukça yoğun kullanımı da şehirdeki işsizlik oranlarını yükseltmektedir. Katılımcılar arasında çocukları günde 6-7 saat haftalığı 20-25 milyona çalışan kadınlar bulunmaktadır.

Ailelerin %24'ünün sabit bir aylık geliri bulunmamakta ve bunların %27'si 100-150 YTL arası kira ödeyen ailelerden oluşmaktadır (Bakınız Tablo 8 ve 10).

TABLO 8		AYLIK GELİR			
		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	Sabit Değil	12	24,0	24,0	24,0
	150-250 ytl	2	4,0	4,0	28,0
	250-350ytl	11	22,0	22,0	50,0
	350-450ytl	19	38,0	38,0	88,0
	450+ ytl	6	12,0	12,0	100,0
	Total	50	100,0	100,0	

TABLO 10		AYLIK KİRA			
		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	50-100 ytl	6	12,0	22,2	22,2
	100-150 ytl	18	36,0	66,7	88,9
	150-200 ytl	3	6,0	11,1	100,0
	Total	27	54,0	100,0	
Missing	System	23	46,0		
Total		50	100,0		

Eşin mevsimlik olarak iş gücü piyasasına dahil olduğu aileler özellikle kış aylarında ekonomik anlamda zorlanmakta ve bu durumda daha çok çocukların mali getirisi az ama yoğun iş süreli ve tempolu işlerde çalışmasıyla aile bütçesi bir nebze rahatlatılmaktadır. Görüştüğümüz ailelerde erkek çocuklarının pek çoğunun ya okulu bırakıp işe girdiğini yada eğer okuyorsa okuldan sonra bir işte çalışmak durumunda kaldığını öğrendik. Bölgenin ekonomik yapısının tarıma dayanması ve istihdamı artıracak sanayi kuruluşlarının bulunmaması, çatışma ortamı nedeniyle insanların topraklarından ayrılıp şehre taşınmak durumunda olması beraberinde ciddi ekonomik sorunları getirmiştir. Ekonomik yapısı gelişmemiş, göç nedenli çarpık kentleşmenin yoğun olduğu, yoksulluk ve çatışma nedeniyle kaotik kent kültürünün geliştiği bir şehirde kadınların bu koşullar altında iş gücü piyasasına katılımını beklemek koşullardan bihaber konuşmak anlamına gelecektir. Kente göç insanlarda kısmen farklı ve modern bir yaşam beklentisi yaratmış fakat verili ekonomik gerçeklik bu beklentilere cevap verecek koşulları ortadan kaldırmıştır. Örneğin bir katılımcımız *‘eskiden kuru ekmek yerdik ev üstüne giderdik ama şimdi öyle değil çocuklar daha iyi şeyler istiyor. Bizden geçmiş artık ama çocuklar istiyor’* diyerek bu değişimi belirtmiştir. Tablo-50’de görülebileceği gibi katılımcılara hiç çalışmak istediniz mi diye sorduğumuzda %84’ü hiç çalışmak istemediğini beyan etmiştir.

TABLO 50		HİÇ ÇALIŞMAK İSTEDİNİZ Mİ?			
		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	Evet	8	16,0	16,0	16,0
	Hayır	42	84,0	84,0	100,0
	Total	50	100,0	100,0	

Bizce bu oranın biraz daha az olması mümkündür çünkü kadınlar zaten eşlerinin izin vermeyeceğini düşünerek böyle bir talepte bulunmayı bile düşünmemişlerdir (Bkz.Tablo-51)

TABLO 51		EŞİNİZ ÇALIŞMANIZA NASIL YAKLAŞIR?			
		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	Çalışmama karışmaz	1	2,0	2,0	2,0
	Çalışmamı istemez	49	98,0	98,0	100,0
	Total	50	100,0	100,0	

Katılımcılarımız namusuyla olduktan sonra kadınların çalışmasına sıcak bakmaktadır. Evet namus hala önemli bir kavram olarak sosyal yaşamda ağırlığını korumaktadır. Fakat insanların ihtiyaçlarının şiddeti bu tür sosyal kontrol mekanizmalarının göz ardı edilmesini de neden olmaktadır.

Kadınların çalışmasına nasıl bakıyorsunuz diye sorduğumuzda aldığımız yanıtlar ise biraz şaşırtıcıdır ve Tablo-25'te görülmektedir. Kadınların %62'si kadınların ancak maddi sıkıntı varsa çalışmasına olumlu bakmaktadır. %22 'si ise kadınların çalışmamasını ve daha çok kendi sorumluluklarını yerine getirmeleri gerektiğine inandıklarını belirtmiştir.

TABLO 25		KADININ DIŞARIDA ÇALIŞMASINA NASIL BAKIYOR			
		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	Dışarıda çalışmamalı	11	22,0	22,0	22,0
	Maddi sıkıntıda çalışabilir	31	62,0	62,0	84,0
	Kadın iş hayatına atılmalı	7	14,0	14,0	98,0
	İstediği yerde çalışabilir	1	2,0	2,0	100,0
	Total	50	100,0	100,0	

Kadın ve erkek arasında oluşturulmuş bizim hiyerarşik olarak değerlendirdiğimiz iş bölümü kadınlar tarafından da içselleştirilmiştir. Fakat bunu, ne kadınlar kendi 'doğal' alanlarında olmak istiyor türünden geleneksel bir yorumla açıklamak nede çalışmak istiyorlar ama geleneksel Doğulu, İslami nedenler izin vermiyor türünden bir Avrupa merkezci bakışla açıklamak mümkündür. Sonuç itibariyle ne kadını ev ve ev işlerine hapsedtikten sonra burada harcanan emeği değersiz gören yaklaşım olulabilir. Nede kadının geleneksel rollerini sırtından almadan ve gerekli dönüşümleri yapmadan onu ekonomik hayata çekerek hem yükünü iki kat artıran hem de onun ucuz işgücü olarak kullanılmasını haklı gören yaklaşım olulabilir. Tüm ev işleri sırtındayken günde sekiz-on saat dışarıda en sağlıksız ve güvencesiz koşullarda çalışmak sadece kadınların değil kimsenin isteyeceği bir yaşam olamaz diye düşünmekteyiz.

Tablo-49 ve 50'de ki bilgilere göre katılımcılarımızın %50'si çalışan kadınların daha özgür ve rahat olduğuna inanmamaktadır. Ekonomik anlamda bu kadınların daha özgür olabileceğini ama ev işleri ve çocuk bakımı yüzünden bu kadınların daha çok çalışmak zorunda olduklarına inanılmaktadır.

Katılımcılarımızdan biri ‘*çocuklarına biri bakacak ev işlerini biri yapacak ki çalışayım yoksa kendi evimde çalışırım daha iyi*’ diye yorumlamıştı sorumuzu. Kadınların %64’ü çalışsalar evdeki konumlarının daha farklı olacağına inanmaktadır

TABLO 49		ÇALIŞAN KADINLAR DAHA RAHAT VE ÖZGÜR MÜ?			
		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	Evet	24	48,0	48,0	48,0
	Hayır	25	50,0	50,0	98,0
	Bilmiyorum	1	2,0	2,0	100,0
	Total	50	100,0	100,0	

TABLO 48		ÇALIŞAYDINIZ EV İÇİNDEKİ DURUMUNUZ DEĞİŞİR MİYDİ?			
		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	Değişirdi	32	64,0	64,0	64,0
	Değişmezdi	15	30,0	30,0	94,0
	Bilmiyorum	3	6,0	6,0	100,0
	Total	50	100,0	100,0	

Bizce burada katılımcılar çalıştıkları durumda, ev içinde klasik kadın erkek rollerinin değişiminden çok eve birden fazla maaşın girişiyle oluşacak genel aile refahının artışıyla oluşacak bir değişime inanmaktadır. Bunu düşünmemizi sağlayan şey katılımcılarımızın tamamının ekonomik getiriye bireysel özgürlüğün kapısını aralayan değil aile ve özellikle çocukların daha iyi bir yaşam sürmesine katkı sağlayan bir olay olarak görmeleridir. Görüştüğümüz ailelerde kent kültürüne hakim bireyselliği, rekabeti, yabancılaşma ve yalnızlaşmayı pompalayan daha çok tüketebilmek için çalışma gibi bir anlayışının yerine kimseye muhtaç olmamak ve asgari bir geçim seviyesine sahip olmak gibi istekler gözlemlenmiştir. Ayrıca modern kent kültürünün yok ettiği sosyal dayanışma anlayışı da varlığını pek çok alanda devam ettirmektedir. Katılımcılarımızdan birinin eşi, 9 nüfuslu kendi ailesinin dışında on yıl önce kaybettiği kardeşinin dört nüfuslu ailesinin geçimini de üstlenmiştir ve bunu küçük bir dükkandan elde ettiği kazançla sağlamaktadır.

Ailelerin genel ekonomik düzeylerinin düşüklüğü kadınların ev ekonomisini yönetmekte ustalaşmasına neden olmuştur. Gerçekten gelirin düşük ve sabit olmadığı, nüfusun kalabalık olduğu hanelerde kadınlar pek çok geçim stratejisi geliştirmiştir. Bu durum hem ev içinde harcanan emek hem de bu tür mücadele araçları geliştirmeleri nedeniyle kadınların aslında düşünüldüğü kadar pasif ve

çaresiz olmadıklarına işaret etmektedir. Bu gelirle nasıl geçiniyorsunuz diye sorduğumuzda modern yaşamın dayattığı daha çok tüketim için çalışma ve kazanma anlayışının dışında ihtiyaçlar için çalışma ve tüketme anlayışının geliştiğini gözlemledik.

Tablo-52’de görüldüğü gibi eşlerin %98’i kadınların çalışmasına kesinlikle izin vermezken bu oran kız çocuklarının çalışmasına izin konusunda oldukça düşmektedir. Bu konuda özellikle dikkati çeken nokta eğitimle elde edilecek iyi işlerde çalışmaya daha rahat izin verilmesidir. Anne-babaların %46’sı kızların statüsü ve geliri yüksek yani eğitimle ulaşılabilecek işlerde çalışmasına rıza gösterileceğini bildirmiştir.

TABLO 52		EŞİNİZ KIZLARINIZIN ÇALIŞMASINI İSTER Mİ?			
		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	Kesinlikle istemez	18	36,0	36,0	36,0
	İyi bir iş için izin verebilir	23	46,0	46,0	82,0
	İhtiyaç olursa izin verir	9	18,0	18,0	100,0
	Total	50	100,0	100,0	

Ekonomik yaşam koşullarının oldukça zor olması yine kız çocuklarının çalışmasına izin verilmesinde etkilidir. Kadınların %18’i eşlerinin ekonomik ihtiyaç olduğunda kızlarının çalışmasına izin vereceği bildirilmiştir. Fakat burada öncelik daha çok erkek çocuklara verilmektedir. Kızların çalışması için daha farklı kriterler mevcuttur. Sur içi bölgesi hem yoksulluğun hem de uyuşturucu kullanımı, hırsızlık, şiddet gibi olayların çok sık yaşandığı bir sosyal ortama sahiptir. Kent yaşamına adapte olabilecek koşullardan mahrum ve çok güvenli olmayan bir ortamda kadınların ve kızların mahalle arası işler olarak tabir edilen küçük işletmelerde çalışmasına pek sıcak bakılmamakta ve anne-babalar toplumsal ortamın güvensizliği nedeniyle kızların vasıfsız işlerde çalışmasını istememektedir. Bu genel güvensizlik ortamı insan ilişkilerine de yansdığı için çevrenin olumsuz bakabileceği korkusuyla da kız çocuklarının vasıfsız işlerde çalışmasına müsaade edilmemektedir. Katılımcılardan birinin kızı köyde yaşarlarken daha rahat olduklarını hem giyim kuşam hem de dışarı çıkma konusunda burada daha çok hayatlarının kısıtlandığını evden daha az dışarı çıktıklarını ifade etmiş ve buna gerekçe olarak da ortamın burada daha kötü olmasını göstermiştir

Bölgenin kendine özgü olumsuzluklarının yanında Türkiye'deki işgücü piyasaları, genel olarak kadın aleyhine ayrımcı olduğunu gözde kaçırmamak gerekmektedir. Türkiye'de kadınlar işgücü piyasasına giriş için karar almaktan başlayarak her aşamada ayrımcılıkla karşı karşıyadır. Bunun önemli bir nedeni, içselleştirilen cinsiyetçi kalıp yargılardır. Bu içselleştirme, ayrımcılığın fark edilmesini, kavranmasını güçleştirmekte, kadınları ve sorunlarını görünmez kılmaktadır. Modernist yaklaşımın argümanlarının aksine ekonomik yaşama katılım kadının sorumluluklarını artıran bir işleve sahiptir. Çünkü hakim anlayış sadece kadınların istatistiksel olarak hangi oranlarda iş gücüne katıldığını modernlik ve gelişmişlik olarak kavramaktadır. Evet ILO istatistiklerine göre Türkiye'de 15 yaşından büyük kadın nüfusun işgücüne katılma oranı erkeklerinkinin yaklaşık yarısı olup % 25-29 dolayındadır. Fakat kadının iş piyasasına katılımının öncelikli koşullarını oluşturmakta, iktidarlara oldukça pahalı gelmektedir ve bu konuda gerekli adımlar atılmamaktadır. Ekonomik alanda ki önemli sorunlardan biri de ev içi emeğin işgücü dışında tanımlanmasıdır, 12 milyonu aşkın ev kadını işgücünün tamamen dışında sayılmaktadır (CEDAW,2004:37). Kapitalist dünya yapılanmasında herkesin iş sahibi olması gibi bir şey söz konusu olamayacağına göre ev kadınlığının yasal bir statüye kavuşturulması gerekmektedir. Kadınların hepsini ekonomik yaşama dahil etmek sistemin doğasına aykırı olduğu için en azından kadınların aleyhine değerlendirilen bazı olguları pozitif bir yaklaşımla olumlulaştırmak mümkündür.

Tüm Türkiye'de İşgücü piyasasına girişteki ayrımcılık, erkek egemen toplumsal yapıdan kaynaklanmaktadır ve çeşitli biçimler alabilmektedir. Aile-eş, kadının işgücüne katılmasını engellemektedir. Örneğin, erkekler aile sorumluluklarını paylaşmaya yanaşmamakta, olumlu çaba harcayanlar da teşvik ve destek görmemekte, aksine aileleri ve sosyal çevreleri tarafından erkeklikleri sorgulanarak aşağılanmaktadır. Devletin, aile sorumluluklarını paylaşılması gereken sorumluluklar olarak gördüğünü ve kabul ettiğini" gösterecek olan yasal düzenlemeleri yapması gerekmektedir. Kadının ekonomik yaşama katılımı konusunda devletin kendi kurumları bile ayrımcı uygulamalar izlemektedir ve işler kadın-erkek işi olarak ayrıştırılmaktadır. Yine kadınları ekonomik yaşama katılıma çağıran modernist yaklaşım ekonomik krizler sırasında öncelikle kadınların işten

çıkarılmasına ve kadınların kayıtsız, güvencesiz, düzensiz, sigortasız, çok düşük ücretli, sendikasız çalışma şartlarındaki işlere yönlendirilmesine sessiz kalmaktadır. Enformel ekonominin kadınlaşmış istihdamı aynı zamanda kadınların zaten zayıf olan sendikal örgütlülükle bağının bütünüyle kopmasına ve kadınların çalışma koşullarının iyileştirilmesi için mücadele etmelerinin önünün tıkanmasına neden olmaktadır. Kadınlar ayrımcılıkları kendi çabalarıyla aşmaya çalışmaktadır örneğin örgütlenme ve temsilde ayrımcılıkları aşmak için Ev-eksenli çalışan kadınlar 2002’de bir kooperatif modeli geliştirmişlerdir ve bu tarz kooperatifler yaygınlaşmaya başlamıştır. Yani, bu alanda yeni kadın örgütlenmeleri ortaya çıkmaya başlamıştır.

Bu bölgede kadın girişimciliğini desteklemek için uygulanan kredi çalışmaları da pek çok yasal sorunla karşılaşmaktadır. Örneğin girişimci olmak isteyen kadınlar maaşları ve ipotek gösterecek malları olmadığından özellikle kredi almakta güçlük yaşamaktadırlar. Mikro krediler yasal düzenlemeye kavuşturulmamış, dar alanlı pilot uygulamalar olarak yürümektedir. Makro ve mikro ekonomik ve sosyal programların geliştirilmesinde ne kadın girişimciliği ne de kadın istihdamına özel bir ilgi gösterilmektedir.

Yoksulluktaki artış, yoksul kadın kitlesini hızla genişletmektedir. Bu olgu özellikle göç yoluyla tarımsal üretimden kopup şehirlerin varoşlarına yerleşen kadınlar açısından önemli bir sorun olmaya devam etmektedir. Miras yoluyla ayrımcılık ve boşanma kadını yoksullaştırmakta, buna karşı koruyucu önlem alınmamaktadır. Krizler ve küreselleşmenin zararlarını azaltan önlemlerin yetersizliği kadın yoksulluğunu artırmaktadır. Uygulanan tarımsal politikalar, büyük çoğunluğu kadın olan tarım işçilerinin yoksulluğunu derinleştirmektedir. Yoksul kadınlar daha ağır ayrımcılıklarla karşılaşma riski taşımaktadır: Yardım talep etmeye zorlanmak, yardıma bağımlılaştırılmak sorunları çözmek yerine artırmakta ve insanlık onurunu zedelemektedir. Yoksullaşan kadınlar kayıt dışı ve yasadışı işlere, mecbur bırakılmakta tersi durumlarda kadınların yoksullukla baş etme stratejilerine değer verilmemekte ve yoksul kadın stereotipleştirilmektedir. Örneğin, “çalışan yoksul” kavramının geliştirilmemesi kadınları olumsuz etkilemektedir. CEDAW raporlarına göre Türkiye’nin Batısındaki kentlerde bile, lise mezunu genç kadınlarda işsizlik oranı % 40’ı aşmıştır (CEDAW,2004:56). Yoksullukla mücadele programları çok yukarıdan oluşturulan, belirli kalkınma modellerine dayandırılan, kadınların

yaşamlarındaki gerçekliklerden kopuk olduğu için kadınları kapsayamayan, insanların mevcut bilgi ve becerilerinden yararlanmayan, programlar olmakta ve dolayısıyla sorunları derinleştirmektedir.

3.3.Kutsal Aileyi Kim Kurar:Evlilik ve Aile Yaşamı

Görüşme gerçekleştirdiğimiz katılımcılarımızın %66 sı 15-20 yaş aralığında %34'ü ise 13-15 yaş aralığında evlenmiş ve genellikle ilk çocuklarını da evliliklerinin ilk bir iki yılında dünyaya getirmiştir.

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid 13-15	17	34,0	34,0	34,0
15-20	33	66,0	66,0	100,0
Total	50	100,0	100,0	

Genel olarak bölgede evlenme yaşının düşük ve ilk doğum olayının da erken yaşlarda gerçekleştiğini söylemek mümkündür ancak evlilik yaşının erken olması sadece kadınlar için değil erkekler içinde benzerlik arz etmektedir. Kadınlar evlendiklerinde eşlerinin kendilerinden bir yada iki yaş büyük olduklarını belirtmiştir. Aile nüfuslarının kalabalık oluşu ve kız çocuklarının gözle görünür ekonomik bir getirilerinin olmaması erken yaşta evlendirilmelerinde önemli bir etken olarak görünmektedir. Görüştüğümüz kadınlardan birisi şu olayı aktarmıştır '*biz evde iş yaparken babam eve geldi dedi seni falan adama vermişim ben bilmiyorum evlenmek ne demek, sanıyorum adamlar beni iş yapmak için almışlar*'. Bu ifadeden anlaşılacağı gibi katılımcıların pek çoğu aslında evliliğin ne olduğunu bile bilmeyecek bir yaşta evlenmiştir

Katılımcılarımızdan %56'sı evlilik kararlarında babalarının etkili olduğu belirtmiştir.

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid Babamın	28	56,0	56,0	56,0
Diğer aile üyeleri	1	2,0	2,0	58,0
Akrabalarım	2	4,0	4,0	62,0
Kimsenin etkisi olmadı	19	38,0	38,0	100,0
Total	50	100,0	100,0	

Kadınlar bir yandan baba karar verdikten sonra bize laf düşmezdi diye durumu tariflerken diğer yandan da en son kendilerine fikirlerinin sorulduğunu ve kabul etmeseler babalarının vermeyeceğini ifade etmiştir. Fakat bizce ilk durum daha geçerli gibi görünmektedir evlilik kararı çoğu zaman baba tarafından alınmakta ve sadece gönlü alınsın diye en son kadına fikri sorulmaktadır. Örneğin bir katılımcımız *babasının şimdiki eşine çarşıda rastladığını ve kocası çok güzel kuran okuduğu için dini yönü kuvvetli olan babasının bundan etkilenip kendisini eşine verdiğini* aktarmıştır. Babanın genç adamı güzel kuran okuması nedeniyle kızını vererek ödüllendirmesi elbette kadının hala bir mülk olarak değerlendirildiğinin de çarpıcı bir örneğidir. Yine kadınların erken yaşta evlendirilmelerinde özellikle kadın namusunun korunmasının aileye ait olması ve bunun erken bir tarihte aile için bir görev olmaktan çıkarılması isteği de etkilidir. Katılımcılarımız evde babadan sonra özellikle ağabeylerin giyim kuşamlarına, sosyal yaşamlarına müdahalede bulduklarını ifade etmişlerdir. Örneğin bir katılımcı *'ağabeyim, erkekler beni rahatsız etmesin diye ancak çarşafı dışarı çıkmama izin verirdi'* diye belirtmişti.

Kadınlar için görücü usulüyle evlendirilme yaygınken erkek çocukların kendi beğendikleri kişilerle evlenme olanaklarının olduğu anlaşılmıştır. Pek çok katılımcı erkek kardeşlerinin severek evlendiklerini belirtmiştir. Katılımcılarımızın % 38'i ise evlilik kararında kimsenin etkisi olmadığını belirtti ki aslında buda çok küçük bir oranı oluşturmamaktadır. Fakat bu kadınlarında eşleriyle belli bir süre görüşerek değil daha çok mahalle içinde, düğünde vb yerlerde birbirlerini görüp beğenerek evlendikleri anlaşılmıştır. Evlilikte akrabalık ilişkilerine baktığımızda Tablo-16'da görüldüğü gibi oranların hep iddia edilenin aksine daha az olduğunu gözlemledik. Katılımcılarımızın sadece %20'si yakın akrabasıyla, %20 si uzaktan akraba, %20'si memleketlisiyle evliydi ve aralarında hiçbir akrabalık bağı olmayanların oranı ise %32'iydi. Katılımcılarımızın yaşlarını da göz önüne aldığımızda akraba evliliklerinin daha çok olmasını bekliyorduk ama bu tercihin gittikçe azalan bir ivmeye sahip olduğunu gözlemledik.

TABLO 16		EŞİ İLE AKRABALIK İLİŞKİSİ			
		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	Yakın akrabam	10	20,0	20,0	20,0
	Uzaktan akrabalık var	11	22,0	22,0	42,0
	Aynı memleketten	13	26,0	26,0	68,0
	Bir yakınlık yok	16	32,0	32,0	100,0
	Total	50	100,0	100,0	

Görücü usulü evlilik görüşmecilerimiz arasında yaygın bir olgu iken çocuklarımız için hangi evlilik biçimini tercih edersiniz diye sorduğumuzda %68' i kendi seçtikleri insanlarla evlenmesini isteriz diye cevap verdi. Yalnız kendi seçtikleri insanları aileyle tanıştırap onayının alınması gerekliliğinin altı özellikle çizilmiştir (Bkz Tablo-15).

Katılımcılarımız arasında görücü usulü evliliği savunanların oranı ise %24'tür. Bir katılımcımız '*kızımın getirdiğini kabul etmem ama oğlumun getirdiğini alırım tabi onu da beğenmem lazım*' diye belirtmiştir. Çocukları evlilikte kendi tercihlerine bırakmak genel kabul gören bir anlayış ise de aileler hala kendi beğenilerine uygun insanlarla çocuklarını evlendirmek istemektedir. Dikkat çekici bir diğer olgu ise özellikle oğullarının eşlerine yönelik annelerin seçici yaklaşımlarıdır.

TABLO 15		EVLENME BİÇİMİ NE OLMALI			
		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	Görücü usulü	12	24,0	24,0	24,0
	Kendi seçimi	4	8,0	8,0	32,0
	Kendisi ve ailesinin onayı	34	68,0	68,0	100,0
	Total	50	100,0	100,0	

Katılımcılarımıza kızlarının bir erkek ile görüşmesine nasıl yaklaşacağını sorduğumuzda %46'sı kızına güvenip böyle bir şeye izin vereceğini, %22'si çevrenin bakışı yüzünden böyle bir şeye izin veremeyeceği, % 16'sı kendisi izin verse bile babasının böyle bir şeye hoş bakmayacağını o yüzden kabul etmeyeceğini,%16'sı da kızının evlenmeden biriyle görüşmesine izin vermeyeceğini belirtmiştir.

TABLO 18		KIZ- ERKEK İLİŞKİLERİNE BAKIŞ			
		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	Evlenmeden görüşemez	8	16,0	16,0	16,0
	Baba izin vermez	8	16,0	16,0	32,0
	Çevrenin etkizi engelliyor	11	22,0	22,0	54,0
	Güvenirim -görüşebilir	23	46,0	46,0	100,0
	Total	50	100,0	100,0	

Aslında biz evlilik gibi bir sonuç olmadan böyle bir ilişkiye nasıl bakacaklarını sorduysak da katılımcılarımız bunu evlilik öncesi ve evlilik amaçlı bir ilişki olarak değerlendirmiştir. Katılımcılar arasında evlilikle sonuçlanmayacak ilişkilere pek olumlu bakılmamaktadır. Sonuç olarak cinslerin ilişkilmesini hala bir tehdit ve namusu kadın bedeninin kontrolü üzerinden değerlendiren bir anlayış mevcuttur. Bu da evlilik dışı ilişkillemelere olumsuz anlamlar yüklemektedir. Fakat katılımcılarımızın pek çoğunun kendi eşleriyle görücü usulüyle evlendiğini düşündüğümüzde evlilik amaçlıda olsa özel ilişkilere sıcak bakılması bir olumluluk olarak değerlendirilebilir.

Erkeklerin yani babaların tavrını sorduğumuzda ise eğer evliliğe yönelik bir ilişki söz konusuysa babanın özellikle anne tarafından haberdar edildiğini ama konu resmileşene kadar durumun aile içinde telaffuz edilmediğini öğrendik. Bu durum aslında değişen yaşam koşullarında eril otoritenin karşına çıkan çelişkileri hafifletme stratejilerinden biridir. Babanın, otoritesi ve koruması altında ki kız çocuklarının özel hayatından haberdar olması ama bunu iktidarını sarsmayacak bir gizliliğe büründürmesi bizim sosyal yapımıza oldukça uygun bir çözüm yöntemidir. Gelişen koşullara ayak uydurmak zorunda kalan ama bunu verili koşulları da mümkün olduğunca muhafaza ederek başaran bir sosyallik, modernleşmeyi bizimki gibi yaşayan toplumlarda böyle pratik çözümleri beraberinde getirmektedir.

Tablo- Katılımcılarımızda Doğurganlık oranlarına baktığımızda %46'sının 7-8, %18'inin 5-6, %28'inin 3-4, %6'sının da 9 ve üstü çocuğa sahip olduğunu gördük.

TABLO 12		ÇOCUK SAYISI			
		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	1--2	1	2,0	2,0	2,0
	3--4	14	28,0	28,0	30,0
	5--6	9	18,0	18,0	48,0
	7--8	23	46,0	46,0	94,0
	9 +	3	6,0	6,0	100,0
	Total	50	100,0	100,0	

Özellikle yaşça büyük olan katılımcılarımızda çocuk oranı yüksekti ve kadınların pek çoğunun bir yada iki ölmüş çocuğu da bulunmaktaydı. Doğum oranının yüksek olmasında önemli nedenlerden biri evlilik yaşının düşük olması nedeniyle evlilikte doğurganlık döneminin uzun olmasıdır. Bir diğer neden ise

özellikle yaşça büyük olan katılımcıların evliliklerin üreme bakımından aktif dönemlerinde herhangi bir doğum kontrol yöntemi uygulamamasıdır. Katılımcılarımızın %50'si evliliklerinin ilk dönemlerinde herhangi bir doğum kontrol yöntemi uygulamış %50'si ise uygulamamıştır. Kontrol uygulamayan kadınların %55'i bilgisizlik ve bu tür konuların konuşulmasının ayıp karşılanması nedeniyle uygulamadığını %29'u eşinin istemediğini %14'ü ise dini nedenlerden uygulamak istemediklerini belirtmiştir. Burada dini yönden hassas olunan nokta daha çok gebelik oluştuktan sonra sonlandırmanın günah görülmesi şeklindedir (Bkz.Tablo-13,Tablo-14)

TABLO 13 DOĞUM KONTROLÜ UYGULAMA					
		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	Uygulamış	25	50,0	50,0	50,0
	Uygulamamış	25	50,0	50,0	100,0
	Total	50	100,0	100,0	

TABLO 14 DOĞUM KONTROLÜ UYGULAMAMA NEDENİ					
		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	Eşim istemedi	6	12,0	29,6	29,6
	Bilgisizlik	15	30,0	55,6	85,2
	Dini inanç	4	8,0	14,8	100,0
	Total	25	50,0	100,0	
Missing	System	25	50,0		
	Total	50	100,0		

Kadınların pek çoğu belli bir çocuktan sonra eşleri istemese de hatta bazen onlardan gizli doğum kontrolü yöntemlerine başvurduklarını belirtmiştir. Bir katılımcı eşinin haberi olmadan gebeliği önleyici iğne yaptırdığını aktarmıştır. Cinsellik hala bir tabu olarak değerlendirilirken üremenin kontrol altına alınmasında tüm sorumluluk kadına bırakılmıştır. Erkek çocuk sahibi olmak için kadının fazla doğum yapması da hala söz konusudur. Özellikle 9 ve üstü çocuklu ailelerde ilk çocukların kız olması ve erkek çocuk sahibi olmak gerekçesiyle çok çocuk yapıldığı görülmüştür.

Yine katılımcılarımızdan bir kaçı eşlerinin tek erkek olması yada kardeş sayısı az olduğu ve arkasının güçlü olmasını istediği için çok çocuk yapmıştır. Yani kafa sayısı ile güç arasında kurulan bildik özdeşlik etkisini hala devam ettirmektedir. Katılımcılarımızda yaş oranı düştükçe çocuk sayısının da düştüğü gözlemlenmiştir.

Bunda ekonomik ve sosyal koşulların zorluğu ayrıca şehirde, üreme ve doğum kontrol yöntemleri konusunda kadınların daha çok bilgi sahibi olabilme imkanlarının olması etkilidir.

Genel olarak katılımcıların, çekirdek aile modelinden farklı bir aile kurgusuna sahip oldukları gözlenmiştir. Onlara kendileri için ideal olan çocuk sayısını sorduğumuzda %54'ü 3-4 diye %8'i 5-6, %24'ü 1-2 ve %14'ü Allah'ın takdirine bağlı diye cevap verdi (Bkz.Tablo-28). Pek çok bakımdan zor koşullarda yaşamalarına ve yaşamlarının büyük kısmını çocuk bakımı ve ev içi işlere adanmalarına rağmen katılımcılarımızın için ideal çocuk sayısı dört civarındaydı ki bu 'modern' kadın için oldukça çok bir rakamı ifade etmektedir. Katılımcıların %88'i çocuklarına iyi bir yaşam sağlayamadıklarını bu nedenle daha az çocuk sahibi olmanın çocuklar açısından bir avantaj olduğunu belirtmiştir.

TABLO 28		İDEAL ÇOCUK SAYISI			
		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	Allahın takdirine kalmış	7	14,0	14,0	14,0
	1--2	12	24,0	24,0	38,0
	3--4	27	54,0	54,0	92,0
	5--6	4	8,0	8,0	100,0
	Total	50	100,0	100,0	

Dini hassasiyetleri kuvvetli olmasına rağmen Tablo-26 ve 27'de görüldüğü gibi katılımcıların sadece % 4'ü erkeğin birden fazla kadınla evli olmasını dinen uygun bulmaktadır. %16'sı ancak kadında bir hastalık yada problemin olması örneğin doğurganlığının olmaması gibi durumlarda kabul edilebilir görmektedir. % 76'sı ise böyle bir durumun asla kabul edilemeyeceğini belirtmektedir. Katılımcılarımızın %96'sı eşleri böyle bir teklifte bulunursa boşanacaklarını belirtmiştir.

TABLO 26		ERKEĞİN BİRDEN FAZLA EVLİLİĞİNE NASIL BAKIYORSUNUZ?			
		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	Belli durumlarda	10	20,0	20,0	20,0
	Dinen uygundur	2	4,0	4,0	24,0
	Kesinlikle kabul edilemez	38	76,0	76,0	100,0
	Total	50	100,0	100,0	

TABLO 27 EŞİNİZ BAŞKA BİR KADINLA BİRLİKTE OLMAK İSTERSE NE YAPARSINIZ?		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	Kabul ederim	2	4,0	4,0	4,0
	Boşanırım	2	4,0	4,0	8,0
	İkna olmazsa ayrılırım	46	92,0	92,0	100,0
	Total	50	100,0	100,0	

Kadınların bu tür istemlere karşı bir tepki sahibi olmaları önemli bir noktadır. Her ne kadar bölgede kadının boşanma gibi bir olayı gerçekleştirme koşullarının bulunmadığı ifade edilse de biz farklı örneklere rastlama fırsatı bulduk. Bir katılımcımızın kızı, yaşadığı sorunlar nedeniyle daha yeni bir bebeği olmasına rağmen eşinden ayrılmış ve boşanmak için mahkemeye başvurmuştur. Oysa doğulu kadınlara dair genel bakış erkeklerin bu tür istemleri karşısında kadının itirazsız biat edişi yönündedir fakat etkili olup olmaması bir yana kadınlar çok eşlilik konusunda ciddi bir tepkiye sahip görünmektedir. Bu tekil örnekler elbette kadınların yaşadığı sorunların çözüldüğü anlamına gelmemektedir. Aslında burada söz konusu olan değişen kent kültürü, yoksulluk ve yozlaşma ortamında erkelerinde bazen geleneksel değerleri hatta bazen kadınları koruyucu yönde olan değerlerin terk edildiği noktasıdır. Örneğin genel olarak kadına eşî öldüğünde bile eşin ailesinin sahip çıkması gibi bir durum söz konusudur. Bu kardeşle evlendirilme gibi olumsuz uygulamalara dönüşebildiği gibi bunların dışında kadına maddi ve manevi destek sunma şeklinde de olabilmektedir. Bir katılımcımız eşî öldüğünü ve dört çocuğuyla birlikte ortada kaldığını, eşinin ailesinin kendisine destek olmadığını ve bu nedenle maddi durumları çok kötü olmasına rağmen kendi ailesinin yanına dönmek zorunda kaldığını belirtmiştir

Katılımcılarımızın evliliklerinde yaşadıkları sorunları sorduğumuzda % 46'sı ağırlıklı olarak ekonomik sorunlar yaşadıklarını ve bu nedenle eşleriyle çatıştıklarını % 16'sı eşlerinin ailesi nedeniyle tartıştıklarını belirtmiştir. Eşin ailesi nedeniyle sorun yaşama daha çok evliliğin ilk dönemlerinde ve eğer çiftler erkeğin ailesiyle yaşıyorsa yoğunlaşmaktadır. Fakat bu patrilokal yaşam biçimini kadınlar kendi çocukları için artık istememektedir. Çocuklarının ayrı evlerde oturmasının hem onlar hem de kendileri için daha iyi olacağı düşünülmektedir ve bu algılayışın gelişmesinde hem genç nüfusun yeni gelişen kent kültürünün etkisiyle geliştirdikleri

yeni ihtiyaç ve istekler hem de kadınların kendi olumsuz deneyimlerinin etkisi vardır.

TABLO 20		EŞLER ARASINDA YAŞANAN SORUNLAR			
		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	Maddi sorunlar	23	46,0	46,0	46,0
	Eşin ailesiyle	8	16,0	16,0	62,0
	Çocukla ilgili	3	6,0	6,0	68,0
	Sorun yok	16	32,0	32,0	100,0
	Total	50	100,0	100,0	

Yukarıda Tablo-20’de görüldüğü gibi katılımcılarımızın % 52’si eşleriyle büyük sorunlar yaşamadıklarını zaten huzur ve kimseye muhtaç olmamak dışında hayattan fazla bir beklentileri olmadığını ifade etmiştir. Çalışmamızda kadınlara yaşadıkları hayattan ve evlilikten memnun olup olmadıklarını ve eğer memnun değillerse neleri değiştirmek isteyeceklerini sorduğumuzda %44’ü memnun olduklarını %56 ‘sı ise özellikle ekonomik nedenlerle, %72’si, mutlu olmadıklarını belirtmiştir.

TABLO 45		YAŞANTINIZDAN MUTLU MUSUNUZ?			
		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	Evet	22	44,0	44,0	44,0
	Hayır	28	56,0	56,0	100,0
	Total	50	100,0	100,0	

Bu kanaatkar bakış açısı katılımcılarımızın pek çoğunda gözlemlediğimiz bir anlayıştır. Dışarıdan bakılınca dini bir kadercilik ve çilecilik olarak yorumlanabilecek bu bakış açısında çok daha farklı yorumlanabilmektedir. Modern toplumların, bireyi ben merkezciğe ve hırsla, kar için her şey kutsaldır mentalitesine götüren yaşam algılayışının karşısında, araştırdığımız sosyallik içinde birey kendini idare edebilen bir yaşam için bile oldukça yoğun bir çaba sarf etmek zorundadır. Yani insanların çok azını elde etmek için bile burada oldukça çok çalışması gerekmektedir. Sonuçta varolan her şeye rıza göstermek kadar hep daha fazlasını istemekte insanlığı felakete götürmektedir. Bu nedenle sadece herkes için insanca yaşayabilecek koşulların oluşturulması bir ideal hedef olarak sunulabilir.

Aile ortamında her ne kadar babalar bir otorite figürü ve aile meselelerinin karar mercii olarak görülse de kadınlarında sanıldığı kadar pasif özneler olmadığı sonucuna varılmıştır. Görüşmecilerimizin %62’si eşlerinin her konuda kendi

fikirlerine danıştığını ve eşleriyle her türlü konuyu konuştuklarını ifade etmiştir (Bkz.Tablo-21).

TABLO 21		KADININ DÜŞÜNÇESİNE BAŞVURMA			
		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	Fikri sorulmaz	8	16,0	16,0	16,0
	Çocuk-aileyle ilgili	8	16,0	16,0	32,0
	Maddi konularda	3	6,0	6,0	38,0
	Her konuda	31	62,0	62,0	100,0
	Total	50	100,0	100,0	

Burada altı çizilmesi gereken nokta daha yaşlı olan katılımcıların, evliliklerinin ilerleyen dönemlerinde söz haklarının artması ve evliliğin oturmasıyla beraber kadın ve erkek arasında bir hukukun oluşmasıdır. Ailenin ayrı bir evinin olduğu durumlarda kadın ve erkek ilişkileri daha sağlıklı yürümektedir. Eskiden yoğun olan eşin ailesiyle aynı evde yada yakın olma durumlarında kadınlar daha çok sorun yaşadıklarını, eşlerinin kendilerinin değil ailesinin özellikle annelerinin sözlerine değer verdiğini belirtmiştir. Kadınlara yönelik eril baskı çoğu zaman bir korunma mekanizması olarak bu bakışın ezilen tarafından da içselleştirilmesine neden olmaktadır. Kadınların bilinci de kendilerini ezen, erkek egemen düzlemin baskı-ezme gerçekliğiyle sabote olurken, ezilenin bilinci egemenlik yapısına uyum sağlamaktadır.Zaten özgürleşmenin önündeki en büyük engeli de ezilenlerin bu kendi koşullarını yansıtmayan bilinci oluşturmaktadır (Freire,1990;27). Evet kadınların verili egemenlik ilişkilerini içselleştirmeleri onların kendi hemcinslerine dair hasmane tavırlar geliştirmelerine neden olmaktadır. Ülkemizde çok bildik bir konu olan gelin-kaynana çatışması iktidar olan erkeğe yakın olmak için kadınlar arasında yürütülen çatışmanın tipik bir örneğidir aslında.

Ev içindeki görev dağılımına baktığımızda cinsiyetçi iş paylaşımının yoğun olarak devam ettiği gözlemlenmiştir. Kadınlar daha çok ev işleri ve çocuk bakımıyla ilgilenirken erkeklerde dışarı da çalışmaktadır. Kadınların ekonomik yaşama katılımı zaten sınırlı iş gücü piyasasında mümkün olmazken altı çizilmesi gerekli şey bu nedenle daha çok kapitalist modernleşmenin ve erkek egemenliğin sadece ücretli emeği merkeze alan anlayışı olmalıdır. Kadının ev içi emeğinin ücretsizliği onun değersiz görülmesinin temel nedenlerinden biridir. Bu durumda sadece Doğululuk yada İslami özelliklerle değil hem 'geleneksel' hem 'modern' kapitalist toplumların

bel kemiğini oluşturan erkek egemen anlayışla açıklanabilir. Kadın emeğinin çalışsa bile aile bütçesinin asli ögesi değil yardımcı yada ek bir katkı gibi görülmesi pek çok araştırma tarafından ortaya konmuştur. Bu durum aslında çoğu kez kadın tarafından kanıksanmış bir anlayış olarak ortaya çıkar. Kadın kendi kazancını erkeğinkinden fazla olsa bile ek bir getiri yada katkı olarak değerlendirir.

Cinsiyetçi iş bölümünün toplumsal yaşamdaki sürekliliğinin en önemli unsurlarından biri de çocukların sosyalleşmesi ve rol modelleriyle ilgilidir. Katılımcılarımızın %92'si ev işlerinde kızları yada gelinlerinden , sadece %2 si hem kız hem erkek çocuklarından yardım almaktadır.Kız çocuklarının okula gidiyor olsalar bile zamanlarının çoğunu evde geçirmeleri, erkek çocuklarının genellikle dışarıda çalışıyor olmaları bunda etkili olabilmektedir. Ama erkek çocuklarının çalışmadığı durumlarda da gene kız çocukları ev işlerine koşulmaktadır. Katılımcılarımızdan birisi tek bir oğlunun olduğunu ve ona kıyamadığını, bir diğeri oğlunun dışarıda çalıştığı ve kendisinde hasta olduğu için işlerin gelinine kaldığını,yine bir diğeri evde kızlar dururken sabah beşte kalkıp işe giden oğluna kıyamayacağını belirtmiştir.

TABLO 24		EV İŞLERİNDE KİMLERDEN YARDIM ALINIYOR?			
		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	Kız çocuğundan	46	92,0	92,0	92,0
	Kız ve erkek çocuğundan	1	2,0	2,0	94,0
	Hiç kimseden	3	6,0	6,0	100,0
	Total	50	100,0	100,0	

Genellikle oğullarına 'kıyamayan' katılımcılarımız söz konusu eşleri olduğunda biraz daha esnek ve ılımlı davranabilmektedir. Tablo-22'de görüldüğü gibi katılımcıların %64'ü erkeklerin ev işlerinde eğer ihtiyaç varsa kadınlara yardım etmesi gerektiğine inanmaktadır.%16'sı işlerin eşitçe paylaşılmasını isterken %20'si erkek ve kadın işlerinin ayrı olduğunu herkesin kendi sorumluluğunu yerine getirmesi gerektiğini belirtmiştir.Yine çocuk bakımı söz konusu olduğunda katılımcılarımızın %58'i erkelerin çocuk bakımı ve eğitimiyle, %32'si sadece eğitimiyle ve %10'uda erkeklerin bu işle uğraşmamaları gerektiğini belirtmiştir.

TABLO 22		ERKEKLERİN EV İŞLERİNE YARDIMCI OLMASI			
		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	Yardımcı olmalı	8	16,0	16,0	16,0
	Erkek ev işi yapmamalı	10	20,0	20,0	36,0
	İhtiyaç olduğunda yardım	32	64,0	64,0	100,0
	Total	50	100,0	100,0	

TABLO 23		ERKEKLERİN ÇOCUK BAKIMI VE EĞİTİMİNDEKİ YERİ			
		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	Bak.değil eğit.ilgilenmeli	16	32,0	32,0	32,0
	Bakım ve eğti.ilgilenmeli	29	58,0	58,0	90,0
	Sade. kadınlar ilgilenmeli	5	10,0	10,0	100,0
	Total	50	100,0	100,0	

Milliyetçi ideolojilerde yaygın olarak altı çizildiği üzere kadınlar toplumun hakim ideolojik kodlara uygun nesillerini yetiştirmekle memur eylemiştir. Baba bir otorite figürü olarak tabloda yerini alırken ev içi konumu-görevleri ve çocukla geçirdiği zamanın çokluğu nedeniyle kadınlar çocukların sosyalleşmesinin en önemli araçlardan biridir. Bu cinsiyetçi iş bölümü yukarıda belirttiğimiz gibi çoğu zaman aslında kadın tarafından pekiştirilmektedir ve aile içinde çocuklara aktararak bu eşitsizliğin devamı sağlanmaktadır. Kadın kendi ezilmişliğini kodlayan yasaları çoğu zaman bilinçsizce güçlendirmekte ve yeniden üretmektedir. Kendi yaşam zeminlerinde oğluna iktidar unsuru olmayı, kızına ise ezilmişliği öğreten yine kadın olmaktadır. Fakat iddiamız şu ki bu bilinç sadece eğitim, ekonomik yaşama katılım gibi unsurlarla bertaraf edilecek kadar zayıf bir halka değildir tam tersine tüm toplumsal yaşamın hücrelerini etkilemiş bir geçmişe ve güce sahiptir bu nedenle çözümlerde köklü olmak zorundadır.

Hem kendi araştırmamıza hem de Türkiye istatistiklerine baktığımızda cinsler arası eşitlik bilinci yerine, hiyerarşiye dayanan bir 'tamamlayıcılık' anlayışı baskındır. Bu anlayış, özellikle aile içinde karı-koca ve erkek-kız çocuk arasında, erkeğin hiyerarşik üstünlüğüne dayanan geleneksel rolleri olumlayan sonuçlar üretmektedir. Çekirdek aile tipinin çoğunlukta olduğu büyük ve gelişmiş kentlerde, geleneksel rol ve hiyerarşik anlayışlar bir ölçüde yumuşamış olsa da, ataerkil düşünce ve alışkanlıklara yönelik ciddi bir sorgulama geleneği yoktur. Aile içinde annenin babaya oranla ikincil statüsü, onun emirlerine itaat etme ve saygı gösterme yükümlülüğü, hizmet sorumluluğu, çocuklar için kadınlık ve erkeklik rollerini

modellemede önemli ataerkil kodları oluşturmaktadır. Bu kodlarla yetişen çocukların, sosyo-kültürel ve ekonomik statüleri yüksek olsa da, “fedakar ve çilekeş kadın- güçlü ve baskın erkek” prototiplerini benimsemeye yatkın oldukları görülmektedir. Bu yatkınlık, eş seçiminden meslek seçimine kadar her konuda belirleyici olmakta, kadının ikincil statüsüne ilişkin kalıp yargılar olumlu yasal düzenlemelere karşın sürmektedir

Yeni Medeni Yasa'nın getirdiği eşitlikçi düzenlemeler, ayrımcılığın yaşamın her alanında, başka bir deyişle gerçek yaşamda ortadan kaldırılması için yeterli değildir. Cinsler arası eşitlik bilincini yerleştirmek için, devletin, tüm toplum yaşamında cinsler arası eşitliği gözeten ve bunu sağlamak için gereken alanlarda geçici özel önlemler alan politikalar geliştirmesi gerekmektedir.

Kadın doğurganlığı konusundaki, özellikle erkek çocuk sahibi olma, erkek egemen bakışta Doğu-Batı, eğitilmiş-eğitimsiz ayrımı gözetmeden ülkenin pek çok yerinde sürmektedir. Kız çocuk doğuran kadın aşağılanmakta, bu aşağılama, eşinin, karısıyla daha az ilgilenmesi veya çocukla hiç ilgilenmemesi gibi psikolojik baskılar şeklinde olmaktadır. Sorunun bazı bölgelerde daha yoğun yaşanması sorunun bütünselliğini ortadan kaldırmamakta sadece bu bölgelerde bir takım ekstra önlemlerin alınmasını zorunlu kılmaktadır. Çocuğun bakımı ve büyütülmesi, yetiştirilip terbiye edilmesi ile ilgili sorumluluklar da yine çok yaygın bir şekilde kadına ait görülmektedir. Baba geleneksel olarak sadece ailenin ekonomik ihtiyaçlarını sağlamakla yükümlü değerlendirilirken, boşanma durumunda genellikle anneler çocuklarına sahip çıkmakta ve bu durum onların daha da yoksullaşmasına neden olmaktadır. Bu nedenle, sistemli ve sürekli şiddete uğrayan kadınlar bile boşanmayı bir çözüm olarak görmemektedir. Aile kurumunun dokunulmazlığı, ayrımcı davranışların meşrulaşmasına ve adetler şeklinde gelenekselleşmesine ortam hazırlamaktadır.

3.4 Dini Yaşam ve Tercihler

Oryantalist bakışın kadın ezilmişliğini açıklamakta sıkça başvurduğu İslami yaşam tarzı ve kültürün etkilerini incelemek üzere katılımcılarımıza dini pratikleriyle ilgili bazı sorular yönelttik. Öncelikle katılımcılarımızın tamamının sosyal yaşama katılırken örtündüklerini belirtmemiz gerekmektedir. Katılımcılarımıza örtünme kararı almalarında kimlerin etkili olduğunu sorduğumuzda %56'sı kendi isteğiyle

örtündüğü %22'si ailesinin etkisi, %22'si ise eşinin isteğiyle örtündüğünü ifade etmiştir (Bkz.Tablo-32).

TABLO 32		ÖRTÜNME NEDENİ			
		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	Ailenin isteği	11	22,0	22,0	22,0
	Eşimin isteği	11	22,0	22,0	44,0
	Kendi isteği	28	56,0	56,0	100,0
	Total	50	100,0	100,0	

Ailelerde İslami bir yaşam tarzının ağırlıklı olması doğrudan bir baskı getirmese bile dolaylı olarak kadınların örtünme pratiklerinde etkili olabilmektedir. Örneğin bir katılımcının evinde yaptığımız görüşmede kızları babalarının hep örtünmelerini istediğini ve onlarda bir zaman sonra kendi istekleriyle örtündüklerini ifade etmiştir. Babanın doğrudan bir dayatması olmasa bile bu yönde bir beklentisi olduğunun bilinmesi çocukları üzerinde baskı unsuru oluşturabilmektedir. Çalışmamız için gittiğimiz evlerde gözlemlediğimiz genel durum aynı aile içinde örtünen ve örtünmeyen kız çocuklarının bir arada bulunmasıdır. Hatta bazı ailelerde kızlar babalarının ve erkek akrabalarının istemesine rağmen kapanmadığını iletmiştir fakat bazen bunun tam tersi durumlarda gözlenmiştir. Örneğin bir ailede baba kızlarına bu yönde bir baskıda bulunmazken kızlar, amcası ve onun oğlunun baskıları nedeniyle örtünmek durumunda kaldıklarını anlatmışlardır. Sonuçta dini inançlar kadınların yaşamları ve sosyal yaşama katılım biçimleri üzerinde önemli bir etkiye sahiptir. Katılımcılarımıza kadınların örtünmesi hakkındaki fikirlerini sordüğümüzda %54'ü bunu dini bir zorunluluk olarak yorumlamıştır ama bunu söyleyenler arasında kızları örtülü olmayanlarda bulunmaktadır. Katılımcıların %44'ü ise örtünmenin kişinin kendi inanç ve isteğine bağlı bir olay olduğunu belirtmiştir.

TABLO 33		KADINLARIN ÖRTÜNMESENE NASIL BAKIYOR			
		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	Dini bir zorunluluktur	27	54,0	54,0	54,0
	Aile- eş istiyorsa yapmalı	1	2,0	2,0	56,0
	Kişinin kendi isteği	22	44,0	44,0	100,0
	Total	50	100,0	100,0	

Bizim burada asıl dikkatimizi çeken konu, görüştüğümüz katılımcıların örtünmekten çok kadınların giyim kuşamını önemsemesidir. Tüm katılımcılar örtünmek kadar önemli hatta bazen ondan daha önemli olan şeyin kılık kıyafet

olduğuna işaret etmiştir. Babalar ailede örtünmek noktasında baskı yapmaktan daha çok giyim kuşam konusunda kısıtlayıcı olmakta, kız çocukların açık ve dar kıyafetler giymesine hem anneler hem de babalar müdahale etmektedir. Pek çok katılımcı giyimin örtünmekten daha önemli olduğunu ısrarla belirtmiştir. Ailelerin bu tavrında özellikle mahallede artan suç oranları ve genel güvensizlik ortamı oldukça belirleyicidir. Bizimde gözlemlediğimiz kadarıyla mahalle çocuk gelişimi için uygun koşulları bulundurmamak bir yana tedirginlik yaratacak pek çok özelliğe sahiptir.

Katılımcılarımızın büyük kısmı çocuklarını okulunun yanında kuran kursuna göndermektedir. Ayrıca kendi aralarında bir araya gelip, kuran okuma, sohbetlerde bulunma gibi etkinlikler gerçekleştirmektedir. Dinin kadınların hayatında önemli bir yeri vardır ve çoğu dini görevlerini eksiksiz yerine getirmeye çalışmaktadır. Bizim yaptığımız görüşmelerden çıkardığımız kadınların dini yönü ağır basan bir hayatı eşlerinin ve çevrenin etkisi olsa da kendilerinin de tercih ettiği yönündedir. Bu nedenle oryantalist algılayışın Doğu'lu toplumlarda kadının dini kurallarca zorla köleleştirildiği yönündeki argüman taraflı bir bakıştır. Kadınlar kendi istekleriyle de böyle bir yaşamın içinde kendilerini ifade etmekte hatta bu yönlerini geliştirmek için kimi sosyal paylaşımlarda bulunmaktadır.

Modern dünyanın pek çok yerinde olduğu gibi aynı şehir içinde zenginliğin ve yoksulluğun bir arada yaşandığı büyük metropoller bulmak mümkündür. Bu büyük metropollerde yaşayan özellikle sosyo-ekonomik düzeyi düşük insanlar, yoksulluğun, göçün, çatışma ortamlarının getirdiği pek çok sorun içinde daha kaotik bir hala gelen kent içinde yeni bir yaşam tarzı yerine sahip olduklarına tutunarak yada daha da muhafazakarlaşarak ayakta kalabileceklerine inanmaktadır. Genel ahlak anlayışı kadın bedeninin denetlenmesi ve kontrol altına alınıp mümkün olduğunca görünmez kılınmasına dayandığı için kız çocukları üzerinde kılık kıyafet konusunda önemli bir baskı oluşmaktadır. Fakat burada bir katılımcımızın ifade ettiği sözler değişen değer ve dengeleri yansıtması bakımından önemlidir. Eşi olduğuca dindar olan bir katılımcımız '*babaları artık kızlarla baş edemiyor o yüzden örtünmelerini bıraktı kıyafetlerine dikkat etmeleri için baskı yapıyor*' demişti. Evet genç kuşak kadınlar arafta kalmış bir kent kültürü olsa bile kentli yaşam tarzının getirdiği yeni bakış ve beklentileri doğrultusunda ailelerin verili kalıplarını ve anlayışlarını zorlamaktadır.

Bu noktada özellikle genç kızlar erkek egemen anlayışın kontrol mekanizmalarına karşı itiraz etme ‘cüret’ini gösterebilmektedir. Bu itirazın bilinçliliği ve donamını tartışılabilir olsa da genel olarak Doğuyu- Doğulu kadınları suskun bir boyun eğmişlikle tanımlayan bakış açısını olumlu olmayan bir gerçeklik olduğu ortadadır. İtiraz etme noktasında öncü olan kız çocuklarıdır çünkü onların yaşamları ve bedenleri daha sıkı bir denetim altındadır ve bu denetim modern yaşamın gerekleriyle örtüşmemektedir. Pek çok toplumsal dönüşüm hareketi ve ideolojide olduğu gibi kadınlar yine olanı muhafaza etmek yada onu değiştirmek isteyen hedefinde yer almaktadır. Mücadeleler hep onun üzerinde yürütülmektedir çünkü o en eski ve en bildik egemenlik ilişkisinin ötekisidir o olmadan ‘tarih’ olmaz. Fakat şunu da belirtmek gerekiyor ki pek çok sorunun iç içe yaşandığı bölgede ve Diyarbakır gibi bu sorunların katlanarak arttığı bir metropolde geçiş süreci de oldukça sancılı yaşanmaktadır. ‘geleneksel’ ile ‘modern’ olan arasında ki çatışmada yine ilk kurbanlar kadınlar olmaktadır. Bölgede intiharların, ‘namus’ cinayetlerinin ve fuhuşun ciddi bir artış içinde oluşu da bunun işaretidir.

3.5.Sosyal Yaşam

Batılı bir göz Doğu’lu kadının sosyal yaşamını ev içine hapsedilmiş olarak tanımlar ve tıpkı yaşamının diğer alanları gibi erkek tarafından sıkı kontrol altında tutulan, tekdüze, öğrenmeye kapalı bir yaşamı tarifler. Biz çalışmamızda katılımcılarımızın öncelikle ev-dışına çıkabilmek için eşlerinden izin almak zorunda olup olmadıklarına baktık ve % 46’sı bize dışarıya izin almadan çıkabildiğini, %54’ü ise izin almadan çıkamadığını belirtti.

TABLO 56		EŞİNİZDEN İZİN ALMADAN DIŞARI ÇIKABİLİYOR MUSUNUZ?			
		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	Evet	23	46,0	46,0	46,0
	Hayır	27	54,0	54,0	100,0
	Total	50	100,0	100,0	

Burada izin almakla kastedilen şey kafamızda hemen belirlediği haliyle her zaman tüm kararın erkeğe bırakılması anlamında değil bazen onun bilgilendirilmesi, haberdar edilmesi şeklinde de gerçekleşebilmektedir. Örneğin bir katılımcımız gideceğim yeri eşime, çocuklarıma söylerim, haberleri olsun diye belirtmiştir ki bu pek çok kişi için oldukça normal bir durumdur. Ayrıca izin aldığını belirten kadınlar bunu mahalle içinde ki yada yakınındaki işler için değil daha uzak ve bilgi gerektiren

işler için yaptığını söylemiştir. Okula gitmeyen kızlar için biraz daha sıkı bir kontrol olduğu ama hem kız çocukları hem de kadınlar için eve kapalı olma ve erkeğin isteği dışında çıkamama gibi bir durumun olmadığı gözlenmiştir.

Kadınların rahatça dışarı çıkmalarında giyim kuşamlarının oldukça büyük bir önemi bulunmaktadır, kadının cinselliğini sergileyebilecek ve bu nedenle ilgi çekecek dar, açık kıyafetlerle dışarı çıkması çok mümkün olmamaktadır. Bir katılımcımız *'izin alınarak gidilecek yer var alınmadan gidilecek yer var her iş için babaya danışılmaz'* diye ifade etmiştir, yine bu katılımcımızın kızları babalarının dışarıda işleri olduğunda izin verdiğini ama eğer ailenin tanıdığı değilse istedikleri arkadaşlarıyla dışarıda görüşme yada bir erkek arkadaşlarıyla dışarıda bulunmalarının mümkün olmadığını belirtmiştir. Sonuçta kadın yaşamını kontrol eden bir baskı ve kontrol mevcuttur ve bu çoğu zaman mahallenin yada genel şehir ortamının tekinsiz ve bozuk oluşuyla açıklanmaktadır. Burada sadece baba değil, erkek kardeş yada diğer erkek akrabalarında etkili olduğu gözlenmiştir. Fakat şunu da hemen belirtmek gerekiyor ki katılımcı kadınlarımız açısından sosyal yaşama katılımın önündeki en büyük engel ev içi işlerinin çok olması ve kalabalık çocuk sayısıdır. Tüm bu işlerin aldığı zaman ve enerji yüzünden kadınlar zaten 'doğal' bir biçimde eve kapanmak durumunda kalmaktadır. Bu nedenle sadece zihniyetin değil yaşam koşullarının da değişmesi gerekmektedir. Kadınlar açısından ev dışında zamanın en çok geçirildiği alanı komşu evleri ve dolayısıyla mahalle içi alan oluşturmaktadır. Bir katılımcımıza bir araya geldiğiniz de neler yapıyorsunuz diye sorduğumuzda *'valla çocuklarımızla ilgili, yemek, örgü, evle ilgili konuşuruz'* diye açıklamıştı aynı katılımcımız merkezde doğup büyüdüğü için eskiden yani bu göç ve terör olayları ortaya çıkmadan önce mahallenin ortamının çok daha güzel olduğunu komşularıyla çok güzel ilişkilerinin olduğunu belirtmiştir. Sosyal yaşamın bozulan dokusu ve varolan güvensiz ortam aslında herkesin yaşamını ve ilişkilerini olumsuz etkilemiştir. Dikkatimize çeken bir diğer konu, kadınların ev ziyaretleri genellikle sıradan, hiçbir geliştirici yönü olmayan eylemler olarak değerlendirilirken bizce kadınların birbirlerine deneyim ve tecrübelerini aktardıkları alanlar olması açısından önemli bulunmuştur. Ev kadınlığını ve yaptıklarını küçümseyen bu bakış aslında ev kadınlarının yüklendikleri sorumlulukları ve özellikle yoksul ailelerde kadınların gösterdikleri çabaları görmezden gelmektedir. Aile ekonomisinin bel kemiği

durumundaki kadınlar çocuk, ev, yemek alanında paylaştıkları deneyimleriyle aslında kendi yaşam alanlarında önemli bir sosyallik içinde yer almaktalar. Bu nedenle tüm kadınların ücretli-emek piyasasına katılması mümkün olmayacağı ve belki de istenmeyeceği için ev kadınlığının da bir an önce belli bir statüye kavuşturulması gerekmektedir.

Yoksulluk katılımcılarımız açısından önemli bir problemdir ve aile içinde çocuklarda dahil bireylerin sadece asgari ihtiyaçlarını karşılanmasını bile büyük ölçüde engellemektedir. Kadınların Türkçe'yi iyi bilmiyor oluşu da onların özellikle hastanelerde veya diğer kamu kuruluşlarında zorluk yaşamasına neden olmaktadır. Burada devletin Türkçe öğretme zorlamasının yerine yerel birimlerde özellikle birden fazla dille hizmeti teşvik etmesi kadınların mağduriyetlerinin önüne geçebilecektir. Burada hakim anlayışın milliyetçi yaklaşımını terk edip sorun çözücü bir yaklaşıma yönelmesi gerekmektedir. Katılımcılarımızın %50'si sivil toplumun yada devlet kurumlarının kadınlara yönelik çalışmalarından haberdar değildir.

TABLO 42 KADINA YÖNELİK ÇALIŞMALARDAN HABERDAR MI?YETERLİ BULUYOR MU?		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	Evet - yeterli buluyorum	8	16,0	16,0	16,0
	Ever-yeterli bulmuyorum	17	34,0	34,0	50,0
	Hayır hiç haberim yok	25	50,0	50,0	100,0
	Total	50	100,0	100,0	

Haberdar olan %34'lük bir kesimse bu çalışmaların yeterli olmadığını belirtmiştir. Bu arada aslında devlet kurumlarına yönelik ciddi bir güvensizlik olduğu da gözlenmiştir. Örneğin kadın sağlığı,üreme kontrolü gibi devlet eliyle yürütülen kampanya ve çalışmalar genellikle pek ilgi görmemekte, çoğu zaman şüpheyle karşılanmaktadır. Bu yüzden bu tür çalışmalarda yerel kurumlarla işbirliğine gidilmesi verimliliği artıran bir unsur olabilir. Bölgede faaliyet gösteren kadın örgütlenmelerine yine destek verilmesi kadınların bölgede yaşadıkları sorunların içerden bir gözle analiz edilmesine olanak tanıyabilir.

Katılımcılarımıza bölgede yaşayan kadınların en çok hangi sorunla yüz yüze kaldığını sorduğumuzda %56'sı maddi sorunlar ve iş imkanları %28'i eğitim alanında ,%12'si ise şiddet konusunda sorun yaşadığını belirtmiştir. %70'i şiddete uğrayan katılımcılarımızın şiddeti maddi zorlukların sonrasında gelen bir sorun olarak düşünmesi gerçekten düşündürücüdür.

TABLO 43		KADINLAR EN ÇOK HANGİ KONULARDA SORUN YAŞIYOR?			
		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	Eğitim	14	28,0	28,0	28,0
	Maddi sorun-iş olanakları	29	58,0	58,0	86,0
	Şiddet	6	12,0	12,0	98,0
	Birden fazla sorun	1	2,0	2,0	100,0
	Total	50	100,0	100,0	

Kadının bölgede yaşadığı en önemli sorun olarak gösterilen şiddet aslında sorunun sadece görünen yanını aktarıp Batılı imgelemde pek popüler olan geri kalmışlık, geleneksellik, doğulu kültürel değerler, gibi olgularla açıklanmaktadır. Oysa burada yaşayan insanlar için daha farklı bir gerçeklik algısı mevcuttur. Kadına yönelik şiddeti haklı çıkarma yanlısına düşmeden sorunların analizinde kullanılan Batılı ve oryantalist bakış açısının tarafsızlığına ve sorun çözmekten uzak duruşuna dikkat çekmek gerekmektedir. Batılı değerler hiyerarşisi her toplum için bir ideal oluşturamaz ama bu elbette gerici kültürel değerlerin kör bir savunusunu da zorunlu kılmaz. Kadınların kendi yaşadıkları sorunları kendilerinin görmeleri ve kendi iç dinamikleriyle bir değişim yaratmaları en kalıcı çözümleri oluşturacaktır. Koyu bir durağanlığın ve baskının içine hapsedilmiş gibi yansıtılan Doğulu kadınlar bölgedeki sorunlara ve çoğu kez destek değil köstek olunmasına rağmen kendi çabalarıyla kadın örgütlenmelerinin oluşturulması uğraşına girmişlerdir. Bu nedenle Doğulu kadınlar yaşadıkları sorunlar karşısında çaresiz, edilgen bir duruşa sahip değildir. Elbette toplumsal değişim zaman alan ve yavaş gerçekleşen bir süreçtir hele söz konusu kadın olduğunda değişim çok daha zorlu bir mücadeleyi gerekli kılmaktadır ama en nihayetinde Batı'da kadınların birtakım haklar elde etmeleri ancak yüzyıllar süren kendi bağımsız mücadelelerinin sonucu olmuştur.

3.6.Siyasal Alanda Kadına Yer Var mı?

Katılımcılarımızın siyaset ve ülke gündemine olan ilgilerini öğrenmek istediğimizde Tablo-59'da görüldüğü gibi % 36'sının gündemi takip etmediğini, % 32'sinin fırsat buldukça takip ettiğini, %30'unun eşi ve çevreden bilgilendiğini, %2'sinin ise gündemi düzenli olarak takip ettiğini öğrendik. Burada takip etmede ölçüt aldığımız şey daha çok haberlerin izlenmesi şeklindeydi.

TABLO 59		SİYASETİ TAKİP EDİYOR MUSUNUZ?			
		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	Hayır etmiyorum	18	36,0	36,0	36,0
	Fırsat buldukça	16	32,0	32,0	68,0
	Eşim veya çevremden ögr.	15	30,0	30,0	98,0
	Takip ediyorum	1	2,0	2,0	100,0
	Total	50	100,0	100,0	

Katılımcılarımızın büyük kısmı okuma yazma bilmediği için gazete yada dergi gibi yazılı unsurlarla ülke gündemini takip etmeleri mümkün olmamaktadır. Bu noktada katılımcılarımızın dünya ve ülkeye dair fikirlerinin büyük kısmının ikinci el kaynaklardan oluştuğunu belirtmek gerekmektedir ki bu durum onların siyasi davranışlarında da etkisini göstermektedir. Katılımcılarımızın %48'i eşinin istediği partiye oy vermektedir, %16'sı eşinin istediği ama kendisinin de onayladığı partiye %26'sı ailelerinin, eşlerinin, yada aşiretlerinin verdikleri partiye oylarını kullandıklarını %10'u ise kendi istediği partiye oy verdiğini belirtmiştir.

TABLO 58		OY VERDİĞİNİZ PARTİYİ KİM BELİRLİYOR?			
		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	Kendim seçiyorum	5	10,0	10,0	10,0
	Eişimle birlikte seçiyoruz	8	16,0	16,0	26,0
	Eşimin istediği oluyor.	24	48,0	48,0	74,0
	Akraba ve aşiretin istediği	13	26,0	26,0	100,0
	Total	50	100,0	100,0	

Aslında bölgede etnik temelli gelişen siyasi akımlar belli bir siyasal duyarlılığın gelişimine olanak tanımıştır. Tüm toplumsal dönüşüm projelerinde olduğu gibi buradaki Kürt siyaseti de kadınlar üzerinden ve onları merkez alan çalışmalar yürütmüştür. Özellikle asimilasyoncu politikalara karşı kültürel değerlerin ve dilin koruyucusu yada çekirdeği olarak görülen kadınlar bir şekilde siyasette aktif kılınmaya çalışılmıştır ve buda belli bir siyasal hassasiyet yaratmıştır. 1990'larla birlikte Kürt siyaseti içinden kadınlar da kendi düşünce ve hoşnutsuzluklarını kurdukları dergi çevrelerinde dile getirmeye çalışmışlardır. Çalışmamızda da dikkatimizi çektiği üzere katılımcılarımız arasında da ülke gündemini takip edenlerin bir kısmı Kürtçe Türkçe yayın yapan bir kanalın programlarını seyretmektedir. Özellikle orta yaş Türkçe bilmeyen kadınların Kürtçe yayınlar dışında, televizyondan bilgilenme olanakları mümkün olmamaktadır. Bu nedenle örneğin bağımsız kadın örgütlenmelerinin Kürtçe yapacakları yayınlar etkili bir araç

olabilir. Bölgedeki kadınların kendi inisiyatifleriyle kurdukları örgütlenmelerde mevcuttur örneğin KAMER kadına yönelik şiddet konusunda olumlu adımlar atmış bir merkezdir. Tersine bir tutumla resmi ideolojinin bakış açısı ve bölgedeki etnik çıkışa yönelik asimilasyoncu yaklaşımlarıyla kadın sorununu çözmeye çalışmak mümkün olmayacaktır. Hor gören ve medenileştirmeyi amaçlayan tüm çalışmalar sorunların çözümünü geciktirmektedir bu nedenle daha içerden ve yerel çözüm yöntemlerinin, bakış açılarının önemsenmesi gerekmektedir. Sonuç itibariyle Doğu da süregelen bir değişim içindedir ve bu değişimin Batı merkezli bir mecraya taşınmak istenmesi Türkiye’de cumhuriyet tarihi boyunca pek çok sorunu çözümsüz bırakmış ve günümüze taşımıştır.

Kadınların kendilerini içerisinde aktif olarak var edebilecekleri farklılıklara açık bir siyasal kültürün gelişmesi ve buna uygun bir yapının oluşturulması önemlidir. Türban konusunda olduğu gibi kadın hareketi Batıcı Kemalistler ve İslami kadınlar olarak bölünüp bir kamplaşma içine girmeden sorunların çözümü için ortak bir mücadele hattı geliştirebilmelidir. Özellikle resmi ideolojinin ve Kemalist kadınların İslam’a yönelik korkularını ve önyargılarını bir yana bırakıp kadınların kendilerini ikincilleyen dinler dahil tüm kurumlara karşı içsel bir sorgulayış geliştirmelerine olanak yaratmaları gerekmektedir. Nitekim İslami hareketler içinde yer alan kadınlar da buldukları alanlardaki erkek egemen ideolojiyle bir süre sonra mücadele etmek zorunda kalmaktadır. ‘Doğulu’ toplumlarda yaşayan kadınlar Batılı, oryantalist bakışın aksine sorunlara müdahale etme, toplumda aktif olarak yer alma ve siyasal alana katılma potansiyeline sahiptirler. Fakat şu da bilenen bir gerçektir ki Kadın örgütlenmeleri, kanunların toplumsal cinsiyet açısından incelenmesinin anlamını ve önemini kavratmak ta büyük güçlükler yaşamaktadır.

Siyasal alanda özellikle parti ve seçim kanunları başta olmak üzere pek çok ayrımcı unsur bulunmakta ve bu unsurlar, kadınların siyasete ve karar organlarına aday olmaya ve seçilmeye ilgisiz ve isteksiz oldukları gibi gerekçelerle görmezden gelinmektedir. Bu nedenle ülkemizde kadınların siyasette aktif katılımının önündeki en büyük engeli siyasi partilerdeki erkek egemen yapı oluşturmaktadır. Siyasi partilerde kadınlar, politikayı belirleyen kademelerde değil, partiye destek veren yan-destek kuruluş olarak örgütlenmiş kadın kollarında yoğunlaşmaktadır. Ayrıca siyasi

partilerin bağımsız kadın örgütleri ile ilişkileri de yok denecek kadar zayıftır ve çoğu zaman bu örgütler görmezden gelinmektedir.

Yukarıda yer verdiğimiz bilgiler, kadınların, kendi yaşamlarını doğrudan ilgilendiren politikalar üzerinde hiç bir söz sahibi olamadıklarına işaret etmektedir. Diğer bir deyişle, kadınlar kendilerini doğrudan etkileyen politika ve kararların oluşum süreçlerinde, karara bağlandıkları yerlerde de yer alamamakta, böylece kendi özgün sorunlarına doğrudan çözüm getirme şansından da uzak tutulmaktadırlar. Bunun en önemli sonucu ise kadınlar, yaşamın her alanında (eğitim, çalışma yaşamı, aile yaşamı, sağlık vb) ağır sorunlarla karşı karşıya iken, bu sorunları ortadan kaldıracak politika ve programların geliştirilmemesi, bütçe ve kaynak aktarımının yapılmamasıdır.

3.7.Şiddetin Gölgesinde Kadın

Kadına yönelik şiddet çoğu zaman gösterilmeye çalışıldığının aksine sadece geleneksel ve Doğu'lu toplumlara özgü eğitim ve gelişmeyle çözümlenebilecek bir sorun değil bu ayrımların hepsini geçersizleyecek derece yaygın bir sosyal olgu olmaya devam etmektedir. Hem Avrupa da hem de Türkiye'de yapılan araştırma sonuçları bugün modern ve gelişmiş olarak bilinen pek çok Avrupa ülkesinde ve Amerika'da kadına yönelik şiddet konusunda oldukça yüksek oranlara işaret etmektedir. Bu nedenle kadına yönelik şiddeti tek bir kültürel yapılanmanın ürünü olarak değerlendirmek ideolojik bir tarafsızlık-çarpıtma ve sorunu gizlemenin ötesine geçmemektedir. Biz Batılı oryantalist bakışın Doğu ve şiddet arasında kurduğu özdeşliğin aslında sorunun kapsamını yansıtmaktan uzak olduğunun bilinciyle katılımcılarımızın yaşamlarında şiddetin varlığı ve boyutları üzerinde durma gereği hissettik ve bu nedenle onlara şiddetle ilgili bazı sorular yönelttik. Burada öncelikle karşımıza gelen sorun katılımcılarımızın şiddet algılayışı yada tanımlamasının sadece fiziksel şiddetle sınırlı, oldukça dar bir tanımlama olmasıydı. Aslında sadece bu boyutta bile şiddete uğrama oranı oldukça yüksekken biz katılımcılarımıza şiddetin farklı türleri olabileceğini açıklamak durumunda kaldık.

TABLO 35		ŞİDDETE UĞRADINIZ MI ?			
		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	Evet	35	70,0	70,0	70,0
	Hayır	15	30,0	30,0	100,0
	Total	50	100,0	100,0	

Yukarıda ki tabloda görüldüğü gibi katılımcılarımızın %70'i evliliklerinde eşlerinden fiziksel şiddet görmüştür. %30'u fiziksel şiddet görmediğini belirtse de onlarda sözlü şiddet, hakaret gibi pek çok olaya maruz kaldıklarını ifade etti. Şiddete uğrama oranı evliliğin ilk yıllarında daha yaygın olarak görülmektedir özellikle eşlerin ailelerinin evliliğe müdahaleleri eşler arasında gerginliğe neden olup şiddeti doğurmaktadır. Şiddete uğrayan katılımcılarımızın %75'si birkaç kere bu olayı yaşamış, %18'i ara sıra şiddete uğradığını, %5'i ise her zaman şiddete uğrama ihtimali olduğunu belirtmiştir (Bkz. Tablo-36).

TABLO 36		HANGİ SIKLIKLA			
		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	Birkaç kere uğradım	25	56,0	75,7	75,7
	Ara sıra uğruyorum	5	14,0	18,9	94,6
	Her zaman tehlike var	2	4,0	5,4	100,0
	Total	35	74,0	100,0	
Missing	System	15	26,0		
Total		50	100,0		

TABLO 34		ŞİDDETE UĞRAYAN KADIN NE YAPMALI			
		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	polise-kuruma başvurmalı	18	36,0	36,0	36,0
	bu tür şeyler normaldir	27	54,0	54,0	90,0
	ailesinin yanına gitmeli	5	10,0	10,0	100,0
	Total	50	100,0	100,0	

Katılımcılarımıza sizce şiddete uğrayan bir kadın ne yapmalı diye sordüğümüzda yukarıda yer alan Tablo-34'te görüldüğü gibi % 54'ü bu tür olayların aile içinde normal olduğunu, %36'sı polise yada bir kuruma başvurması gerektiğini, %10'u ise ailesinin yanına dönmesi gerektiğini belirtmiştir. Fakat katılımcılarımızın şiddete uğradıklarında yaptıkları şey yapılmasını gerekli gördükleri şeylerle örtüşmemiştir. Katılımcıların %70'i şiddete uğradığında hiçbir şey yapmamıştır %29'ise pasif bir tavır alış olarak eşiyile konuşmamayı tercih etmiştir (Bkz.Tablo-37).

TABLO 37		ŞİDDETE UĞRADIĞINDA NE YAPTI			
		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	Eşimle konuşmadım	11	22,0	29,7	29,7
	Hiçbirşey yapmadım	26	52,0	70,3	100,0
	Total	37	74,0	100,0	
Missing	System	13	26,0		
Total		50	100,0		

Genel olarak kadınlarda şiddeti eylemsizlikle karşılayan bir yaklaşım hakimdir. Aslında %76'sı erkeğin kesinlikle şiddet uygulamaya hakkı olmadığına inanırken (Tablo-38) bir yandan da aile içinde bu tür şeylerin normal olduğu anlayışı içten içe davranışları belirlemektedir. Özel bir alan olarak ailenin erkek egemenliğinin tüm uygulamalarını meşrulaştırıcı rolü burada da belirgindir. Ev erkeğin hakimiyet alanıdır ve burada erkeğin her türlü eylemi bir meşruluk kılıfı bulabilmektedir kendine.

TABLO 38		ERKEKLERİN ŞİDDET UYGULAMA HAKKI VAR MI			
		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	Kadın hakketmişse	12	24,0	24,0	24,0
	Kesinlikle yok	38	76,0	76,0	100,0
	Total	50	100,0	100,0	

Kadınlar da çoğu zaman, içselleştirdikleri eril egemen zihniyetle suçu kendilerinde aramakta yada erkeğin davranışlarını maruz gösterecek kılıflar bulmaya yönelmektedir. Konuşmalarımız sırasında katılımcılarımız çoğunlukla kadınların özellikle 'çeneleri' yani çok konuşmaları ve erkeğin üzerine fazla gitmeleri nedeniyle dayağı hakkettiklerini belirtmiştir. Zaten onlara eğer kadınların bazı durumlarda şiddeti hak ettiğini düşünüyorsanız bunlar nelerdir diye sorduğumuzda Tablo-39'da görüldüğü gibi %42'si namusla ilgili konuları,%30'u eşinin istediği şeyleri yapmadığı durumları,%16'sı ise kendi sorumluluklarını yerine getirmediği durumları ifade etmiştir. Yani aslında şiddeti haklı kılabilen durumlar kadınlar tarafından da kabullenilmiş ve içselleştirilmiştir. Kadınların kendi aileleri de şiddet söz konusu olduğunda kadınları yalnız bırakıp çoğu zaman aile içi ve özel olarak değerlendirilen bu alana karışmamaktadır. Kadının ailesine başvurması ise bir katılımcımızın deyişiyle '*işler ancak son noktaya vardığında*' mümkün olmaktadır.

TABLO 39		KADIN ŞİDDETİ HAKEDİYORSA HANGİ DURUMLARDA?			
		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	Namusla ilgili konularda	21	42,0	42,9	42,9
	Eşinin isteğini yapmazsa	15	30,0	30,6	73,5
	Sorumluluğunu yapmazsa	13	26,0	26,5	100,0
	Total	49	98,0	100,0	
Missing	System	1	2,0		
Total		50	100,0		

Bir diğer önemli nokta kadınların kendi hemcinslerine karşı uyguladıkları şiddeti içermektedir. Katılımcılarımıza daha önce bir kadın tarafından şiddete uğradınız mı diye sorduğumuzda %38'i evet uğradım,%62'i ise hayır uğramadım cevabı vermiştir.

TABLO 40		BİR KADIN TARAFINDAN ŞİDDETE UĞRADINIZ MI? KİM TARAFINDAN?			
		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	Evet	19	38,0	38,0	38,0
	Hayır	31	62,0	62,0	100,0
	Total	50	100,0	100,0	

Konuşmalarımızla bu konuyu biraz deştığımızda aslında gerçek oranların biraz daha farklı olduğunu gözlemledik. Katılımcılarımızın çoğu annesinden, kaynana yada diğer kadın yakınlarından gördüğü dayak, kötü söz, azarlama gibi davranışları şiddet olarak tanımlamamıştır. Aslında çoğu zaman özellikle sözlü şiddetin fiziksel olandan daha zarar verdiğini bizzat yaşasalar bile bu konuda katılımcılarda genel bir bilinç düzeyi oluşmadığı gözlenmiştir. Örneğin daha önce bir kadın tarafından şiddete uğramadığını belirten katılımcımız evlilik hayatından bahsederken kaynanasının birlikte yaşadıkları zaman kendisine karşı, çok olumsuz davrandığı şu sözlerle anlatmıştır '*kaynanam bana çok hakaret yaptı vursaydı ondan daha iyiydi ama çok hakaret etti zaten eşimde onun yüzünden beni dövüyordu*'. Sosyal ve 'özel' yaşamda sürekli olarak şiddete maruz kalan kadın çoğu zaman bilinçsiz bir biçimde bunu kendisinde yine kendisi gibi mağdurlara yada hiyerarşide kendisinden daha altta bulunan çocuklara uygulamaktan kaçınmamaktadır.

Tablo-41'de görüldüğü gibi katılımcılarımızın %68'i çocuklarına şiddet uyguladığını belirtmiştir. Çocuklara uygulanan sözlü yada bir-iki tokattan ibaret davranış çoğu kez şiddet olarak tanımlanmazken çocukların disipline edilmesinde hala bir araç olarak kullanılmaktadır. Ayrıca şiddetin hiyerarşik bir biçimde yukarıdan aşağıya doğru bu aktarılışı, bölgedeki çatışma ve gerginlik ortamı, yoksulluğun getirdiği sorunlar, medyanın şiddet içerikli programlara ağırlık vermesi gibi olgulara eklenip giderek artan bir şekilde şiddetin toplumsal yaşamda ve insan ilişkilerinde etkisini artırmasına yol açmaktadır.

TABLO 41		SİZ ŞİDDET UYGULADINIZ MI? KİME?			
		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	Evet	34	68,0	68,0	68,0
	Hayır	16	32,0	32,0	100,0
	Total	50	100,0	100,0	

Bu konuda yapılması gereken öncelikli iş kadınların farklı şiddet türlerinin farkına varmasına yardımcı olmaktır. Bugün ülkemizde kadınlar hala, kadın intiharları, töre-namus cinayetleri, çok eşli evlilik, erken ve zorla evlendirilme, kız çocuk doğurma veya çocuksuzluğun sorumluluğunu tek başına üstlenmek zorunda kalma, kazancına el konması, taciz ve tecavüzlere uğrama, ailesi tarafından bekaret kontrolünden geçirilme, kadın ticareti, yoksulluk, işsizlik, dini inanç ve geleneklere uymaya zorlanma, zorunlu yada ekonomik güçle yerlerinden olma gibi pek çok farklı şiddet biçimine maruz kalmaktadır

Kadına yönelik şiddet, etnik köken, cinsel tercih, dini inanç nedenli diğer ayrımcılık uygulamalarıyla üst üste binerek ve silahlı çatışma, yoksulluk gibi diğer sosyal sorunlardan etkilenerek ağırlaşmaktadır. Kadın kuruluşlarının yaptığı araştırmalar da, sözel şiddet dahil olmak üzere, evli kadınların hayatları boyunca en az bir kez şiddete uğramışlık oranının Türkiye genelinde % 97'ye kadar yükseldiğini göstermiştir (CEDAW,2004:57). Bu istatistiklere karşın, Türkiye'de kadına yönelik şiddete ilişkin adalet (adli tıp, savcılık ve mahkeme), polis karakolları, acil servis vb kamu hizmetlerinin kayıt verilerine dayanan, düzenli istatistiksel bilgi üretilmemektedir.

Şiddet ülkenin genelinde yaygın bir olgu iken sadece Doğu ve Güneydoğu gibi bölgeler bu konuda adres gösterilmekte ve yaşanan sorunun büyüklüğü göz ardı edilmektedir. Bu bölgelerde kadınların özgül sosyo-kültürel özellikler, ekonomik yoksulluk ve çatışma ortamı gibi olgularla yaşadıkları sorunlar ağırlaşmaktadır. Bu nedenle bölgeye yönelik çalışmaların daha bütünlüklü projeler olması gerekirken devlet bölgedeki kadın kuruluşlarının acil bir ihtiyaç olarak gördüğü, güvenli sığınakların açılması konusunda dahi adım atmamaktadır. Kadınların şiddete uğradıklarında başvurabilecekleri, bilgi ve destek alabilecekleri kamuya ait merkezlerin sayısı oldukça azdır ve daha çok yerel çabalarla sınırlıdır. Hukukçuların oluşturduğu hukuksal danışmanlık hizmetleriyle kadın kuruluşlarının kurduğu kadın danışma merkezlerinin sayısı da yeterli değildir.Devlet, kadın kuruluşlarının

bağımsız sığınaklarına hiçbir maddi destek sağlamazken bu sığınakların belirli standartlara uygun olmasını yasal düzenlemeyle emretmekte ve denetimini yapmaktadır.

Son yıllarda gerçekleştirilen yasal düzenlemelerin kadınları güçlendirici ve eşitlik yönünde olumlu etkileri olduğu açıktır ancak, devlet bu yasal düzenlemelerin uygulamaya geçirilmesinde oldukça ağır davranmaktadır.

BÖLÜM-4

4.Sonuç ve Değerlendirme

Türk modernleşmesinde kadın kimliğinin tanımlanması daha başından itibaren değişim sürecinin temel kalkış noktasını oluşturmuştur. Batıcı, Doğucu yada İslami kesimlerdeki ortak paydayı ataerkil zihniyetin toplumsal dönüşüm sürecinde yaşadığı tedirginlik oluşturur. Bu nedenle modernleşme sürecinin oryantalist zihniyetiyle birlikte bu ataerkil tedirginlik toplumsal cinsiyet rollerinin çizilmesinde belirleyici hale gelir. Modernleşmenin çoğul oryantalist boyutları, kadını geleneksel İslami yapıdan 'modern' toplumun kamusal alanına fırlatırken dahi ataerkil düalizmin cinsiyet rejimine sadık kalmıştır. Bu anlamda ataerkil ideoloji değişen toplumsal yapının değişmeyen temeli olmaya devam etmiştir. Aydınlanmanın rasyonel kartezyen insan tanımlamasında somutlaşan birey ve insan olguları aslında Batılı beyaz, burjuva ve her şeyden önce erkek olan özneyi imler. Erkek daima uygarlık, medeniyet, rasyonellikle kadın ise irrasyonelizm, duygusallık ve doğayla özdeşleştirilir. Batı modernleşmesinin en çetrefilli konularından birini erkeği referans alan yurttaş ve insan kavramının içeriğinin genişletilerek kadının da bu kategoriye dahil edilmesi oluşturur. Fakat modern toplumlarda, toplumsal cinsiyet alanına dair düalist yapıyı değiştirmez tam tersine özel- kamusal, duygusal- nesnel, arzu- akıl gibi karşıtlıklarla bu ikiliği yeniden üretir. Böylelikle, özellikle kamusal ile özel alan arasındaki ayırım devlet kurumlarınca denetlenen yeni bir baskı ve iktidar yapısı oluşturur.

Üçüncü Dünyada modernleşme olgusu Batılı çizgisel tarih anlayışı uyarınca geleneksel bağlardan özellikle dini inançlardan kurtularak modern bir topluma varılabileceği anlayışıyla şekillenir. Modernliğin bu algılanışına göre geleneksel ve modern kategorileri birbirini dışlayan karşıt ve çelişkili kategorilerdir. Özellikle Türk deneyiminde medeni insan ile modern diye tariflenen belli bir yaşam tarzı sıkı sıkıya özdeşleştirilmiştir.

Batılılaşma formunda modernleşen ülkelerdeki kadının toplumsal konumu çok daha çetrefilli bir değişime sahne olur. Geç uluslaşma sürecinde katı bir ulusalcı söylemin varlığı ve oryantalist tahayyülün belirleyiciliği kadına biçilen toplumsal cins rolünü de oldukça tartışmalı bir iktidar mücadelesi alanına taşır.Kadın

modernleşme sürecindeki değişimlerin hem bir aynası olarak görülür hem de milli birliğin sağlanması açısından sembolik bir değerle donatılır. Bu nedenle modernleşme süreci kadın ve erkek açısından farklı bir okumaya tabi olma ihtiyacı taşır. Modernleşmeyle kadının elde edeceği görece özerklik eril iktidara yönelik bir tehdit olarak görüldüğü için kadın davranışlarının yeni toplumsal cinsiyet tanımlamaları aracılığıyla kontrol altına alınması çabası gelişir. Pek çok yazarında altını çizdiği gibi tıpkı Doğu- Batı düalizminde olduğu gibi cinsiyetçi düalizm bütün düalizmlerin temelini oluşturur. Türkiye özelinde cumhuriyetin resmi ideolojisi kadınların kamusal alana çıkışını, eğitim alma ve ekonomik yaşama katılma hakkını desteklerken bunu daha çok İslami toplumsal yaşamın çizdiği sınırları kendi toplumsal projesi lehine değiştirmek amacıyla savunmuştur. Kadın bedeni ve cinselliğinin kontrolünün İslami toplumsal yapıların biçimlenmesinde ki en temel öge oluşu ve Kemalist projenin çoğul oryantalist tahayyülü kadını kamusal alana çıkarma göreviyle yüz yüze bırakmıştır. Fakat oryantalist söylem ve onunla biçimlenen Kemalist medeniyet projesi de ataerkil bir düalizmi toplumsal hücreye taşımıştır. Kemalist rejimin ideal kadını da yeni modern sorumluluklarının yanı başında geleneksel anne ve eş vazifelerini bulmuştur. Bu noktada Doğucu yada Batıcı, İslamcı yada modern ayrımını silikleştirecek bir biçimde erkek özneler, iktidarlarının kadın tarafından tehdit edilmesini engellemek noktasında buluşabilmiştir.

Yapıbozum mevcut iktidar ilişkilerini ve yapılarını eleştirmeyi hedeflerken aynı zamanda dönüştürücü ve yeniden oluşturucu bir vizyona da vurgu yapar. Kişilikten ırktan, sınıftan, toplumsal cinsiyetten vb kaynaklanan iktidar ilişkileri açıkça tanınıp kabul edilmediği sürece bir başka kültürü inceleme çabası sonucunda edinilen bilgi, çarpık bir bilgi olmaya devam edecektir. Bu nedenle oryantlizmin çoğul boyutlarından hareketle farklı koşullarda yaşayan kadınları anlayıp tanımlayabilmek için öncelikle kültürel bağlamın kavranması gerekir.

Kadınlar açısından evrensel bir insanlık kategorisi içinde her biri özgül kimliklere sahip ama aynı zamanda evrensel bir eşitlik konumunda bulunmak temel idealdir. Fakat bireysel kimliğin ve evrensel öznenin Batılı, beyaz burjuva erkek oluşu ve modernliğin evrensellik iddiasının aslında farklılıkları ötekileştirip, hiyerarşik bir ikili karşıtlıklar evreni yaratması onun meşruluğunu tartışmayı zorunlu

kılmaktadır. Hem oryantalist bir yaklaşımla Batı dışı toplumların ötekileştirilmesi hem de oryantalizmin çoklu boyutlarıyla bu zihniyetin Batı dışı toplumlara da sirayet etmesi Türkiye’de kadınlar açısından öteki Doğu’lunun ötekileştirilmiş kadını gibi bir olguyu gündeme taşır. Kimliklerin çoğu zaman ötekiyle ilişki temelinde kurulması bu ilişkilenenin mutlak hiyerarşik bir düzlem ve hem ontolojik hem de epistemolojik bir dışlanmışlık oluşturacağını kabul etmeyi gerektirmez. Böylesi bir yaklaşım ancak cinsiyetçi, Avrupa merkezci ve kültür merkezci bir yaklaşımı sürdürüp yeniden üretebilir. Bu nedenle modernizmin ve ona içkin çoğul oryantalist tahayyüllerin farklılığı dışlayan evrensellik, birey, kültür, kimlik tanımlamalarının yerine ötekiliği gerçek bir eşitlik içinde tarifleyen alternatif tanımlamalara ihtiyaç vardır. Fakat burada bir tehlikeyi de göz ardı etmemek gerekmektedir. Sıkça vurgu yapılan ötekilik nosyonu da bizi post modern söylemlerdeki gibi farklılığı fetişize eden bir kutsayışa götürmemelidir. Böylesi bir kutsayış diyaloga dayalı bir kamusal alanın ve siyasal anlayışın gelişimine engel olur. Sosyolojik olarak bütün kimliklerin kurgulanmış kimlikler olduğunu ve her kurgulamanın iktidar ilişkilerince belirlendiğini hatırlatarak kimliklerin kim için hangi kaynaktan ve neden kurgulandığını gözden kaçırmamak gerekmektedir.

Türkiye’de Batılılaşma anlamında yaşanan modernleşme oryantalist söyleme içkin bir ideolojik yaklaşımla ulusçu ideolojiyi sentezlemiştir. Kemalist medeniyet projesi bu yönüyle farklı kimlik taleplerini bastıran bunları asimile etmeye çalışan bir yaklaşım içine girmiştir. Sonuç olarak bu medenileşme projesinin etkileri yüzeysel kalırken beraberinde ciddi muhalefet unsurlarının gelişimini de getirmiştir ve bu iktidar mücadelelerinin odağında da yine kadın yer almıştır. Bir yanda özellikle laiklik unsuruna karşı bir İslami kadın kimliği hareketi ön plana çıkmış diğer yandan özellikle Doğu bölgelerinde modernleşmenin oryantalist zihniyeti, uygulamaların etkinliği azaltıcı bir işlev görmüştür.

Kadınların hem sosyal aktörler olduklarını ve bu nedenle belirli bir öznelliklerinin bulunduğunu ama aynı zamanda kendi denetimleri dışındaki güçlerinde denetimine tabi olduklarını kavramak gerekmektedir. Kadınların onlara sunulan cemaat yada sosyal kimliklerinin ardında kaybolmadan kendi özgünlüklerini açıkça sergileyebilecekleri alternatif yaklaşımların geliştirilmesi elzemdir.

Toplumsal cinsiyet eşitliği hem demokrasinin hem de sürdürülebilir ve dengeli bir kalkınmanın temel koşullarından biridir. Toplumsal cinsiyet eşitliğinin gerçekleşmesi kadınların kendi aralarında hiyerarşik olmayan eşitlikçi deneyim aktarımını ve sorunların yaşam alanlarının özgünlüğünden hareketle çözümünü hedefleyen bir çabayla sağlanabilir. Ancak böyle bir hareket devlet kurumlarının performanslarının daha objektif bir şekilde takibi ve denetimini sağlayabilir. Demokrasiden bahsetmek ancak kadınların birbirlerinin deneyimlerinden faydalandığı ve bunu bir zenginlik olarak değerlendirdiği koşullarda olanaklı hale gelir.

Avrupa'nın yaşadığı tarihsel süreçlerin ve deneyimin bir dünya görüşü yada modeli olarak değil Berktaç'ın da belirttiği gibi 'ortak bir insanlık ailesi'ne ulaşmak için, olumlu yönleriyle sahiplenilmesi gerekmektedir. Ötekileri dışlayıp kendini medenileştirme vazifesine vakfeden bir Batılı anlayışın terk edilmesi de temel bir zorunluluk olmaya devam etmektedir. Ayrıca özellikle cinsiyet eşitsizliği söz konusu olduğunda birbirinden çok farklı yapı, kültür ve dinler arasında bile ciddi benzerlikler söz konusu olmaktadır. Bu çarpıcı olgu bugün pek çok uluslar arası örgüt tarafından da kabul edilmektedir. Avrupa ülkeleri de dahil kadın erkek eşitliği fikrinin ve buna uygun toplumsal düzenlemelerinin gerçekleştirilmesi oldukça yavaş işleyen bir seyir izlemiştir. Yasal olarak sahip olunan haklar kadınların siyasal ve kamusal yaşama katılımını sağlayıcı bir etkiye sahip değildir. Kadınların ikincilliği uzun bir tarihsel geçmişe ve bu geçmişte kadınların özel alana hapsedilip bağımlılaştırılmalarına dayanmaktadır.

Kadınlara karşı ayrımcı kültürel pratikler farklı derecelerde de olsa tüm toplumlarda görülen bir olgu olmasına rağmen Batı toplumlarında genel kanı bu ataerkil pratiklerin sadece İslam ve Doğu dünyasıyla sınırlı olduğudur. Batıda yaygın olan anlayış öteki yani Doğulu kadınları bir bütün olarak son derece geri kalmış, itaatkar, bağımlı ve aciz olarak görmektir. Türkiye'nin Batısında da kendi Doğusuna yönelik böyle bir kanı mevcuttur. En yakın örnek son dönem medya da sıkça maruz kaldığımız Doğu da çekilen dizi örnekleridir. Uzak ve mistik bir bölgenin geri kalmışlığı, feodalliği, şiddet içeren sosyal yaşamını konu alan bu tür diziler medyanın uzun zamandır en çok rağbet konuların başında gelmektedir. Batılı özgür bir kadının feodal değerlerin içinde kapana sıkışmış uzak diyarın kadınlarını, içinde

yaşadıkları karanlıktan kurtarmak için harcadığı çabayı sergileyen Sıla adlı dizinin son dönemin en çok reyting alan dizilerinden biri olması sebepsiz değildir. Böylece Batılı kadının sahip olduğu özgürlükler yüceltilirken adeta bir abla küçük kardeş hiyerarşisi içinde küçük Doğulu kız kardeşin kurtarıcılığı da ablanın kutsal vazifesine dönüştürülmektedir. Batılı Türk kadını kendi ayrıcalıklı konumu ve öznelliğini Doğulu kadının ezilmişliği üzerinden tanımlamaktadır. Burada Doğululukla özdeşleşen bir diğer önemli unsur İslam olgusudur. Zaten Doğu denilince onu karakterize etmek için akla gelen ilk öge İslam olmaktadır. Doğululuk ve Batılılık basit bir farklılığı işaretlemekten öte burada Batılı kadının kültürel, ekonomik ve sosyal üstünlüğünü içeren bir karşıtlığa vurgu yapar.

Kadının ötekiliği ve marjinalleştirilmesi sorununa bütünlüklü bir çözümün geliştirilebilmesi için her şeyden önce gerçekliği ifade etmekten uzak bir takım kalıp yargıların üstüne gidilmesi gerekmektedir. Bu kalıp yargılardan ilki Batının oryantalist bir bakışla ürettiği ataerkilliği Doğulu toplumlara yansıtarak kendini özgürlük ve gelişmenin yeşerdiği yegane coğrafya olarak sunmasıdır. İslam ve onunla özdeşleşen Doğulu toplumlarda kadının, Doğulu erkeğe mutlak tabiiyetinden ve adeta köle konumunda oluşundan bahseden Batılı ülkelerde yaşayan kadınlarda aslında toplumsal cinsiyet eşitliği anlamında sahip oldukları hakları 20. yüzyılın son yarısında elde etmişlerdir. Kadınların erkek egemenliğini doğal sayan geleneksel yaklaşımı zorlamaları ise kendi mücadeleleri sonucunda özellikle ikinci dalga feminist hareketin yükselişiyle mümkün olmuştur.

Bugün bile pek çok Batılı ülkede kadınlar hala cinsiyetçi işbölümü, şiddet, ekonomik yaşamda cinsiyetçi uygulamalar vb sorunlarla mücadele etmektedir. Ertürk geleneksel ataerkilliğin yıkıldığı pek çok Batılı ülkede dahil kadınlara karşı şiddetin 'değişmiş, incelmış, üstü örtük biçimlerde devam ettiğine'(Ertürk,1999) dikkat çekmiştir. Ayrıca BM gibi uluslararası örgütlenmelerin yaptığı araştırmaların istatistikleri de bu tür olayların çok da incelmış ve üstü örtülmüş değil oldukça yoğun ve açık bir biçimde yaşandığına işaret etmektedir. Yine Avrupa konseyinin bazı çalışmalarının sonuçlarına göre gelir ve eğitim seviyesinin artmasının aile içindeki şiddetin etkisini artırdığı ortaya çıkmıştır. Avrupa'da şiddet uygulayan erkeklerin büyük bir kısmı üniversite mezunu yada işi gereği elinde belli bir gücü tutan erkeklerden oluşmaktadır. Bu nedenle cinsiyete dayanan ayrımcılığı sadece

Doğulu, İslami ÷lkelerle özdeşleşmiş bir sorun olarak değerlendirmek sorunu yanlış teşhis etmek anlamına gelecektir. Sorun bir din yada kültür sorunu değil bütün toplumlarda varolan eşitsiz güç ilişkilerinin bir ürünüdür.

Batılı kadınların mücadelelerine benzer bir mücadele kendi özgün farklılıklarıyla birlikte Osmanlıdan itibaren ÷lkemizde de yaşam bulmuştur. Osmanlı döneminde pek çok kadın eksiksiz insan ve yurttaş olma talebiyle mücadele yürütmüştür. Cumhuriyet öncesi Osmanlı toplumunun şeriatla yönetilen yapısı Tanzimat, Birinci ve İkinci Meşrutiyet dönemlerindeki kimi uygulamalarla değiştirilmeye çalışılmıştır. Dönemin üç büyük düşünce akımının (Osmanlıcılık, Türkçülük, Batıcılık) tamamında kadın sorununa yönelik talepler öne sürmüştür. Yani kadın sorununun çözümü için dönemin modernleşmeci erkekleri öncülük yapmıştır. Kadınlarda kurdukları cemiyetler ve dergi çalışmalarıyla bu konuda bir kamusal alanın ve cinsiyet eşitsizliğine karşı feminist bir bakış açısının gelişimine olanak sağlamıştır.

Osmanlı ve sonrasında Cumhuriyet kadınları Türk ulusçuluğunun kadınların yurttaşlık haklarına yönelik bir alan açacağına inandıkları için pek çok ulus inşasında olduğu gibi ulusçu ideolojinin egemenliği altında kalmıştır. Özellikle cumhuriyetin kuruluşuyla gerçekleştirilen eski toplumsal yapıdan bir takım radikal kopuşları içeren yenilikler kadınların kamusal alanda görünür hale gelmesine yardımcı olmuştur. Bu noktada örneğin medeni Kanunun kabulü önemli bir adımdı fakat pek çok kadın akademisyenin de belirttiği gibi sosyal yaşamda travma yaratacak derecede radikal bu değişiklikleri ataerkilliğe dayanan gayet güçlü ideolojik ve yapısal süreklilikler çevrelemekteydi. Medeni kanunda dahil pek çok alan kadınların daha sonra değiştirmek için uzun bir mücadele verecekleri önemli cinsiyetçi öğeler içermekteydi. Cumhuriyet rejiminin özellikle kentli orta sınıf kadınlar için pek çok somut kazanım getirdiği ve kadınların kamusal alana daha aktif katılımını sağladığı bir gerçekliktir. Ne var ki ataerkillik gibi toplumsal yaşamın ve kültürün derinliklerine kök salmış normların değiştirilmesi kolay olmamaktadır. Kültürel düzlemdeki değişimler yasal değişimleri daha geriden takip etmektedir. Fakat bu dönemin ulusçu ideolojisinden etkilenen kadınlar ulusçu ideolojiye içkin oryantalist bakışı kadın sorununa da yansıtmıştır. Bu kesim için cumhuriyetle ve Atatürk inkılaplarıyla birlikte Türk kadını özgürlüğünü eline almıştı ve rejimin sürekliliği

onların özgürlüklerinin de teminatıydı. Bu nedenle ‘Cumhuriyetin kızları’ yada Kemalist feministler Atatürk’le birlikte kendine laik, demokratik, modern ve kadın haklarına saygılı bir vizyon çizen rejimin olumlu görüntüsünü bozmamak adına seküler bir muhafazakarlığın sınırlarında takılı kaldılar. Rejimin olumlu imajını bozmama gayreti ülkede bağımsız bir kadın hareketinin gelişiminin ve kadın haklarının ve sosyal konumunun güçlenip tüm ülke çapında yaygınlaşmasının önünde bir engel haline geldi. Bununla birlikte Kemalist kadınların milliyetçi ve oryantalist yaklaşımları dayatmacı bir modernleştirme misyonu geliştirmelerine neden oldu. Özellikle ülkenin Doğusunda yer alan kadınların feodal ve İslami bir gerilik içinde tasavvur edilip buranın kendi iç dinamiklerine ve deneyimlerine dayanmadan yapılan dışardan müdahaleci ve oryantalist bir zihniyete sahip yaklaşımlar atılmak istenen adımları başarısızlığa sürüklemiştir.

KAYNAKÇA

- ABU-LUGHOD, Lila (2007) 'Oryantalizm ve Orta Doğu Feminist Çalışmaları', **Oryantalizm Tartışma Metinleri**, Doğu Batı Yayınları, Ankara, s.449-464.
- ALTUN, Fahrettin (2005) **Modernleşme Kuramı**, Küre Yayınları, İstanbul
- ARAT, Zehra (1998) 'Kemalizm ve Türk Kadını', **75 Yılda Kadınlar ve Erkekler**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, s. 123-145
- ARAT, Yeşim (1999) 'Democracy and Women in Turkey: In Defence of Liberalism', **Social Politics**, Fall, s.383-197
- BAĞLI, Mahzar (2000) **Modern Bilinç ve Mahremiyet**, Perşembe Kitapları, 1. Baskı, İstanbul
- BERKES, Niyazi (2002) **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, Yapı-Kredi Yayınları, 1. Baskı, İstanbul
- BERKTAY, Fatmagül (2001) Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Feminizm, **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, Cilt-I, Cumhuriyete Devreden Düşünce**, İletişim Yayınları, İstanbul, s. 121-143.
- BERKTAY, Fatmagül (2003) **Tarihin Cinsiyeti**, Metis Yayınları, 1. Baskı, İstanbul.
- BERKTAY, Fatmagül (2004) **Türkiye ve Avrupa Birliğinde Kadının Durumu: Başarılar, Sorunlar, Umutlar**, Ka-Der Yayınları, İstanbul, 204.
- BERKTAY, Fatmagül (1992) 'Türkiye'de Kadın Hareketi: Tarihsel bir Deneyim', **Kadın Hareketinin Kurumsallaşması**, Metis Yayınları, s.89-99.
- CEDAW (2004) **Sivil Toplum Raporu: Atölye Çalışmaları**, Uçan Süpürge Yayınları, İstanbul.
- CHATTERJEE, Partha (1996) **Milliyetçi Düşünce ve Sömürge Dünyası**, İletişim Yayınları, 1. Baskı İstanbul.
- CLIFFORD, James (2007) 'Oryantalizm Üzerine', **Oryantalizm Tartışma Metinleri**, Doğu Batı Yayınları, Ankara, 134-159.
- ÇAKIR, Serpil (1994) **Osmanlı Kadın Hareketi**, Metis Yayınları, 1. Baskı, İstanbul.
- ÇIRAKMAN, Aslı (2002) 'Oryantalizmin Varsayımsal Temelleri: Fikri Sabit İmgelem ve Düşünce Tarihi', **Doğu Batı**, Yıl 5, Sayı-20, Ağustos, Eylül, Ekim-1.
- ÇIRAKMAN, Aslı (2007) 'Oryantalizmin Batısı ve Oryantalist Söylem', **Oryantalizm Sempozyumu**, Kültür Müdürlüğü Yayınları, 1. Baskı, s. 105-119.
- DURAKBAŞA, Ayşe (2000) **Halide Edip: Türk Modernleşmesi ve Feminizm**, İletişim Yayınları, İstanbul
- ERCAN, Fuat (2001) **Modernizm, Kapitalizm ve Azgelişmişlik**, Bağlam Yayınları, 2. Baskı, İstanbul.
- ERKAN, Rüstem (2002) **Kentleşme ve Sosyal Değişme**, Bilimadamı Yayınları, 1. Baskı, Ankara.

ERKAN, Rüstem (2005) **Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin Sosyal Yapısı ve Değişme Eğilimleri**, Kalan Yayınları, 1.Baskı, Ankara.

ERTÜRK, Yakın (1999) **Violence Against Women**, Fact Sheet, Swedish Government Offices.

FRANTZ, Fanon (2001)**Yeryüzünün Lanetlileri**, Avesta Yayınları,3. Baskı, Çev. Lütfi Fevzi Topaçoğlu, İstanbul.

FREIRE, Paulo (1990) **Ezilenlerin Pedagojisi**, Ayrıntı Yayınları, 3.Baskı, İstanbul.

GÖLE, Nilüfer (2004) **Modern Mahrem**, Metis Yayınları, 8. Baskı, İstanbul.

GÖLE, Nilüfer (2000) **İslam'ın Yeni Kamusal Yüzleri**, Metis Yayınları, İstanbul .

HANEFİ, Hasan (2007) '**Oryantalizmden Oksidentalizme**', **Oryantalizm Sempozyumu**, Kültür Müdürlüğü Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, s.79-91.

HAYDEN, Milica Bakic (2007) 'Sürekli Çoğalan Oryantalizmler: Eski Yugoslavya Örneği' , **Oryantalizm Tartışma Metinleri**, Doğu Batı Yayınları, Ankara, s.355-375.

İNALCIK, Halil (2002) 'Hermemotik, Oryantalizm, Türkoloji', **Doğu Batı**, Sayı-20, Yıl-5, Ağustos, Eylül, Ekim-1.

JEANNIERE, Abel (2000) 'Modernite Nedir', **Modernite Versus Postmodernite**, Vadi Yayınları, Der. Mehmet Küçük, 3. Baskı, Ankara.

KAHRAMAN, Hasan Bülent (2002) 'İçselleştirilmiş, Açık ve Gizli Oryantalizm ve Kemalizm', **Doğu Batı**, Sayı-20, Yıl 5 , Ağustos, Eylül, Ekim-1, s.153-181.

KAMER (2006), **İstersek Biter Kamer 'Namus' Adına İşlenen Cinayetler 2006 Raporu**, Kamer Vakfı, Diyarbakır.

KANDİYOTİ, Deniz (1993) 'Ataerkil Örüntüler:Türk Toplumunda Erkek Egemenliğinin Çözümlemesine Yönelik Notlar', **Kadın Bakış Açısından 1980'ler Türkiye'sinde Kadın**, Der. Şirin Tekeli, İletişim Yayınları, 2.Baskı İstanbul. s. 123-142

KANDİYOTİ, Deniz (2007) '**Cariyeler, Bacılar, Yurttaşlar**', Metis Yayınları, 2. Basım, İstanbul.

KEYMAN, Fuat (1999) 'Farklılığa Direnmek: Uluslararası İlişkiler Kuramında 'Öteki' Sorunu', **Oryantalizm, Hegemonya ve Kültürel Fark**, İletişim Yayınları, İstanbul.

KEYMAN, Fuat(2003) 'Türkiye'de Laiklik Sorununu Düşünmek: Modernite, Sekülerleşme, Demokratikleşme', **Doğu Batı**, Sayı-23, Yıl 6, Mayıs, Haziran, Temmuz, İstanbul.

KEYMAN, Fuat (2007) 'Edward Said ve Bir Modernite Eleştirisi Olarak Oryantalizm', **Oryantalizm Sempozyumu**, Kültür Müdürlüğü Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, s. 119-131.

KONGAR, Emre (2002) **21.Yüzyılda Türkiye**, Remzi Kitapevi, 31. Baskı, İstanbul.

KONTNY, Oliver (2002) 'Oryantalizm ve Ataerkillik Üzerine', **Doğu Batı**, Sayı-20 Yıl 5, Ağustos, Eylül, Ekim-1, İstanbul, s.117-135.

KÖMEÇOĞLU, Uğur (2007) 'Oryantalizmin Yankısı veya Yankılanıp Duran Oryantalizm', **Oryantalizm Sempozyumu**, , Kültür Müdürlüğü Yayınları, 1. Baskı , İstanbul, s.131-159.

KÖMEÇOĞLU, Uğur (2003), 'Örtünme Pratiği ve Toplumsal Cinsiyete İlişkin Mekansal Bir Etnografı', **Doğu Batı**, Sayı-23, Yıl 6, Mayıs, Haziran, Temmuz, İstanbul, s.37-75.

LEWIS, Bernard (2007) 'Oryantalizm Sorunu', **Oryantalizm Tartışma Metinleri**, Doğu Batı Yayınları, Ankara, s.217-246.

LYOTARD, J.F (2000) Postmodern Durum, Vadi Yayınları, çev. Ahmet Çiğdem, Ankara.

MAKDİSİ, Ussama (2007) 'Osmanlı Oryantalizmi', **Oryantalizm Tartışma Metinleri**, Doğu Batı Yayınları, Ankara, s. 271-316.

MANZOOR, Parvez.S (2007) 'Edward Said ve Bir Modernite Eleştirisi olarak Oryantalizm', **Oryantalizm Sempozyumu**, Kültür Müdürlüğü Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, s.91-1005.

MARDİN, Şerif (2002) 'Oryantalizmin Hasır Altı Ettikleri', **Doğu Batı**, Sayı-20, Yıl 5, Ağustos, Eylül, Ekim-1, İstanbul, s.111-117.

MARDİN, Şerif (2007) ' Edward Said, Oryantalizm ve İslam Çalışmaları', **Oryantalizm Sempozyumu**, Kültür Müdürlüğü Yayınları, İstanbul, 1. Baskı, s.9-13.

MOJAB, Shahrzad (2005), **Devletsiz Ulusun Kadınları Kürt Kadını Üzerine Araştırmalar**, Avesta Yayınları, İstanbul.

MUTMAN, Mahmut (1999) 'Oryantalizmin Gölgesi Altında: Batı'ya Karşı İslam', **Oryantalizm, Hegemonya ve Kültürel Fark**, İletişim Yayınları, İstanbul, s.64-86.

ÖZKIRIMLI, Umut (1999) **Milliyetçilik Kuramları Eleştirel Bir Bakış, Sarmal Yayınları**, 1. Baskı, İstanbul.

PARLA, Jale (1990) **Babalar ve Oğullar**, İletişim Yayınları, 1. Basım, İstanbul.

RAMONET, Ignacio ' Avrupa'da Erkek Şiddetinin Boyutları', **Le Monde Diplomatique**, 2004; akt. Birgün Gazetesi, 16.08.2004.

RUBİN N.Andrew (2007) ' Edward W. Said (1935-2003)' Oryantalizm Tartışma Metinleri, Doğu Batı Yayınları, Ankara, s. 17-39.

SAİD, Edward (2004) **Şarkiyatçılık: Batı'nın Şark Anlayışları**, Metis Yayınları, 4. Basım, Çev. Berna Ünler, İstanbul.

SAYYİD, Salman (2007) ' Oryantalizmden Sonra', **Oryantalizm Sempozyumu**, Kültür Müdürlüğü Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, s. 65-79.

SHAYEGAN, Daryush (1997) **Yaralı Bilinç Geleneksel Toplumlarda Kültürel Şizofreni**, Metis Yayınları, 3.Baskı, İstanbul.

SMİTH, D Anthony (1991) **Milli Kimlik**, İletişim Yayınları, 3. Baskı, İstanbul, s.42

SİRMAN, Nükhet (2002) 'Kadınların Milliyeti, Milliyetçilik', **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce**, Cilt 4, İletişim Yayınları, İstanbul.

SOYKUT, Mustafa (2002) 'Tarihi Perspektiften İtalyan Şarkiyatçıları ve Türkologları', **Doğu Batı**, Sayı-20, Yıl 5, Ağustos, Eylül, Ekim-1, İstanbul, s.111-117.

SPIVAK, Gayatri, Chakravorty (2007) 'Otuz Yıl Sonra İstanbul'da Oryantalizmi Okumak', **Oryantalizm Sempozyumu**, Kültür Müdürlüğü Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, s.13-27.

SUNAR, Lütfi (2007) ' Şarkiyatçılığı Neden Yeniden Tartışmalıyız', **Oryantalizm Sempozyumu**, Kültür Müdürlüğü Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, s.27-55.

ŞAYLAN, Gencay (1996) **Çağdaş Düşünce Akımları: Postmodernizm**, TODAİE Yayınları, Ankara.

TEKELİ, Şirin (1993) **Kadın Bakış Açısından 1980'ler Türkiye'sinde Kadın**, İletişim Yayınları, 2. Baskı İstanbul.

TEKELİ, Şirin (1989) 'Siyasal İktidar Karşısında Kadın', **Toplum Bilim**, Sayı 3, Güz, 69-107, İstanbul.

TEKİN, Mustafa (2006) Kadın Aydınlanması ve Din, **Kadın Çalışmaları Dergisi**, Sayı 2, İstanbul.

YAVUZ, Hilmi (1999) **Modernleşme, Oryantalizm ve İslam**, Boyut Kitapları, 2. Baskı, İstanbul.

YEĞEN, Mesut (2006) **Müstakbel Türk'ten Sözde Vatandaşa Cumhuriyet ve Kürtler**, İletişim Yayınları, 1. Baskı, İstanbul.

YEĞENOĞLU, Meyda (1999) Peçeli Fanteziler: Oryantalist Söylemde Kültürel ve Cinsel Fark, **Oryantalizm, Hegemonya ve Kültürel Fark**, İletişim Yayınları, 1. Baskı, İstanbul.

YEĞENOĞLU, Meyda (2003) **Sömürgeci Fanteziler Oryantalist Söylemde Kültürel ve Cinsel Fark**, **Metis Yayınları**, 1. Baskı, İstanbul.

ZÎZÊK, Slavoj (2004) **İdeolojinin Yüce Nesnesi**, Metis Yayınları, 2. Baskı, Çev. Tuncay Birkan İstanbul.

ZÎZÊK, Slavoj (2004) **Yamuk Bakmak**, Metis Yayınları, 1. Baskı, Çev. Tuncay Birkan, İstanbul.

www.oryantaliz.com

www.cumartesi.zaman.com

www.esiweb.org

www.kagider.org

www.derindusunce.org

www.birikimdergisi.com

www.tpe.org.tr

www.cumhuriyet.edu.tr

www.zaman.com.tr

www.yazyaz.com.tr

www.aof.anadolu.edu.tr

www.tkdf.org.tr

www.ucansupurge.org.tr

EKLER

EK-1

1-Yaşınız:

- 18-25
- 26-35
- 36-45
- 46-55+

2-Medeni durumunuz:

- Evli
- Bekar
- Boşanmış
- Eşi ölmüş

3- Türkçe biliyor musunuz?

- Biliyorum
- Az biliyorum
- Hayır bilmiyorum

4-Eğitim durumunuz:

- Okur yazar değil
- Okuma yazması var
- İlköğretim
- Ortaokul
- Lise

5- Mesleğiniz nedir:

- Ev Hanımı
- Memur
- Serbest meslek
- Özel sektör

Belirtiniz.....

6-Eşinizin mesleği nedir:

- Memur
- Serbest Meslek
- Özel Sektör
- Çalışmıyor
- Emekli

Belirtiniz.....

7- Eşinizin eğitim durumu nedir:

- Okur yazar değil
- Okuma yazması var
- İlköğretim
- Ortaokul
- Lise

8- Ailenizin aylık ortalama toplam geliri ne kadar?

- Sabit gelir yok
- 150-250 ytl
- 250-350 ytl
- 350-450
- 450 +

9-Oturduğunuz ev kira mı, kendinizin mi?

- Kira
- Kendi evimiz
- Bir yakınımızın

10- Eviniz kiraysa aylık kiranız ne kadar?

- 50-100 YTL
- 100-150 YTL
- 150-200 YTL
- 200-250 YTL

11- Evli iseniz kaç yaşında evlendiniz:

- 13-15
- 15-20
- 20-25
- 25-30
- 30-35

12- Kaç çocuk sahibisiniz ve cinsiyetleri nelerdir:

- 1-2
- 3-4
- 4-5
- 6+

13- Evlilik hayatınızın ilk dönemlerinde herhangi bir doğum kontrol yöntemi uyguladınız mı?

- Evet
- Hayır

14- Cevabınız hayırsa neden?

- Eşim istemedi.
- Bu tür konularda bilgimiz yoktu ve bu tür konuları konuşmaya pek hoş bakılmaz.
- Dinen uygun bulmadık.
- Ben kendim istemedim

15-Resmi nikahınız var mı ?

- Evet
- Hayır

16- Sizce en uygun evlilik biçimi hangisidir ?

- Görücü usulüyle
- Kendi seçtikleri insanlarla
- Kendi tercihleriyle birlikte ailenin onayını alarak

17- Evlendiğiniz kişiyle aranızda bir akrabalık ilişkisi var mı?

- Yakın akrabam
- Uzaktan akrabalık var
- Aynı memleketten
- Bir yakınlık yok

18- Evlilik kararı almanızda sizin dışınızda birilerinin etkisi oldu mu?

- Babamın
- Diğer aile üyelerinin
- Akrabalarımın
- Kimsenin etkisi olmadı

19- Kızınızın kendi seçtiği bir kişiyle görüşmesine nasıl bakarsınız.

- Evlenmeden görüşmesine izin vermem
- Ben izin versem bile babası ve diğer aile üyeleri karşı çıkar.
- Çevrenin etkisi yüzünden izin vermem
- Çocuğuma güvenirim ve izin veririm

20- Çocuklarınız için hangi evlilik biçimini tercih edersiniz

- Yakın akrabalarla
- Kendi seçtikleri insanlarla bizimde onayımızı alarak
- Görücü usulüyle

21- Eşinizle sorun yaşar mısınız ve hangi konularda?

- Maddi sorunlar
- Eşin ailesiyle
- Ev işleriyle ve çocuklarla ilgili
- Sorunumuz yok
- Diğer

22- Eşiniz yada diğer aile üyeleri sizin fikirlerine başvurur mu hangi konularda?

- Benim fikrimi sormazlar
- Çocuklarla ve evle ilgili konularda
- Maddi, işle ilgili konularda
- Her konuda fikrimi sorarlar

23- Erkeklerin ev işlerine yardımcı olmasına nasıl bakıyorsunuz?

- Yardımcı olmaları gerekir
- Ev işleri kadınlara aittir, erkekler yapmamalıdır
- İhtiyacı olduğunda kadınlara yardım edilebilir

24- Sizce erkekler, çocukların bakımı ve eğitimiyle ilgilenmeli mi?

- Bakımıyla değil ama eğitimiyle ilgilenmeli
- Hem bakımı hem eğitimiyle ilgilenmeli
- Sadece kadınlar bu işlerle ilgilenmeli

25- Ev işlerinde kimlerden yardım alıyorsunuz?

- Eşimden
- Kız çocuklarımdan ve/ veya gelinimden
- Hem kız hem erkek çocuğumdan
- Yakın akrabalarından
- Hiç kimseden yardım almıyorum

26- Kadınların dışarıda çalışmalarına nasıl bakıyorsunuz?

- Kadınlar dışarıda çalışmamalı, ev işleri ve çocuk bakımıyla uğraşmalı
- Eğer maddi sıkıntı varsa çalışabilirler
- İyi bir eğitim alıp iş hayatına katılmalılar
- Eğer kendileri istiyorsa çalışabilirler

27- Erkeğin birden fazla kadınla evli olmasına nasıl bakıyorsunuz?

- Belli durumlarda kabul edilebilir (Hastalık, kadının çocuğu olmaması gibi)
- Dinen erkeğin hakkıdır
- Dinen erkeğin hakkıdır ama uygulanmaması daha doğrudur.

- Kesinlikle kabul edilemez

28-Eşiniz başka bir kadınla birlikte olmak istese tepkiniz ne olur?

- Kabul ederim
- Boşanırım
- Eşimi ikna etmeye çalışırım olmazsa ayrılırım
- Diğer

29- Sizce en fazla kaç çocuk sahibi olunmalı?

- Allah'ın takdirine kalmış
- 1-2
- 3-4
- 5-6

30- Çocuklarınıza yeterince imkan sağlayabildiğinize inanıyor musunuz

- Evet
- Hayır

31- Kız çocuklarınızdan eğitim almayan var mı, varsa nedeni ?

- Maddi yetersizlikler yüzünden
- Çocuklar kendileri okumak istemedi
- Babaları okutmak istemedi
- Okula gitmeyen yok

32-Sizce kız çocuklarını okula göndermek gerekiyor mu?

- Evet
- Hayır

33- Başınızı örtüyorsanız, örtünmeniz kimler etkili oldu

- Ailemin isteği
- Eşimin isteği
- Çevrenin baskısı
- Kendi isteğim

34-Sizce kadınların örtünmesi gerekiyor mu - neden ?

- Gerekiyor çünkü dinen zorunludur
- Eğer eşin veya ailen istiyorsa örtünmelisin
- Kişinin kendi isteğine bağlı
- Çevre yüzünden ve diğer

35-Sizce aile içinde yada akrabalar tarafından şiddete uğrayan bir kadın ne yapmalı?

- Kadın kendisi hakketmiştir
- Bir kuruma yada polise başvurmalı
- Bu tür şeyler aile içinde normaldir
- Ailesinin yanına dönmeli

36- Eşiniz yada ailedeki diğer erkekler tarafından hiç şiddete uğradınız mı?

- Evet
- Hayır

37- Cevabınız evetse hangi sıklıkla?

- Birkaç kere şiddete uğradım
- Ara sıra şiddete uğruyorum
- Her zaman şiddete uğrama ihtimali var

38- Şiddete uğradığınız zaman ne yaptınız?

- Eşimle konuşmadım
- Ailemin yanına gittim
- Polise, diğer kurumlara başvurdum
- Hiçbir şey yapmadım

39- Sizce erkeklerin kadınlara şiddet uygulamaya hakkı var mı?

- Eğer kadın hak etmişse var
- Dinen uygulama hakkına sahiptir
- Kesinlikle böyle bir hakkı yoktur

40- Eğer kadınların bazen şiddeti hak ettiklerini düşünüyorsanız hangi durumlarda olduğuna inanıyorsunuz?

- Namusla ilgili konularda
- Kocasının istediği şeyleri yapmadığı durumlarda
- Kendi sorumluluklarını yerine getirmede durumlarda

41- Daha önce bir kadın tarafından şiddete uğradınız mı? Kim tarafından?

- Evet .....
- Hayır

42- Siz çocuklarınıza yada ailedeki başka kadınlara şiddet uyguladınız mı?

Kime?

- Evet .....
- Hayır

43- Bu bölgede yapılan kadınların sorunlarına yönelik çalışmalardan haberiniz var mı varsa yeterli buluyor musunuz ?

- Evet haberim var yeterli buluyorum
- Haberim var ama yeterli bulmuyorum
- Hayır hiç haberim yok

44- Sizce kadınlar en çok hangi konularda sorun yaşıyor.

- Eğitim
- Maddi sorunlar ve iş olanakları
- Şiddet
- Sosyal yaşama katılamama

45- Sizce hangi alanlarda kadınlara yönelik çalışmalar yapılmalı?

- Eğitim hizmetleri verilmeli ve kadının sosyal yaşama aktif katılımı sağlanmalı
- Kadınlara iş olanakları sağlayacak koşullar sağlanmalı
- Kadın ve çocuk sağlığı konusunda bilgilendirilmeli
- Kadının insan hakları konusunda çalışmalar yapılmalı

46- Şuan ki yaşantınızdan mutlu musunuz?

- Evet
- Hayır

47- Mutlu değilseniz hayatınızda nelerin değişmesini isterdiniz?

- Ekonomik koşullarımızın
- Daha az çocuk sahibi olmak isterdim
- Okumak ve iş sahibi olmak isterdim
- Evlilik hayatımın farklı olmasını isterdim
- Birden fazla seçenek

48- Evlilik hayatınızdan memnun musunuz?

- Evet
- Hayır

49- Sizce çalışıyor olsaydınız ev içindeki durumunuz farklı olur muydu?

- Farklı olurdu
- Farklı olmazdı
- Fikrim yok

50- Çalışan kadınların daha rahat ve özgür olduklarına inanıyor musunuz?

- Evet
- Hayır
- Fikrim yok

51- Hiç çalışmak istediniz mi?

- Evet
- Hayır

52- Eşiniz sizin çalışmanıza nasıl yaklaşır?

- Eşim çalışmama karışmaz
- Çalışmamı istemez
- Çok ihtiyacımız olursa izin verebilir

53- Eşiniz kızlarınızın çalışmasına nasıl bakar?

- Kesinlikle istemez
- İyi bir işleri olursa izin verebilir
- Onlar çalışmak isterse saygı gösterir
- Çok ihtiyaç olursa izin verebilir

54- Sizin kendi ailenizde erkek ve kız çocuklarına anne-babanız nasıl yaklaşıyordu.

Ayrımcılık var mıydı?

- Ayrımcılık yoktu
- Erkekler daha çok önem verilirdi
- Kızlara daha çok önem verilirdi

55- Varsa kim daha çok ayırım yapardı?

- Annem
- Babam
- İkisi de

56- Siz kendi çocuklarınız arasında kız erkek ayırımı yapar mısınız?

- Kesinlikle yapmam
- Eşit davranmaya çalışırım ama mutlaka fark oluyor
- Kızla erkeğin değeri farklıdır

57- Eşinizden izin almadan tek başınıza dışarıya çıkabiliyor musunuz?

- Evet
- Hayır

58- En çok ne tür işler için dışarıya çıkarsınız?

- Alışveriş için
- Akraba komşu ziyaretleri
- Çocuklarla ilgili işler
- Birden fazla seçenek

59- Oy verdiğiniz partiyi seçmenizde kim etkili oluyor

- Oy vereceğim partiyi kendim seçiyorum
- Eşimle birlikte karar veriyoruz
- Eşimin söylediği partiye veriyorum

- Aşiretimiz, akrabalarımızın ve ailemizin desteklediği partiye veriyorum

60- Türkiye siyasetinde neler olup bittiğini takip ediyor musunuz?

- Hayır etmiyorum
- Fırsat buldukça takip ediyorum
- Eşimden veya çevremden öğreniyorum
- Evet takip ediyorum